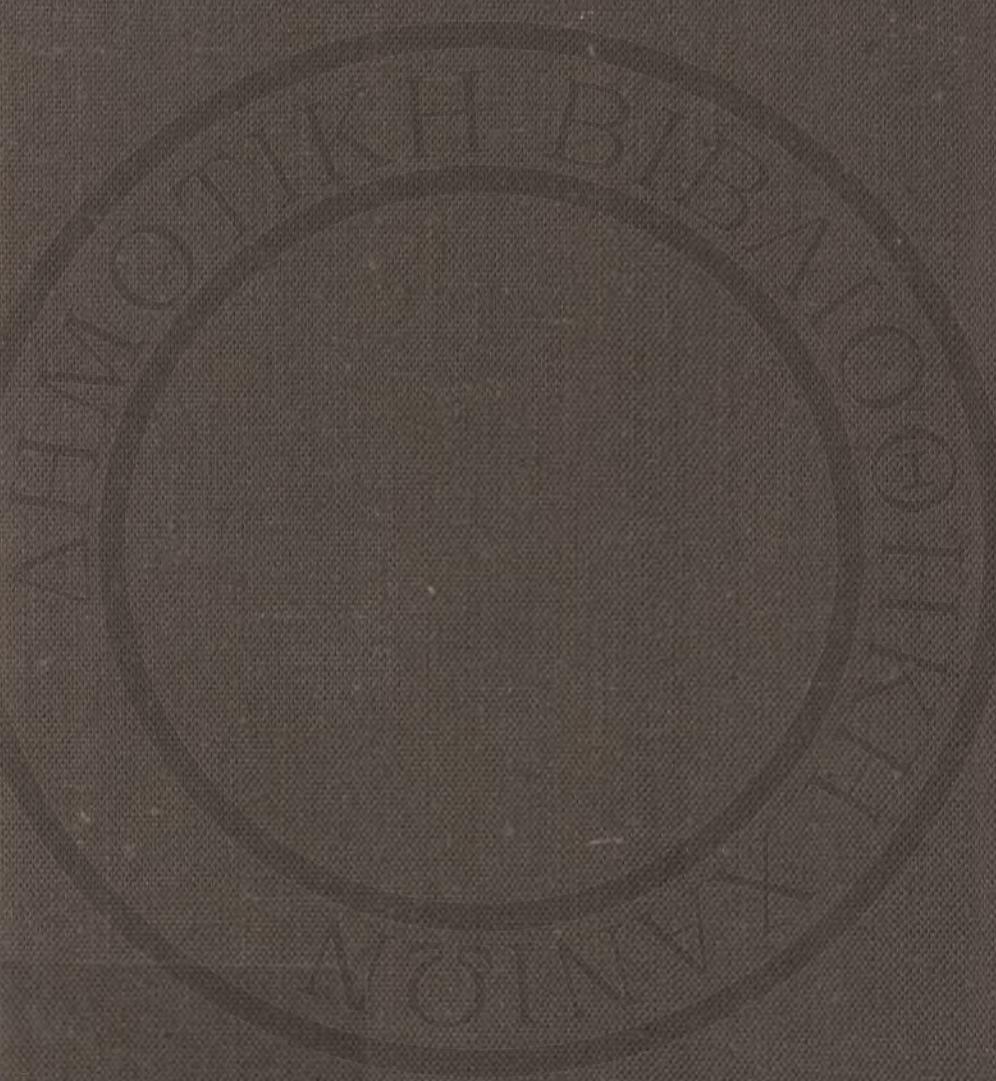

ΤΙΣΤΑ

Η

1. 1. 1. 1. 1.

ΠΑΝΟΥ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

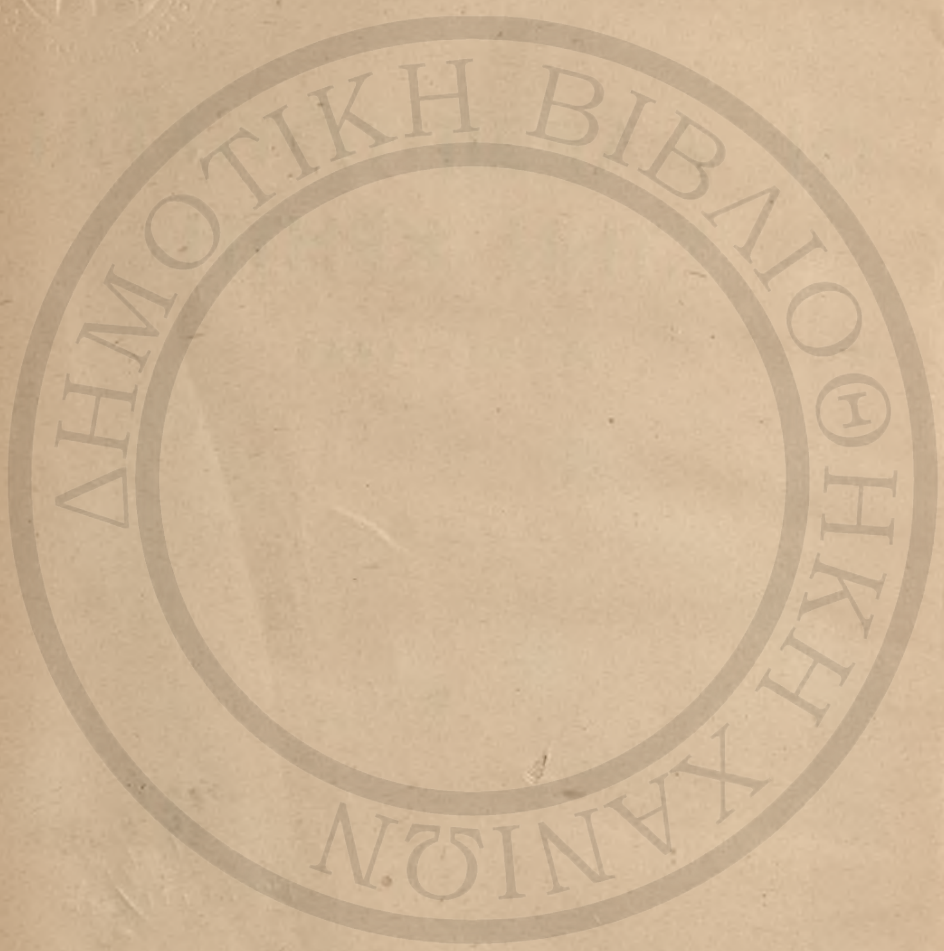
ΟΙ ΑΛΕΞΙΠΤΩΤΙΣΤΑΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΜΑΪΟΣ 1941

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΘΗΝΩΝ
4926
27-3-1958
940/5421/ΠΡ

ΑΘΗΝΑΙ 1946

Τόποις: «ΠΥΡΣΟΣ» Α. Ε., Γερά Όδος 61, Αθήναι

Τὸ Ἡμερολόγιο αὐτὸ γράφτηκε στὰ Χανιά
τῆς Κρήτης τὶς ἡμέρες πού γίνονταν τὰ
γεγονότα. Χωρίζεται σέ τρία Κεφάλαια :

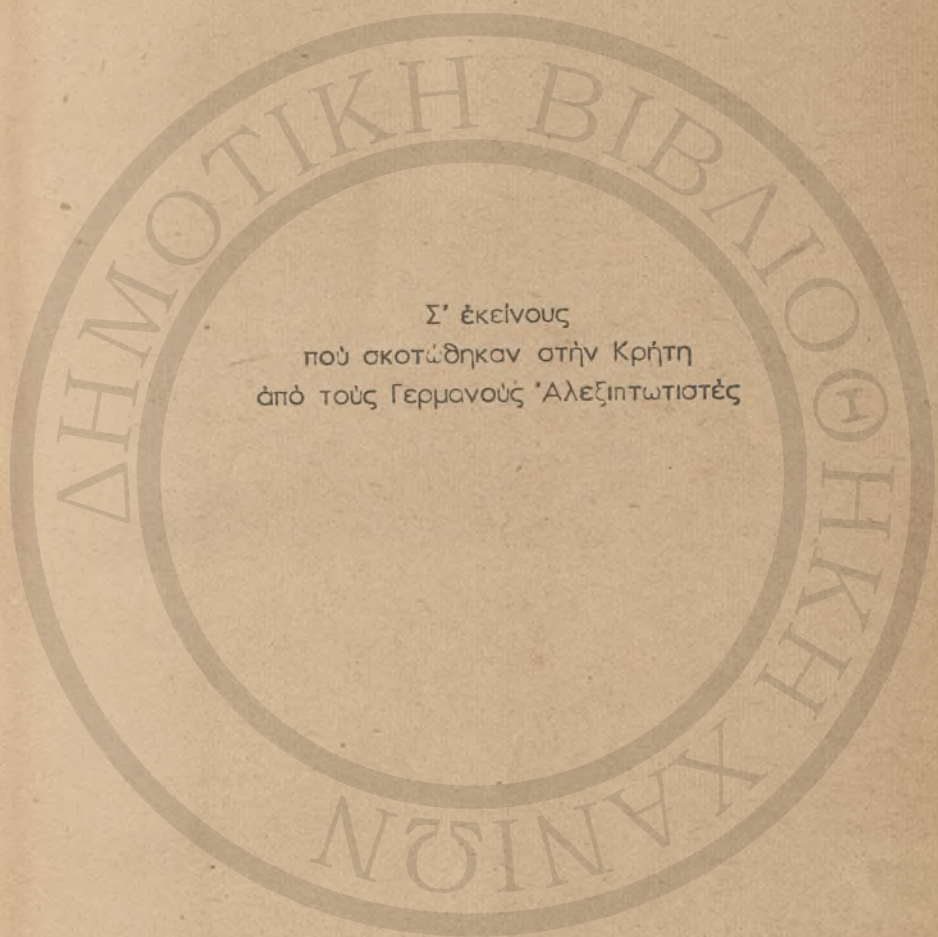
Κεφάλαιο α' : Στὴν Κρήτη

β' : Τὰ πουλιὰ τοῦ θανάτου.

γ' : Σκλάβοι.

Σ' εκείνους
πού σκοτώθηκαν στην Κρήτη
από τούς Γερμανούς 'Αλεξιπτωτιστές

Ὁ πόλεμος τῆς πτωχῆς σὲ μηχανικὰ μέσα Ἑλλάδος ἐναντίον τῶν δύο δυνατὰ ἐξοπλισμένων Αὐτοκρατοριῶν, τῆς Ἰταλίας (28 Ὀκτωβρίου 1940) καὶ τῆς Γερμανίας (6 Ἀπριλίου 1941), δ' ἀναφέρεται στὶς ἐνδοξότερες σελίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Θέση λαμπρὴ δὰ καταλάβη μέσα στὶς σελίδες αὐτές, ἡ φονικὴ μάχη τῆς Κρήτης (20 Μαΐου 1941).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

22 Ἀπριλίου 1941. — Πρωί, στὸ γραφεῖο μου ὅπως πάντα. Ἐργάζομαι στὴ Γενικὴ Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικοῦ. Διευθύνω τὸ Τμῆμα Συντάξεων Θυμάτων τοῦ νέου πολέμου, τοῦ Ἰταλικοῦ. Μπροστά μου χαρτιά καὶ φάκελλοι πλῆθος. Κάθε χαρτί κι' ἕνας νεκρός, κάθε φάκελλος κι' ἕνα δρᾶμα. Ἐκεῖ μέσα βρίσκεται παγωμένος τὸ χαμόγελο τῆς μάνας, χαμένη ἢ περηφάνεια τοῦ γέρου, κουρσεμένη ἢ ἀγάπη τοῦ ὄρφανου. Ἀπὸ κάθε γωνιά τῆς Ἑλλάδος, πλούσιοι καὶ φτωχοί, μεγάλοι καὶ ταπεινοί, εὐτυχισμένοι μὰ καὶ δυστυχισμένες ὑπάρξεις, ὅλοι γιὰ τὴν Πατρίδα. Δὲν εἶναι πόλεμος αὐτός, εἶναι σταυροφορία ἑνὸς ἀγαθοῦ λαοῦ ἐναντίον τοῦ κακοῦ γείτονα, τοῦ δολεροῦ φίλου, τοῦ ψεύτη ἐπιδρομέα. Κι' ἐμεῖς (ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ὑπάλληλοι) σκυφτοὶ στὰ χαρτιά αὐτὰ ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς ἄργὰ τὸ βράδυ, πασχίζουμε νὰ δοθῇ γρήγορα ἡ σύνταξη, κάποια παρηγοριὰ κι' αὐτὴ γι' αὐτοὺς ποὺ ἄφησαν Ἐκεῖνοι ποὺ ἔφυγαν γιὰ πάντα. Ἡ δουλειά μας ἔχει θλίψη, ἔχει πόνο, εἴμαστε κι' ἐμεῖς ἀνθρώποι. Μπροστά μας κάθε λίγο περνᾶνε τὰ μαῦρα, τὰ κρέπια καὶ τὰ δάκρυα. Εἶναι τόσο κοντινὸ τὸ πένθος τους. Κι' ἔχουμε, ἄς τ' ὁμολογήσουμε, κάποια κρυφὴ χαρὰ ὅταν μπορούμε νὰ δώσουμε τὴν καλὴ εἶδηση στὴ χαροκαμένη χήρα, σὶὸν πατέρα ποὺ ἔφθασε ὡς ἐδῶ κρατώντας σφιχτὰ καὶ κλαίγοντας τὴ φωτογραφία τοῦ κανακάρη ποὺ ἔχασε, στὸ ὄρφανὸ ποὺ ἦρθε δειλά-δειλά, τὴν εἶδηση πὼς «ἡ σύνταξη βγήκε». Τρία λόγια, μιὰ ἀνάσα σ' αὐτοὺς ποὺ μένουν. Κάνουμε κι' ἐμεῖς κάποιον ἀγῶνα, ὠραῖον, ἀφοῦ μπορεῖ ν' ἀπαλύνη κάπως τὶς πληγές ποὺ ὁ πόλεμος ἀνοίγει. Ὅπως πάντα καὶ τῆς ἑσπέρᾳ στὸ γραφεῖο μου. Δὲ βλέπω, δὲ ἀκούω, δὲ θέλω νὰ ξέρω πὼς ὁ καινούργιος ἐχθρὸς ὅλο καὶ πλησιάζει, πὼς ἴσως μερικοὶ τὸν περιμένουν. Ὡ, ἂν ἤξεραν ὅλοι αὐτοὶ ποὺ τὰ ὀνόματά τους βρίσκονται σ' αὐτὰ τὰ χαρτιά, σ' ἐκείνους τοὺς φακέλλους, ὡς ἂν μπορούσαν, θὰ φώναζαν «παῖδι ἀτὴν Ἑλλάδα μας»... Διακόσοι νέοι φάκελλοι σήμερα, μόλις ἀρχίζουν νὰ φθάνουν τὰ χαρτιά τῶν τραυματιῶν. Ἀφθονο χύνεται τὸ Ἑλληνικὸ αἷμα. Ἀδίκᾳ λοιπόν;

Ἡ ὥρα εἶναι μιὰ μετὰ τὸ μεσημέρι. Μὲ καλεῖ ὁ Γενικὸς Διευθυντὴς καὶ μὲ ρωτᾶει ἂν πηγαίνω στὴν Κρήτη. Τοῦ ἀπαντᾶω ναί.

Θά ἐτοιμασθῶ ἀμέσως. Στις τρεῖς ἡ ὥρα θά συνεννοηθοῦμε τηλεφωνικῶς.

Φεύγω. Οἱ ὄρες εἶναι πολύτιμες. Ἔχω συγκίνηση καί χαρὰ μαζί. Ξέρω γιατί πηγαίνω, νοιώθω τὸ δίκιο ποῦ ὑπάρχει στὸ βῆμα μου αὐτό. Κάνω τὸ καθήκον μου καθὼς βέβαιαι μποροῦσε νὰ γίνῃ καλύτερα τίς φοβερές αὐτές ὄρες. Βρίσκουμαι ἔτσι ἐν τάξει μετὰ τὴ συνειδήσή μου, ἀφοῦ ἀντιδρῶ ὅσο δύναμαι στὸ κακὸ ποῦ πλησιάζει. Δὲν περιμένω τὸ μοιραῖο, μὰ πασχίζω νὰ ξεφύγω καθὼς μοῦ εἶναι δυνατὸ. Τί τάχα; Ἄν τὸ πλῆθος τοῦ ἐχθροῦ κατακλύσῃ τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ ἐκεῖ στὴν Κρήτη μιὰ δημιουργία, ἱκανὴ νὰ χαρίσῃ τὴ νίκη καὶ τὴ λευτεριά; Δὲν εἶναι ἐγγύηση τ' ὄνομα τοῦ νησιοῦ; Σὰ φωτεινὸ ἀστέρι καλεῖ τοὺς πιστοὺς. Μαθαίνουμε πὼς ἐκεῖ ὑπάρχει καλὴ ὀργάνωση, ἄρτια ἐξοπλισμένους συμμαχικὸς στρατός, ἀεροδρόμια γιὰ πολλὰ ἀεροπλάνα κι' ἀκόμα τὸ περίφημο λιμάνι τῆς Σούδας γιὰ τὸν Ἀγγλικὸ στόλο. Ὅλα αὐτά, τόσες ἐλπίδες, δὲ μ' ἄφησαν νὰ λυγίσω στις φωνές τῶν δικῶν μου, ὅταν γύρισά σπῆτι μου. Εἶχαν δίκιο. Τώρα ποῦ κάθε οἰκογένεια συγκεντρώνεται, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν ὅλοι μαζί τὴ θύελλα ποῦ ζυγώνει, ἐγὼ τοὺς ἀφήνω μονάχους. Κι' ἀκόμα μετὰ τὸν κίνδυνο νὰ πάθουν, γιὰ τὴν πηγαίνω στὴν Κρήτη. Ὅσυνηρὲς σκέψεις. Ὅμως δισταγμὸς μιᾶς στιγμῆς. Φοβερὸ τὸ π ρ έ π ε ι, με ὀδηγεῖ. Ἀληθινὰ σὲ τέτοιες στιγμὲς φανερῶνεται «ὁ ἑαυτὸς μας». Γιὰ τοὺς δικούς μου βρῖσκω καλὰ λόγια: «Ἡ Κρήτη θά μείνῃ ἐλεύθερη. Γρήγορα θά συναντηθοῦμε. Μονάχος δὲν θά εἶμαι. Κι' ἄλλοι φεύγουν». Τοὺς παρασύρω. Στις τρεῖς ἡ ὥρα συνεννοοῦμαι γιὰ τελευταία φορὰ μετὰ τὸν Γενικὸ Διευθυντὴ μου. Μοῦ εὔχεται — στὴ φωνὴ του διακρίνω συγκίνηση — «καλὴ τύχη». «Καί μετὰ τὴ νίκη» ἀπαντῶ. Καλὴ τύχη! μήπως ὑπάρχει κίνδυνος; Σκέψη μιᾶς στιγμῆς. Στις 6 τὸ ἀπόγευμα πρέπει νὰ εἶμαι ἕτοιμος. Στὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο συνεννοοῦμαι μετὰ τὸν Γραμματέα τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐκεῖ μαθαίνω πὼς ὁ Βασιλεὺς κι' ἡ Κυβέρνηση φεύγουν γιὰ τὴν Κρήτη. Ἀνησυχῶ. Ὡστε ἡ κατάστασις εἶναι σοβαρά; Πλησιάζει ἡ ὥρα 6. Στὸ ξενοδοχεῖο τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ποῦ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ Κυβερνητικὲς Ἀρχές, με κρατᾶν. Μοῦ λένε πὼς εἶναι ἀργά. Φεύγουμε γιὰ τὰ Μέγαρα. Κοντὰ στὸ Σκαρραμαγκᾶ συναγερμὸς. Βγαίνουμε ἀπὸ τ' αὐτοκίνητο καὶ σκορπιζόμαστε γύρω στὰ πεῦκα. Ἀρχὴ δεινῶν. Κατὰ τὴν Ἐλευσίνα καίγεται κάποιον πετρελαιοφόρο. Βαρὺς ὀλόμαυρος καπνὸς σηκώνεται στὰ ὕψη. Μοιάζει ὄρνεο μυθικὸ με ἀνοικτές τίς μεγάλες του φτεροῦγες, ἕτοιμο νὰ χυμῆξῃ στὸ θῦμα του. Αὐτὴ ἡ εἰκὼν λές κι' εἶναι προμύνημα κάποιου μεγάλου συμφορᾶς. Καϋμένη Ἀθήνα! Φθάνουμε βράδυν στὰ Μέγαρα. Σκορπιζόμαστε στοὺς δρόμους του, γιὰ τὴν εἶναι πολλὰ τ' αὐτοκίνητα (ὄλο καὶ νέα ἔρχονται) καὶ δὲν πρέπει νὰ φαινόμεσθε. Ποιοὶ νὰ εἶναι

ὄλοι αὐτοὶ ποὺ φεύγουν; Οἱ Μεγαρίτες μαζεύονται περίεργοι, μὰ οἱ χωροφύλακες τοὺς διώχνουν. Τραῖνα φεύγουν μὲ Ἄγγλους καὶ Ἑλλήνες στρατιῶτες. Εἶναι ὄλοι τοὺς αὐτοὺς τραυματίες ἢ φεύγουν οἱ Ἄγγλοι; Κί' ἢ γραμμὴ τῶν Θερμοπυλῶν; Κάποιον κλονισμὸ νοιώθουμε, μὴπως ἐγκαταλείπονται τὰ πάντα. Σὰν ὑπνωτισμένοι κοιτάζουμε νὰ περνᾶνε μπροστά μας ἀδιάκοπα τραῖνα μὲ στρατιῶτες, μὲ πολεμικὰ εἶδη, μὲ κανόνια. Λοιπόν, οἱ φάλαγγες τῶν βαρβάρων δὲ σταμάτησαν στὶς Θερμοπύλες; Ἄχι ὄνειρο ἄς ἦταν ἢ θαῦμα. Νὰ πῆδαγε ξάφνου μπροστά τους πάνοπλος πολεμιστὴς καὶ προβάλλοντας τὸ δόρυ νὰ τοὺς κράξῃ: «Ξένοι ἢ βάρβαροι, ὅπως κι' ἂν λέγεται ἢ πατρίδα σας, Βαθυλῶνα ἢ Βερολίνο. Σταθῆτε. Ἐδῶ εἶναι ἢ Ἑλλάδα. Ἄν ἐρχόσαστε νὰ ξεπληρώσετε τὸ ὀφειλόμενο χρέος, ν' ἀποδώσετε τὰ τροφεῖα, περᾶστε. Μὰ πρῶτα ρίξετε κάτω τὰ ὄπλα καὶ τὶς σπάθες. Ἄλλιῶς τραβηχθῆτε πίσω στὶς σκοτεινές σας χῶρες. Βάρβαροι μακρὰ σεῖς ἀπὸ τὶς Θερμοπύλες». Ἡ ὥρα εἶναι περασμένες δέκα. Προχωροῦμε κατὰ τὴ σκάλα τῶν Μεγάρων. Πυκνὸ σκοτάδι, ἀπαγορεύεται καὶ τὸ τσιγάρο ἀκόμα. Μὲ κίνδυνο νὰ γλυστρίσουμε στὴ θάλασσα, προχωροῦμε πατώντας ἀπάνω σὲ χοντρές πέτρες. Κάνει τσουχτερὸ κρύο. Τρεῖς μαοῦνες περιμένουν. Φορτώνουν πρῶτα τὶς ἀποσκευές, πολλές εἶναι ἀπ' αὐτές. Μὲ τὴ σειρὰ μου προχωρῶ, ἀκολουθῶ ἄλλους ἄγνωστους, πηδᾶω στὴν πρώτη μαοῦνα καὶ, καθὼς κάνουν κι' ἄλλοι, περνᾶω μὲ δυσκολία ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ κάγκελά της στὴ δεύτερη κι' ἀπ' αὐτὴν τὸ ἴδιο στὴν τρίτη. Τὸ πρᾶγμα εἶναι λιγάκι κωμικὸ. Ἐπὶ τέλους κατάκοπος κάθουμαι κάπου. Πιὸ πέρα κάθονται γυναῖκες μὲ παιδάκια, οἰκογένειες ποὺ φεύγουν. Οἱ φωνές ποὺ ἀκούγονται γιὰ νὰ τελειώνουμε γρήγορα, γίνονται πιὸ αὐστηρές. Φωνάζουν πὼς τὸ πολεμικὸ δὲ μπορεῖ νὰ περιμένῃ. Πραγματικὰ στὸ βάθος διακρίνεται ἕνας μαῦρος ὄγκος. Ἀπὸ κεῖ γίνονται σήματα φωτεινὰ κι' ἀπὸ δῶ ἀπαντοῦν. Ξεκινᾶμε. Στὴν ἀπόλυτη σιγὴ τῆς νύκτας ἀκούγεται μόνον ὁ ρυθμικὸς θόρυθος τοῦ μοτέρ. Κάποιος ἀνάθει σπέρτο καὶ φωνές δυνατές τοῦ λένε πὼς θὰ μᾶς πάρῃ στὸ λαιμὸ του. Πολλά εἶναι τ' ἀεροπλάνα καὶ τὰ ὑποβρύχια τοῦ ἐχθροῦ. Φθάνουμε στὸ πολεμικὸ. Ἀνεβαίνουμε στὰ σκοτεινὰ ὅπως - ὅπως ἀπὸ σιδερένιες ἴσες σκάλες, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά. Οὔτε φωνίτσα δὲν ἀκούγεται. Μὲ τὴ συνδρομὴ ἀνδρῶν τοῦ πολεμικοῦ τὸ ἀνέβασμα γίνεταί χωρίς κανένα μικροατύχημα. Μιὰ πόρτα ἀνοίγει, μπαίνουμε κάπου, κατεβαίνουμε μὲ δυσκολία μιὰ σκάλα. Βρισκόμαστε τώρα μέσα στὸ πολεμικὸ, σὲ μιὰ ὠραία αἴθουσα, εἶναι τὸ καρρὲ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ «Βασίλισσα Ὀλ-

γα» (1). Στις ένδεκα και μισή αναχωρούμε. Περιμέναμε λίγο, καθώς άκουσα, γιατί δυνατόν να επιβιβαζόταν στο ίδιο πολεμικό και ο Βασιλεύς. Πλέουμε στην άρχή σιγά-σιγά, πιό γρήγορα ύστερα. Προχωρούμε με 24, με 25, με 27 μίλλια την ώρα. Το πολεμικό είναι από τα καλύτερα της κατηγορίας του, σε μία πλάκα που βρίσκεται τοποθετημένη στο καρρέ διαβάζω πως το αντιτορπιλικό έχει νικήσει σε άγώνες. Βλέπω δώ πολλούς Υπουργούς, καθώς και τους Διοικητήν και Υποδιοικητήν της Τραπέζης της Ελλάδος με τις οικογένειές τους. Υπάλληλοι δέ φαίνονται, ίσως να βρίσκονται άλλου. Οί ώρες περνάνε μονότονα, καθνίζουμε, καφές δέν υπάρχουν. Το πολεμικό προχωρεί με μεγάλη ταχύτητα, στο Κρητικό πέλαγος ή θάλασσα είναι πολύ άγριεμένη. Από τη μεγάλη κλίση κρατιόμαστε από το τραπέζι της σάλας. Πάνω από το κεφάλι μου άκούω να κατρακυλάνε αδιάκοπα νερά. Ο ύπνος κλείνει πότε-πότε τα βλέφαρα. Κανέναν φόβος, μόνον κάποια άνησυχία υπάρχει όλοϋθε. Θάλασσα περνάμε, έχθρικά υποβρύχια υπάρχουν, κι ύστερα στη Σούδα που θα φθάσουμε τις πρωινές ώρες, υπάρχει κίνδυνος από τ' αεροπλάνα του έχθρου. Ο Κυβερνήτης του πλοίου παντού παρών, με τό χαμόγελο στο στόμα βεβαιώνει πάντοτε πως πηγαίνουμε πολύ καλά. Κι' οί ώρες περνάνε κουραστικές μά και ήσυχες, δέν τρομάζει τους επιβάτες κανένα ξαφνικό έπεισούδιο. Ξημερώνοντας φθάνουμε στο λιμάνι της Σούδας.

23 Άπριλίου 1941. — Περσμένη ή δη πρωινή, μπαίνουμε στο μεγάλο λιμάνι της Σούδας. Περνάμε φράγματα από νάρκες και δίχτυα. Όλοι βρισκόμαστε άπάνω στο κατάστρωμα. Τα πρόσωπα λάμπουν, ή κούραση φεύγει άμέσως. Τσουχτερό τό κρύο, τα Λευκά όρη στέλνουν τις πρωινές δροσιές τους. Το πολεμικό προχωρεί με προσοχή και μεγάλη δεξιότητα. Άριστερά και δεξιά μας μερικά καράβια καταστραμμένα. Ένα μεγάλο άγγλικό καταδρομικό είναι κτυπημένο στη μέση, τό κακό αυτό έγινε όταν Ιταλικές τορπιλλάκατοι μπήκαν ξαφνικά στο λιμάνι. Σε λίγο τό πολεμικό μας, που έχει πλησιάσει αρκετά στη στεριά, ρίχνει την άγκυρά του. Άριστερά μας έχει φθάσει άλλο αντιτορπιλικό, αποβιβαζόνται κι' από κεϊ επιβάτες. Βγαίνουμε στην ξηρά, με βενζίνες. Οί Υπουργοί και λοιποί έπίσημοι φεύγουν για τα Χανιά. Η κατάσταση στο λιμάνι της Σούδας μου κάνει έντύπωση. Κυκλοφορούν όλοι όπου θέλουν. Δέ σε ρωτάν ποιός εισαι, από ποϋ έρχεσαι, τί γυρεύεις έδω. Υπάρχει ένας αξιωματικός της χωροφυλακής

(1) Το πολεμικό με τό ήρωικό πλήρωμά του, αφού έγραψε λαμπρές σελίδες στην ένδοξη Ιστορία του πολεμικού ναυτικού της Ελλάδος, βυθίστηκε από πλήγματα Γερμανικών αεροπλάνων τό Σεπτέμβριο του 1943 μπροστά στη Λέρο. Άξιωματικοί και ναύτες βρήκαν ένδοξο θάνατο.

καὶ μερικοὶ χωροφύλακες. Ἐνα ἀεροπλάνο ἀγγλικὸ ψάχνει γύρω-τριγύρω τὸ λιμάνι. Ξαφνικὰ ἀκούγεται τὸ σύνθημα τοῦ συναγεροῦ. Ὅσοι βρίσκονται στὴν ξηρὰ τρέχουν νὰ κρυφθοῦν. Ἐρημίᾳ, εἶμαι μονάχος. Γιὰ νὰ πάω στὰ Χανιά, μὲ πολὺν κόπο βρίσκω ἕνα ταξί. Στὸ δρόμο συναντᾶμε τραυματίες στρατιῶτες τοῦ γυρίζουν ἀπὸ τὸ μέτωπο. Εἶναι ὅλοι τους Κρήτες καὶ βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση. Πεινασμένοι, σκονισμένοι, μὲ τὶς πληγὲς χωρὶς ἀλλαγμᾶ. Ἄλλοι χωρὶς πόδι, ἄλλοι χωρὶς χέρι, περπατᾶν μέσα στὸν ἥλιο καὶ στὴ σκόνῃ γιὰ νὰ φθάσουν κάποτε στὰ Χανιά. Δὲν ἔστειλαν ἕνα - δυὸ φορτηγὰ αὐτοκίνητα νὰ τοὺς μεταφέρουν. Μὲ μεγάλη προθυμίᾳ παίρνω στὸ ταξί τέσσερους σοβαρὰ τραυματισμένους στὰ πόδια. Νὰ μπορούσα νὰ τοὺς πάρω ὅλους! ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου σπαράζει ἀπὸ τὸ θέαμα. Ὁ ἕνας παρακινεῖ κάθε λίγο τὸν ἄλλον «ἀντε παιδιὰ καὶ φθάσαμε» καὶ βιάζονται — σχεδὸν τρέχουν — αὐτοὶ οἱ κουτοί, οἱ ἀνάπηροι, ποὺ βρίσκουν τόση δύναμη! Φρικτότερο δὲν εἶναι ἀπὸ τὶς πονεμένες ψυχὲς σὲ ματωμένα κορμιά. Κάθε τόσο μᾶς σταματᾶν καὶ παρακαλοῦν νὰ τοὺς πάρουμε. Ὁ σωφὲρ λέει πῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ πάρουμε ἄλλους, γιατί ὁ δρόμος εἶναι χαλασμένος καὶ ἀπὸ τὸ πολὺ βάρος τὰ λάστιχα θὰ σπάσουν καὶ δὲ βρίσκει ἄλλα νὰ τ' ἀντικαταστήσῃ. Μαθαίνω πῶς ὅλοι τους ἦσαν στὸ καράβι «Πόπη» ποὺ κτυπήθηκε ἀπὸ γερμανικὰ στούκα* στὴ Μῆλο. Πῶς γλύτωσαν τὴ ζωὴ τους! Ζωγραφισμένη εἶναι στὰ μάτια τους ἡ ἀγωνία. Μήπως εἶναι φόβος; Φόθος! Ὅχι, μόνον αὐτὸ ὄχι. Πολέμησαν τὸν ἐχθρὸ μῆνες μέσα στὰ χιόνια καὶ στὶς βροχὲς. Περιφρόνησαν καὶ τοὺς δύο. Ἐπεσε σύντροφοὶ τους, πληγώθηκαν οἱ ἴδιοι. Καὶ τώρα θὰ ἔφθανε ν' ἀκουσθῇ πῶς ὁ ἐχθρὸς κοντοζυγώνει κάπου ἐδῶ, γιὰ νὰ ξεχυθοῦν ἀκράτητα ἀπάνω του μ' ὅλη τὴν κούρασή τους, τὴν αὐπνία, τὶς ἀνοικτὲς πληγὲς τους. Νὰ τὸν στρώσουν στὸ κυνήγι μὲ τὶς πέτρες τοῦτες τοῦ δρόμου ποὺ φτιάνεται, μὲ τὰ ραβδιά τους, νὰ τὸν ρημάξουν μὲ τὸ τίποτα. Μὲ τὸ τίποτα; Μὲ κάτι — ἀθάνατο, πολὺ Ἑλληνικὸ: μὲ τὴν ψυχὴ τους. Ἐκεῖνη ἔκανε τοὺς Ἰταλοὺς νὰ γονατίσουν στὰ βράχια τῆς Ἀρθανιτιᾶς, τοὺς Γερμανοὺς νὰ μὴ μᾶς ἀψηφήσουν μ' ὅλες τὶς ἀτσαλένιες μηχανές τους. Ὅχι δὲν εἶναι φόβος. Ἐχουν κάνει τὸ καθῆκον τους καὶ γυρίζουν μὲ χαρὰ στὸ σπιτάκι τους, σ' ἄγια χώματα τοῦ χωριοῦ τους. Μὰ στὸ χαρούμενο αὐτὸ γυρισμὸ τους δὲ βρῆκαν ἐκεῖνο ποὺ λαχταροῦσαν. Ἦσαν τόσο κουρασμένοι, διψασμένοι, ματωμένοι ἀπὸ τὸ ἐχθρικό βόλι. Περίμεναν, ἀκούω τὰ παράπονά τους μὲ δάκρυ, στὰ χώματά τους νὰ βροῦν ἕναν καλὸ λόγο. Κάποιος νὰ τοὺς δώσῃ ἕνα ποτήρι δροσερὸ νερό, ἕνα κρητικὸ πορτοκάλλι. Δὲ θέλουν χειροκροτήματα καὶ ζητωκραυγὲς. Πολέμησαν, κακόπαθαν, πέθαναν, εἶναι τὸ χρέος τους στὴν Πατρίδα. Κι' ἂν τώρα λείπουν, ὅσα βα-

θεία στήν καρδιά τους είχαν ἐπιθυμήσει, δὲ φωνάζουν. Θὰ ἦταν ἄρκετὸ νὰ βρισκόταν μιὰ καρότσα — ἄχ! τί εὐτυχία — νὰ τοὺς πᾶη στὸ χωριό. Τόσο μόνον. Μὰ στὴ Σούδα ποὺ ἔφθασαν, δὲ βρῆκαν τίποτα. Φθάνουμε στὰ Χανιά. Τοὺς ἀφήνω κάπου, μὲ συγκίνηση εὐχαριστοῦν. Στὸ ξενοδοχεῖο «Μίνωας» μὲ πληροφοροῦν πὼς δὲν ὑπάρχει θέση, τὸ κράτησαν ὄλο γιὰ τοὺς ἐπισήμους. Τρομάζω νὰ βρῶ σ' ἄλλο ξενοδοχεῖο ἓνα κρεβάτι. Σὲ λίγο πηγαίνω στὴ Γενικὴ Διοίκηση καὶ παρουσιάζομαι στὸν Γενικὸ Διοικητὴ.

24 Ἀπριλίου 1941. — Πρῶτῃ - πρῶτῃ εἶμαι στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἔχει ἀποχωρήσει. Ὅλοι περιμένουν τὴν ἀφιξὴ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ξαφνικὰ ἀκούγεται μιὰ κακὴ εἶδηση. Στὴ Ρέθυμνο γίνονται ταραχές. Στὸν Νομάρχην Ρεθύμνου ὑποβλήθηκαν μερικὰ αἰτήματα, ἰδίως ζητήθηκε ἡ κατάργηση τῆς Ε.Ο.Ν. Ὁ Νομάρχης χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τις δύσκολες στιγμὲς καὶ ν' ἀναφερθῆ ἰσπῆρ στὴν Κυβέρνηση ποὺ εἶναι τώρα στὴν Κρήτη ἀρνήθηκε κάθε συζήτηση, τελείως δὲ ἀψυχολόγητα διάταξε νὰ διαλυθῆ τὸ πλῆθος, ἔστω καὶ μὲ τὴ βία. Χάρις στὴν ἐπέμβαση καὶ τῆ μετριοπάθεια τῶν ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς τοῦτο ἀποσοβήθηκε. Ἐξαψη τοῦ κόσμου στὴ Ρέθυμνο. Λένε πὼς ἐπὶ τὰ χωριά τῆς Ρεθύμνου κατεβαίνουν ἔνοπλοι χωρικοί. Ἀπειλεῖται στάσις. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση μεγάλη ἀνησυχία. Ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης συνειννοεῖται τηλεφωνικῶς μὲ τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως. Ἀπομακρύνεται ὁ Νομάρχης, δίδεται ἡ ὑπόσχεση πὼς ὅλα τὰ ζητήματα θὰ διευθετηθοῦν καλὰ τὸ ἀπόγευμα ποὺ θὰ πᾶη ἐκεῖ ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως. Τὰ γεγονότα αὐτὰ σχολιάζονται. Αὐστηρὰ κρινόμενα δὲν δικαιολογοῦν τις ταραχές τῆς Ρεθύμνου. Ὅταν ὁ ἐχθρὸς «κρούει τις θύρες», δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃται λόγος γιὰ αἰτήματα ὅσο δικαιολογημένα νὰ εἶναι. Ἀλλιῶτικα φαίνεται πὼς δὲν ἔχουμε ἀντιληφθῆ τὴν πραγματικότητα. Ἐν τούτοις στὴ Ρέθυμνο οἱ κάτοικοι ἔχουν δίκην. Στὴν Κρήτη, μὲ δικαιολογία τὴν εἴσπραξη χρημάτων γιὰ τὴν Ε. Ο. Ν., εἶχαν πολὺ πῆσει τὸ λαό. Ἀναφέρονται λυπηρὰ ἐπεισόδια, ἀσυγχώρητες βίαιες πράξεις. Ἀκόμα καὶ σὲ προσωπικὲς ἐκδικήσεις ἔχουν φθάσει ἐναντίον πολιτῶν, μὲ τὴ δικαιολογία πὼς δὲν ἔδιδαν χρήματα γιὰ τὴν Ε.Ο.Ν. Τὸ κακὸ ἦταν νὰ ξεσπάσῃ κι' ἔγινε αὐτὸ τὴ χειρότερη στιγμή. Εὐτυχῶς ἡ ἔγκαιρη καὶ γρήγορη ἐπέμβαση τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἐπρόλαβε μεγαλύτερα λυπηρὰ γεγονότα. Στις τρεῖς τὸ ἀπόγευμα ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Ἐμμ. Τσουδερὸς ἦρθε στὴ Γενικὴ Διοίκηση, δέχθηκε τις Ἀρχές, εἶπε μερικὰ φρόνιμα λόγια γιὰ τὸ καθήκον τῶν ὑπαλλήλων στις κρίσιμες στιγμὲς ποὺ διέρχεται ἡ πατρίδα, καὶ σὲ λίγο ἀναχώρησε γιὰ τὴ Ρέθυμνο. Ἡ ἐκεῖ παρουσία του ἡσύχασε τὸν κόσμο, ποὺ ἄκουσε μὲ προσοχὴ τὰ λόγια του. Ἄλλος στίς κακὲς αὐτὲς ὥρες, ἀσφα-

λῶς θ' ἀποτύγγανε καὶ τότε οἱ συνέπειες θὰ ἦσαν ἴσως πολὺ ὀδυνηρές, γιατί θὰ ξεσποῦσε ἡ θύελλα γιὰ ὅσα ὑπόφερε ὁ κόσμος ἀπὸ τῆ δικτατορία.— Ἀπόγευμα σ' ἓνα καφενεῖο στὴν πλατεῖα τῆς ἀγορᾶς. Βλέπω τί εἶναι ὁ φόβος. Κτύπησε συναγερμὸς (κυτῶν οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν, σβύνει τὸ ἠλεκτρικό). Ὁ κόσμος σάν τρελλὸς τρέχει νὰ χωθῆ στὸ πλησιέστερο καταφύγιο. Τραπεζία καὶ καρέκλες ἀνατρέπονται, ποτήρια σπάζουν, ἄνθρωποι πέφτουν στὸ δρόμο ἀπὸ τῆ βίαση τους. Σὲ μισὸ δευτερόλεπτο ἔχω μείνει μονάχος στὸ καφενεῖο. Ὁ κόσμος ἐδῶ, ὕστερα ἀπὸ τοὺς πρώτους βομβαρδισμοὺς τῶν ἰταλικῶν ἀεροπλάνων, πού σημείωσαν ἀρκετὰ θύματα μέσα στὴν πόλη, φοβᾶται πολὺ. Στὸ καταφύγιο τῆς Ἀγορᾶς, πολὺ βαθὺ καὶ σκοτεινὸ, ὑπάρχει κίνδυνος, ἂν σὲ σπρώξουν τὴν ὥρα πού κατεβαίνεις τὴ σκάλα του, νὰ πέσης καὶ νὰ κτυπήσης ἄσχημα.

25 Ἀπριλίου 1941. — Στὴ Γενικὴ Διοίκηση οἱ ὑπηρεσίες λειτουργοῦν ὅπως μποροῦν καλύτερα. Περνῶντας ἀπὸ τὴν ἀγορά, ἔτυχα σὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ σκηνή. Πλήθος ξεαλλο κυνηγοῦσε κάποιον νέον. Αὐτὸς πῆγαινε γρήγορα κι' ὄλο κάτι ἔλεγε κουλῶντας ψηλὰ μιὰ ταυτότητα. Φώναζαν πὼς εἶναι τῆς πέμπτης φάλαγγας, γιατί ἀκούσθηκε στὸ καφενεῖο νὰ λέη ὑπὲρ τῶν Γερμανῶν. Ὁ νέος ἔτρεξε καὶ μῆκε σ' ἓνα ἀμάξι. Τὸν πρόλαβαν, κατέβασαν τὸν ἀμαξᾶ κι' ἄρχισαν νὰ κτυπᾶνε τὸν νέον αὐτὸν μ' ὅτι κρατοῦσε ὁ καθένας στὸ χέρι. Μεγαλύτερη ἦταν ἡ μανία μερικῶν τραυματισμένων στρατιωτῶν. Στὸ τέλος ξεχαρβάλωσαν τ' ἀμάξι, ἔσχισαν τὴν κουκούλα, ἔβγαλαν τὶς ρόδες, ἔσπασαν τὰ πάντα. Εἰκόνα τραγικὴ. Ἐκατὸν ἄνθρωποι, πού σὲ λίγο εἶχαν γίνει πάρα πολλοί, φωνάζοντας σάν μανιακοί, ἔσπρωχναν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πλησιάσουν τὴν ἀμαξα καὶ νὰ κτυπήσουν ἐκεῖνον τὸν νέον. Ὁ νόμος τοῦ Λύντς. Φωνὴ Λαοῦ, ὄργη Θεοῦ. Ξάφνου κοντὰ μου ἀκούω κλάματα. Μιὰ γρηούλα, βλέποντας τὴν κατάντια τοῦ νέου, ἔχυνε μαῦρα δάκρυα ψιθυρίζοντας «τὸ κακόμειρο τὸ παιδί». Ἦταν ὁ πόνος τῆς μάννας. Κάποτε ἔφθασαν χωροφύλακες μ' ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικὸ καὶ μὲ κόπο πήραν στὴν Ἀσφάλεια τὸν νέον σὲ κακὰ χάλια.

27 Ἀπριλίου 1941. Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ. — Χθὲς περάσαμε ἡσυχᾶ. Πρωτὶ σήμερα, ὅπως πάντα, στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Στὶς 10 ἡ ὥρα μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ ραδιόφωνα τὴ φοβερὴ εἶδηση. Στὴν Ἀθήνα μῆκαν οἱ Γερμανοί. Γενικὸ μούδιασμα. Καλὴ λευθερίᾳ ψιθυρίζουν τὰ χεῖλη. Κάποια νευρικότητα ἐπικρατεῖ. Περπατᾶμε ὄλοι ἐδῶ κι' ἐκεῖ ἄσκοπα, συλλογισμένοι, μὲ κεφάλι σκυμμένο. Τί θὰ γίνῃ τώρα; Δὲν πρέπει νὰ χάνεται καιρὸς. Στ' ἀδούλωτα τμήματα τῆς Ἐπικρατείας ἄς ὀργανωθῆ τὸ Ἐλεύθερο Κράτος. Ἀπὸ κεῖ θὰ γίνῃ μεθαύριο ἡ ἐξόρμησις γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς

Πατρίδας. Στις τρεῖς τὸ ἀπόγευμα ἦρθε στὴ Γενικὴ Διοίκηση ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Διάδοχος. Ἔγινε ἡ παρουσίαση τῶν Ἀρχῶν. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους, ἀποτραθηγμένοι κι' ἴσως ξεχασμένοι στὴν Κρήτη, ποτὲ δὲ φαντάζονταν πὼς θὰ ἔρθη κάποτε ἡ στιγμή νὰ παρουσιασθοῦν στὸ Μεγαλειότατο. Μεγάλῃ ἢ χαρὰ τους, ἀλλὰ κι' ἡ νευρικότητά τους. Περιποιημένοι, ἀτσαλάκωτοι μέσα στὴν καινούργια φορεσιά, φτιάνονται ὀλοένα, περιμένοντας μὲ συγκίνηση, μὰ κι' ἐπίσημα, τὴν ὥρα τῆς παρουσιάσεως. Ὅταν τελείωσε αὐτὴ ἡ μεγάλη στιγμή, κυκλοφοροῦν στοὺς διαδρόμους τῆς Γενικῆς Διοικήσεως περῆφανα. Εἶναι ἐνθουσιασμένοι γιὰ τὴν καλωσύνη τοῦ Βασιλέως. — Αὐτὲς τὶς ἡμέρες πολὺ δύσκολα βρίσκει ὁ ξένος φαῖ τὰ βράδια. Ὑπάρχει παντοῦ κάποιος φόβος, πού ἀναγκάζει τὰ καταστήματα νὰ κλείνουν ἔνωρίς. Ὅποιοι ἀργήσῃ ὡς τὶς ἑπτὰ, μένει νηστικός. Τὰ ἐμπορικά, ὅλα σχεδόν, μένουν ὅλη τὴν ἡμέρα κλειστά. Αὐτοὶ πού τὰ ἔχουν, ἔφυγαν στὰ χωριά. Ἄλλοι λένε πὼς αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ τὸ φόβο τῶν ἀεροπορικῶν ἐπιδρομῶν, ἄλλοι πὼς ἔγινε γιὰ νὰ κρύψουν τὰ ἐμπορεύματα καὶ νὰ τὰ πουλήσουν ἀκριβὰ ἀργότερα, ὅταν θὰ ἔχουν αὐξηθῇ οἱ τιμές. Ἔτσι δὲ μπορεῖ νὰ ψωνίσῃ κανεὶς τίποτα.

28 Ἀπριλίου 1941. — Στὴ Γενικὴ Διοίκηση θέμα συζητήσεως εἶναι γιὰτὶ δὲν ἦρθαν ὑπάλληλοι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, χρήσιμοι γιὰ τὴν καλὴ καὶ ὁμαλὴ λειτουργία τῶν Ὑπουργείων. Γενικὸ τὸ ἐρώτημα: ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ λειτουργήσουν στὴν Κρήτη ὅλες οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες, γιὰτὶ δὲν ἐλαμβάνετο πρόνοια νὰ ἔρθουν μερικὰ καλὰ στελέχη τῶν Ὑπουργείων; Δὲ θέλησαν νὰ ἔρθουν ἢ δὲ μπόρεσαν γιὰτὶ δὲ βρῆκαν ἐγκαίρως μέσον συγκοινωνίας; Πάντως ἀπὸ δῶ στάλθηκε σχετικὸ τηλεγράφημα. Οἱ ὑπηρεσίες τῶν Ὑπουργείων ἐξακολουθοῦν νὰ κινοῦνται ὑποτυπωδῶς. Ἄργα τὸ βράδυ στὸ ξενοδοχεῖο «Ἐλιρος» (Ὁδὸς Ἐλευθερίου Βενιζέλου), ὅπου μένω, εἶχαμε ἐπεισόδια μ' ἓναν στρατιώτη, πού ζήτησε νὰ κοιμηθῇ. Ποῦ ὅμως χῶρος, οὔτε στὸ διάδρομο. Φωνές, φασαρία ὀλόκληρες ὧρες. Μιά χειροβομβίδα πού ἔπεσε ἐν τῷ μεταξύ ἔξω ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο, μεγάλωσε τὴν ταραχὴ μας. Πέρασαμε ἄσχημη νύκτα.

29 Ἀπριλίου 1941. — Ὅλο καὶ φθάνουν καραβιές Ἀγγλων στρατιωτῶν, πού ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Πηγαίνουν στὴν Αἴγυπτο, πρῶτος σταθμὸς τους ἡ Κρήτη. Νηστικοί, διψασμένοι, κατάκοποι ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὴν πολύωρη ἀναμονή τους στὶς ἀκτὲς τῆς Πελοποννήσου. Ἐδῶ δὲν ἔχουν ληφθῇ τὰ στοιχειώδη μέτρα γιὰ νὰ τούς περιποιηθοῦν. Κι' οἱ καϋμένοι, λαχταρῶντας κομματὶ φαῖ, λίγο νερὸ τρέχουν στὰ ἐστιατόρια, στὶς ταβέρνες, στὰ καφενεῖα, στὰ ζαχαροπλαστεῖα, παντοῦ ὅπου μποροῦν νὰ βροῦνε φαῖ, νερό, ποτό. Παίρνουν μόνοι τους τὸ φαῖ ἀπὸ τὴν κουζίνα, ψαχουλεύουν τὶς μύστρες, ὅ,τι βρεθῇ. Κάθονται βουβὰ στὸ τραπέζι σου καὶ

παίνουν τὸ πιάτο σου, πίνουν τὸ νερό σου. Μὲ τὸ δίκιο τους, πολὺ ὑποφέρουν. Ποῦ εἶναι ἡ ἐπιμελητεία νὰ ὀργανώσῃ συσσίτιο, νὰ τοὺς ξεκουράσῃ λίγο. Οἱ Ἀγγλικὲς ἀποθῆκες εἶναι γιομάτες κονσέρβες καὶ τρόφιμα. Τὰ καΐκια ἀδειάζουν ἀδιάκοπα καινούργιους στρατιῶτες μέσα στὴν καρδιά τῆς πόλης, ὁ ἥλιος καίει. Καὶ τὸ δράμα συνεχίζεται ὦρες. Σὲ λίγο τὰ ἐστιατόρια καὶ τὰ μαγέρικα κλείνουν τὶς πόρτες τους, δὲν ὑπάρχει πλέον φαί ἐκεῖ. Μένουν τὰ ζαχαροπλαστεία, ὅπου γίνονται ἀνάρπαστα τὰ πακετάκια μὲ τὰ μπισκότα. Ψάχνουν στὶς βιτρίνες, στὰ ντουλάπια, μήπως βροῦν τίποτα φαγώσιμα. Καὶ φεύγουν, σέρνοντας τὰ πόδια τους γιὰ τὸ παρακάτω ζαχαροπλαστεῖο. Μὰ κι' ἀπὸ κεῖ ἔφυγαν μόλις ἄλλοι, ἀφοῦ τὰ ἔψαξαν ὅλα. Βραδυάζει. Μερικοὶ κάθονται κατὰκοποι, σκυθρωποί, στὰ скаλιά τῆς Ἀγορᾶς, σὲ κεφαλόσκαλα σπιτιῶν, θὰ περάσουν ἐκεῖ τὴ νύκτα. Περνάμε μπροστὰ τους μὲ σιγανὸ βῆμα, ἔχουν πολλὴ ἀνάγκη γιὰ ἥσυχο ὕπνο. Δὲν ἔχουν χάσει καθόλου τὸ ἠθικὸ τους, διακρίνεται κάποιο πείσμα στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἴσως γιὰτὶ δὲ μπόρεσαν στὴν Ἑλλάδα νὰ πολεμήσουν τὸν ἐχθρὸ μὲ ὅμοια τεχνικὰ μέσα. Εὐτυχῶς ὅτι γρήγορα τελείωσε ὁ ἐρχομὸς ἐδῶ τῶν καλῶν αὐτῶν στρατιωτῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ βράδυ δὲν ἔχει φαί. Ὡς καὶ τὰ καφενεῖα ἔχουν κλείσει. Βουθαμάρα μέσα στὴν πόλη. Ὁ κόσμος ἔχει μαζευθῆ στὸ σπίτι του. Σήμερα, ὅλη τὴν ἡμέρα, εἶχαμε ἕξι ἀεροπορικοὺς συναγερμούς, κατὰ τὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα εἶχαμε σφοδρὸν ἀντιαεροπορικὸν ἀγῶνα.

30 Ἀπριλίου 1941. — Στὴ Γενικὴ Διοίκηση ἐξακολουθεῖ νὰ μὴ ὑπάρχῃ τάξη. Στὰ γραφεῖα ἀνησυχία μεγάλη. Θὰ καταληφθῇ μήπως ἡ Αἴγυπτος; θὰ πέσῃ τὸ Σουέζ; Θὰ ἔχουμε τρόφιμα; Οἱ συναγερμοὶ φέρνουν μεγάλη ἀναστάτωση κι' ἐδῶ. Στὸ γραφεῖο, ὅπου μένω, ἕνα ἠλεκτρικὸ φῶς καίει ὅλη τὴν ἡμέρα. Μόλις κτυπήσει ἡ χειροκίνητη σειρήνα ποὺ εἶναι τοποθετημένη κάτω καὶ σβύσει τὸ ἠλεκτρικὸ, οἱ ὑπάλληλοι ἀφήνουν τὶς πέννες καὶ τὰ χαρτιά τους καὶ πηγαίνουν γρήγορα στὸ καταφύγιο ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ κτίριο τῆς Διοικήσεως. Ὑπάρχει μεγάλος φόβος μήπως ἡ Γενικὴ Διοίκηση, ἔτσι καθὼς εἶναι σὲ μεγάλο κτίριο καὶ μακριὰ ἀπὸ ἄλλα, γίνῃ ὁ στόχος τῶν ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων, γι' αὐτὸ σὲ κάθε σβύσιμο τοῦ ἠλεκτρικοῦ, ποὺ παρακολουθεῖται πάντοτε κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἐργασίας, οἱ ὑπάλληλοι τρέχουν στὸ καταφύγιο. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ λειτουργήσουν ἔτσι οἱ ὑπηρεσίες, τώρα μάλιστα ποὺ οἱ συναγερμοὶ εἶναι πολλοί; Σήμερα ἄκουσα τοῦλάχιστον πέντε. — Μεγάλῃ ἡ ἀγωνία τοῦ κόσμου ἐδῶ γιὰ τὴν τύχη τῶν παιδιῶν του ποὺ πολέμησαν στὴν Ἀλβανία. Γενικὸ θέμα συζητήσεως παντοῦ. Θὰ προφθάσουν νὰ γυρίσουν στὴν Κρήτη; Τί πρόκειται νὰ γίνῃ, θὰ τοὺς πιάσουν μήπως οἱ Γερμανοί; Κι' ἐνῶ μεγάλη εἶναι ἡ ταραχὴ τοῦ κόσμου κι' ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, ξαφνικὰ ἀκούγεται

πώς ὁ Διοικητὴς τῆς Μεραρχίας Κρητῶν Παπαστεργίου ἔφθασε στὴν Κρήτη. Μόνος. Τὸ κακὸ δὲν ἄργεῖ. Κάποιος τὸν πλησίασε, τὸν ρώτησε «ποῦ τ' ἄφησες τὰ παιδιὰ μας;» καὶ τὸν πυροβόλησε. Ὁ τραγικὸς θάνατος τοῦ μεράρχου προκαλεῖ ἔνταση στὴν κίνηση ποῦ γίνεται ἐναντίον ὑπαλλήλων, ποῦ καταγόονται ἀπὸ τὴν Ἑπιρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ ἦρθαν ἐδῶ τὶς τελευταῖες ἡμέρες ἢ ὑπηρετοῦσαν στὴν Κρήτη ἀπὸ καιρὸ. Στὰ Χανιά μαθαίνουμε πὺς ἀπομακρύνονται οἱ Ἀξιωματικοὶ τῆς Χωροφυλακῆς, καίτοι γι' αὐτοὺς γενικὴ εἶναι ἡ ἀντίληψη πὺς ἔχουν ἐργασθῆ καλά. Στὶς καίριες θέσεις τοῦ στρατεύματος, ἀντικαθίστανται οἱ Ἀξιωματικοί. Εἶναι ἀλήθεια πὺς γιὰ τοὺς πολιτικοὺς ὑπαλλήλους τὸ πρᾶγμα δὲν ἐμφανίζεται σοβαρό, ὅσο εἶναι γιὰ τοὺς στρατιωτικούς. Οἱ ἀντιθέσεις στὸ στρατεῦμα μποροῦν νὰ ἔχουν λυπηρὰ ἀποτελέσματα, σήμερα μάλιστα ποῦ μυαλὸ καὶ καρδιά χρειάζονται γιὰ τὸ πιὸν μεγάλον ἀγῶνα ποῦ τώρα ἀρχίζει. Θὰ εἶναι δίκιο νὰ φύγουν στὴν Αἴγυπτο πρόσωπα ποῦ ἦρθαν τώρα ἐδῶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, καθὼς κι' ἐκεῖνα ποῦ ὁ τρόπος τῆς παροχῆς τῶν ὑπηρεσιῶν τους στὴν Κρήτη δημιούργησε ὄρυθο. Ἡ προηγουμένη ὡς τὰ τώρα δράση τῶν προσώπων αὐτῶν ἐπέβαλε τὰ μὲν νὰ μὴ φανοῦν στὴν Κρήτη, τὰ δὲ ν' ἀπομακρυνθοῦν. Γιὰ τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἄκουσα σ' ἕνα καφενεῖο δυνατὰ «μωρὲ θένε καμμιά μπαλωτιά, πανάθεμά τους, ἴντα θέλουν ἐδῶ;» Βιαστικὲς ἐνέργειες δὲν ἔλειψαν. Ἡ ἀπόφαση, μόλις ἦρθε ἡ Κυβέρνηση στὴν Κρήτη, νὰ δοθῆ χάρη μόνον σ' ἕναν κρατούμενο γιὰ τὸ κίνημα τοῦ 1938 προξένησε μεγάλη σύγχυση. Εὐτυχῶς ἐδόθη γενικὴ ἀμνηστία καὶ ἀποφασίσθηκε ἡ ἐπαναφορὰ τῶν ἀποτάκτων τοῦ 1935. Οἱ τοπικὲς ἐφημερίδες ἐπαινοῦν τὸ γενικὸ αὐτὸ μέτρο, ποῦ ἔχει ἀληθινὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα, γιατί ἱκανοποίησε ὅλον τὸν κόσμον. Πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῆ τὸ ἐξῆς: Στὶς τραγικὲς αὐτὲς ὄρες ποῦ περνᾶμε, εἶναι μεγάλη τύχη νὰ βρίσκεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Κυβερνήσεως ὁ Ἐμμ. Τσουδερός. Τὸ προσωπικὸ του κύρος κι' ἡ ἐκτίμησις ποῦ ἔχει στὴν Κρήτη, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιτυχία, ποῦ σήμερα σὲ ἄλλους θὰ ἦταν ἀδύνατη. Ἐδῶ ἡσυχάζει τὰ πνεύματα καὶ τακτοποιεῖ σπουδαῖα ζητήματα ἀμβλύνοντας τὴν δξύτητά τους, ἐκεῖ προλαμβάνει κάποια ἐκκρηξη τῶν παθῶν καὶ συμβουλεύει μετριοπάθεια. Ἀκούρατος, πάντοτε εὐπροσηγορος, μὰ καὶ τὸ σπουδαιότερο ψυχρὸς ἐρευνητὴς κάθε ζητήματος, δίνει ὀρθὲς κατευθύνσεις κι' οἱ προσπάθειές του ἔχουν σκοπὸ νὰ οδηγοῦν τοὺς ἄλλους πρὸς τὸ καλὸ καὶ τὸ ὀρθόν. Ὅμως ἡ μεγάλη ἀπασχόλησίς του νὰ καθησυχάζη τὰ πάθη καὶ νὰ προλαμβάνη τὶς διενέξεις ἔχει καὶ τὴν ἀνάποδη ὄψη, γιατί χάνεται ἔτσι πολὺτιμος χρόνος κι' ἡ ἐνεργητικότητά του θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθῆ θετικώτερα.

1 Μαΐου 1941. — Στὴ Γενικὴ Διοίκηση κόσμος πολὺς ζη-

τάει διαβατήρια για την Αίγυπτο. Γυναίκες παρακαλούν με κλάματα να πάη καράβι στα νησιά του Αιγαίου να φέρη τους δικούς τους. Που όμως να βρεθῆ καράβι. Τους λένε πώς δὲν εἶναι δυνατόν να βρίσκονται ἐκεῖ στρατιῶτες, κι' ἐκεῖνες, μὴ θέλοντας να χάσουν κάθε ἐλπίδα ἐπιστροφῆς τῶν δικῶν τους, ἐπιμένουν μὲ περισσότερα κλάματα καὶ φωνές. — Στρατιῶτες, σὲ κακὴ κατάσταση, φεύγουν ὀλοένα γιὰ τὰ χωριά, πλημμυρίζοντας τ' αὐτοκίνητα στὴν πλατεῖα τῆς Ἀγορᾶς. Τὰ μεταφορικὰ μέσα εἶναι λίγα καὶ γίνεται σχεδὸν μάχη γιὰ μιὰ θέση. Φαίνεται πὼς ἀπὸ τις ἀπέναντι ἀκτὲς τῆς Ἑλλάδος ἔρχονται μικρὰ καΐκια μὲ στρατιῶτες στὸ Καστέλλι. — Στὸ ραδιόφωνο ἀκούσαμε πὼς οἱ Ἕλληνες στὴν Ἑλλάδα ἦσαν 60.000. Τὸ νέο κάνει μεγάλην ἐντύπωση. Τους ὑπολογίζαμε πολὺ περισσότερους. Λοιπὸν ὅτι ἔγινε πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ θαύμα. Μὲ τὴ βοήθεια τῶν μικρῶν αὐτῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, ὀρθώθηκε ἐναντίον σὲ δυὸ μεγάλους καὶ ἄριστα ἐξοπλισμένους στρατοὺς, ἡ ἀδάμαστη θέληση τοῦ Ἑλληνα στρατιώτη. Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ ἐχθρικές στρατιές νίκησαν καὶ διαβῆκαν, μὰ πρὶν ἀπ' αὐτὸ ἀκούσθηκε στὰ ἑλληνικὰ βουνὰ καὶ τ' ἀκρογιάλια, καθὼς εἶχε γίνεῖ πολλὰ - πολλὰ χρόνια πρὶν, ἡ φωνὴ τοῦ Ἑλληνα πολεμιστῆ ποὺ ἔκραξε στοὺς καινούργιους βαρβάρους «Μολὼν λαθέ». Κατ' ἐπίσημη Ἀγγλικὴ ἀνακοίνωση, ἀπὸ τὴν δύναμη τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος σώθηκαν πλεον τῶν 45.000 ἀνδρῶν. — Πρῶτη Μαΐου σήμερα, ἡ φύση γιορτάζει. Οἱ πασχαλιές ποὺ βρίσκονται στοὺς δρόμους εἶναι γιομάτες λουλούδια, μοσχομυρίζει δροσερὸ τ' ἀεράκι, τὰ πουλιά πετᾶνε μὲ χαρούμενες φωνές. Ξεχνᾶς γιὰ λίγο πὼς γίνεται πόλεμος (δυὸ συναγερμὸι σήμερα), πὼς βρίσκεσαι σχεδὸν σὲ μέτωπο. Θέλεις νὰ ξεχάσης, μὰ νὰ ποὺ τρέχης νὰ προφυλαχθῆς, γιὰτὶ ἀκούγεται συναγερμὸς. Καλῶς ἦρθες Μάϊ μου μὲ τὰ λουλούδια, μὲ τὰ τραγούδια σου καὶ τις χαρές. Δὲν ἦρθαμε νὰ σὲ προὔπαντήσουμε στεφανωμένοι (ἄχ! ἀξέχαστα χρόνια εἰρηνικά), γιὰτὶ βρίσκόμαστε χωμένοι βαθειά στὸ καταφύγιο τῆς Ἀγορᾶς, σκοτεινὸ, ὑγρὸ, δίχως σχεδὸν ἄερα, ποὺ ἔχει γιὰ μυρωδιές τὸ καμένο λάδι τοῦ φαναριοῦ του μὲ τὴν τρεμάμενη φλόγα.

2 Μαΐου 1941. — Δυνατὸς ἀέρας καὶ πολλὴ σκόνη σήμερα. Τὰ καταστήματα, ἐκτὸς τῶν ἐστιατορίων, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι κλειστά. Δὲ μποροῦμε νὰ ψωνίσουμε μερικὰ ἀπαραίτητα πράγματα. Οἱ τοπικὲς ἐφημερίδες κάνουν σχετικὲς συστάσεις στοὺς ἐμπόρους. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνάφη τραγικὸ τηλεγράφημα. Οἱ ἐκεῖ ἐξόριστοι δὲν ἔχουν νὰ φᾶνε, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχουν λεπτὰ, οἱ Ἀρχές ζητᾶνε τὴν ἀποστολὴ ἐπειγόντως χρημάτων. Πὼς νὰ τὰ στείλουν; Κάποιος λέει, ἡ μόνη λύση εἶναι νὰ προλάβῃ ὁ ἐχθρὸς. Εἶναι βέβαια τὸ χειρότερο, μὰ κι' αὐτὸ εἶναι μιὰ κάποια λύση. — Καὶ μιὰ πρωϊνὴ σκηνοῦλα: Περνῶντας ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Τρά-

πεζα, είδα τὸ Βασιλέα νὰ κατεβαίνει ἀπὸ τ' αὐτοκίνητό του γρήγορα - γρήγορα, νὰ χαιρετάῃ τὸν κόσμο, κι' ὕστερα μονάχος του νὰ σπρώχνῃ μὲ δύναμη τὴ σιδερένια πόρτα τῆς αὐλῆς καὶ νὰ προχωρῇ στοῦ ἐσωτερικό. Μὲ πλησιάζει μιὰ γερόντισσα καὶ μὲ ρωτᾷ ποιός εἶναι καὶ θαυμάζει πὼς εἶναι ὁ «Βασιλιάς» λέγοντας «ἀπλὸς ἄνθρωπος εἶναι δά»!

3 Μαΐου 1941. — Χθὲς κυκλοφόρησε τὸ πρῶτο φύλλο τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ἐπαναφορὰ τῶν ἀποτάκτων ἀξιωματικῶν στοῦ στράτευμα κι' ἡ ἀμνηστία πού δόθηκε, ἔκαναν ἀρίστην ἐντύπωση στὴν Κρήτη, τὴ στιγμή μάλιστα πού στὴν Ἀθήνα διώχνουν τοὺς Ἀξιωματικούς. Ἡ κυβέρνησις τοῦ στρατηγοῦ Τσολάκογλου ἔφερε δὴ πολὺν ἐρεθισμό. Μάθαμε πὼς καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Λευκάδα, τὸ Ἐλεύθερο Κράτος περιορίζεται. Μερικὰ μαγαζιά ἀνοίξαν. Φαί βρίσκει κανεὶς μεσημέρι - βράδυ. Ἐπάρκεια κρέατος. Σήμερα εἶχαμε πέντε συναγεμίου. Ἡ ἰσχυρότερη ἐπίθεση ἔγινε στὶς 3½ ἐναντίον τῆς Σούδας. Τὰ ἐχθρικά ἀεροπλάνα πέρασαν πάνω ἀπὸ τὰ Χανιά. Σφοδρὸ ἀντιαεροπορικὸ πῦρ. Ἀκοῦμε τὸ σφύριγμα τῶν ὀθίδων τῶν ἀντιαεροπορικῶν πυροβόλων καὶ μακρυνὰ κρότους βομβῶν. Ὅπως μάθαμε ἀργότερα, δὲν ὑπάρχουν ζημιές. Τὸ ἀπόγευμα ἀπὸ τὴ λεωφόρο Κύπρου πῆγα ὡς τὴ θάλασσα. Κάπου, μακριὰ ἔσιμιγε ὁ οὐρανὸς μὲ τὴ θάλασσα. Κάπου ἐκεῖ κάτω θὰ εἶναι ἡ Ἀθήνα, ἐκεῖ πέρα τὸ σπίτι μου, οἱ δικοὶ μου... Οἱ Κρητικοὶ ἀγαπᾶνε εὐλικρινὰ τοὺς Ἀγγλους. Ἄν ἔγιναν μερικά ἐπεισόδια μὲ τὴν ἀθρόα ἀποθίβωσι τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τῆς Ἑλλάδος, τώρα ὅλα ἔχουν ξεχασθῆ. Οἱ Ἀγγλοὶ εἶναι ἀνοιχτόκαρδοι, παιδιὰ χωρὶς καμμιά κακία καὶ ὕστεροβουλία. Καὶ μιὰ πού κι' οἱ Κρητικοὶ εἶναι πλασμένοι τὸ ἴδιο, θεωροῦν τοὺς Ἀγγλους δικούς τους καὶ τοὺς ἀγαπᾶνε πολὺ. Τὸ ἴδιο δὲ συμβαίνει μὲ τοὺς Γερμανούς. Τοὺς ἐχθρεύονται ἀπὸ τὴν καρδιά τους. Παρακολούθησα τὴν ἐξῆς σκηνή: δύο Κρητικοὶ ἔτρωγαν ἡσυχᾶ σ' ἓνα τραπεζάκι καὶ σιγοκουβέντιαζαν. Ὁ ἓνας τους φαίνεται πὼς ἀνάφερε τοὺς Γερμανούς, μὰ ὁ ἄλλος δὲν ἤθελε οὔτε νὰ τοὺς ἀκούσῃ. «Δὲ θέλω διάολο νὰ τοὺς ἀκούω. Σὼπα τώρα γιατί... Μωρὲ νάχαμε τὰ ντουφέκια μας ἤθελα πανάθεμά τους ὀλονῶνε τῶν Γερμανῶν». Καὶ τὰ εἶπε ὅλ' αὐτὰ πολὺ δυνατὰ, πετώντας τὴ πετσέτα του στοῦ τραπέζι, τόσο πού ὁ φίλος του φοβήθηκε καὶ μαζεύθηκε, ρίχνοντας γύρω του κρυφές ματιές. Πραγματικὰ μεγάλος εἶναι ὁ κίνδυνος, ἂν σὲ θεωρήσουν ἐδῶ γιὰ γερμανόφιλο. Κι' ὅμως ὁ Κρητικὸς ἐκεῖνος καθόλου δὲ σκέφθηκε πὼς μποροῦσε μὲ τίς φωνές του νὰ ἐκθέσῃ τὸ φίλο του, τόσοσ ἦταν ὁ θυμὸς του μόλις τὸν ἄκουσε νὰ μιλάῃ γιὰ Γερμανούς. Τὸ παράπονο πού ἄκουσα ἀπὸ τὸν Κρητικὸ αὐτὸν (πού δὲν ἔχουν οἱ Κρητικοὶ τὰ ντουφέκια τους), εἶναι γενικό. Ὁ Κρητικὸς ἔχει τὸ

ντουφέκι του, τὸ φυλάει σπίτι του, σὰν παιδί του, πιά πολύ. Συνήθεια καὶ κληρονομία τῶν προγόνων τους. "Οποῖος εἶδε Κρητικούς στὴν πατρίδα τους, θὰ ξέρη. Μὰ ὅταν ἡ Κυβέρνηση τῆς 4ης Αὐγούστου γιὰ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Ἰταλῶν ζήτησε ὄπλα, ὁ πατριωτισμὸς τῶν Κρητῶν δὲν τοὺς ἄφησε ἀσυγκίνητους καὶ τὰ παράδωσαν στὶς Ἑλληνικὲς Ἀρχές. Σχεδὸν ὅλοι τους. Πρῶτη φορὰ πού δὲν ἀκολούθησαν τοὺς πατέρες τους.

4 Μαΐου 1941. — Κυριακή, γραφεῖο σήμερα. Τί γίνεται στὸ Ἰράκ; Πολεμᾶν ἐκεῖ οἱ Ἄγγλοι; Ἀνησυχία στοὺς ἐπισήμους ἐδῶ. Μήπως τὰ πετρέλαια χαθοῦν; κι' ὁ στόλος τότε πῶς θὰ συντηρηται; Ἀπόγευμα ὦρα 6, σφοδρὸ ἀντιαεροπορικὸ πῦρ. Τὰ ἐχθρικά ἀεροπλάνα περνᾶνε πάνω ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ πηγαίνουν στὴ Σούδα ν' ἀδειάζουν τὸ φορτίο τους. Σφυρίζουν οἱ δίδες τῶν ἀντιαεροπορικῶν πυροβόλων, τὰ πολυβόλα βάλλουν ἀδιάκοπα. Ἀκούγονται φοβεροὶ ὑπόκωφοι κρότοι. Πανδαιμόνιο. Ἡσυχία σὲ λίγο. Πάει κι' αὐτὸς ὁ συναγεμῶς, ὁ βορ κατὰ σειρὰν σήμερα. Ὠρα 6 καὶ τέταρτο. Νέα ἐπιθεση ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων. Τὰ κανόνια βάλλουν δυνατά. Τώρα παίρνουν μέρος καὶ ἀγγλικά καταδιωκτικά. Δυὸ ἀπ' αὐτὰ κυνηγᾶνε κάποιον ἐχθρικὸ πού φεύγει γρήγορα. Καίτοι τὸ ἐχθρικὸ ἀεροπλάνο ἦταν ἀρκετὰ μακριά, τὰ καταδιωκτικά τόσο πολὺ τρέχουν πού τὸ φτάνουν σὲ λίγο, τὸ πλησιάζουν πολὺ πίσω κατὰ τὴν οὐρά, ἀπὸ μακριὰ πού τὰ βλέπεις φοβᾶσαι πῶς θὰ γίνῃ σύγκρουση, κι' ἀμέσως γλυστρᾶνε πλαγίως του κι' ἀπομακρύνονται ἕνα - ἕνα. Φαίνεται πῶς τὸ κτύπησαν, γιατί φεύγει ἀφήνοντας καπνὸ. Χθὲς καταρρίφθηκαν 3 ἐχθρικά ἀεροπλάνα. Βράδυ, στὸ σαλονάκι τοῦ ξενοδοχείου ξεφυλλίζω τὸ βιβλίον τῶν ξένων. Ἡ αἰτία πού ἀνάγκασε μερικοὺς νὰ ἔρθουν ἐδῶ, σημειώνεται μὲ συγκινητικὰ λόγια. Πολλοὶ γράφουν «γιὰ ὑπηρεσία». "Ενας ἔγραψε «γιὰ νὰ σωθῶ», δρᾶμα! Μερικοὶ ἔχουν γράψει «γιὰ τὴν πατρίδα». Γιὰ τὴν πατρίδα! "Ας παραμερίσουμε νὰ περάσουν αὐτὲς οἱ καρδιές. Ἄφησαν πίσω τους γονεῖς, ἀδέρφια, γυναῖκες μὲ παιδάκια, τὴν ἐστία τους, ὅλα τὰ προσφιλῆ τους, γιὰ τὴν ἀγάπη Της. Στάθηκε ἡ Πατρίδα γι' αὐτοὺς, ὁ μεγάλος Ἐρωτᾶς τους. Αὐτὸς θέρμανε τὰ στήθη τους, ἀτσάλι ἔφτιαξε τὴ θέλησή τους. Δὲν τοὺς σκλάβωσε ἡ ταπεινὴ κι' εὐτελὴς καθημερινὴ πραγματικότης, σημαία τους δὲ στάθηκε ἡ συνειδηση τοῦ ὕλικου συμφέροντος, ἀλλὰ τοὺς συνεκίνησε ὀλόκληρους ἡ Ἰδέα τῆς Πατρίδας. Αὐτὴ πλοῦσια ἐλάμπρυνε τὸν ἐσωτερικὸν τὸν κόσμον. Κι' ὅταν σήμανε ἡ ὦρα, ἄστραψε περήφανα μέσα ἀπὸ τὴ μεγάλη τους ψυχὴ. Σὲ τέτοιες καρδιές ἔχει ριζώσει ὁ ὑψηλότερος πόθος τοῦ ἀνθρώπου, ἐλευθερος νὰ ζῆ στὴν Πατρίδα του.

5 Μαΐου 1941. — Χθὲς καταρρίφθηκαν ἐχθρικά ἀεροπλάνα, δύο σὲ ἀερομαχίες. Ἔτσι θὰ ἱκανοποιήθηκε ὁ Κρητικὸς πού μοῦ

ἔλεγε πὼς εἶχε λαχτάρια νὰ δῆ νὰ πέφτῃ ἓνα γερμανικό, κι' ἄς πέ-
θαινε ὕστερα. Σήμερα εἶχαμε δύο συναγερμούς, στὰ Χανιά ἡσυ-
χία. Σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς συναγερμούς, κατέφυγα στὶς ντάπιες
(τὸ Ἑνετικό φρούριο), ἔχουν ἀνοιξοί καταφύγια στὶς βάσεις τους,
σχεδὸν σ' ὄλο τὸ μάκρος, ὄχι ὑπογείως. Κάθε τόσο ὑπάρχουν ἀνοι-
γματα ἀπ' ὅπου μπαίνει ὁ κόσμος καὶ γίνεται κι' ὁ ἀερισμὸς τῶν
σκοτεινῶν διαδρόμων. Ἀσφάλεια ἐξαιρετικὴ στὸ καταφύγιο αὐτό.—
Ἐγινε νομοσχέδιο ἀυξήσεως τῶν ἀποδοχῶν τῶν ὑπαλλήλων, τῶν
ὑπηρετούντων στὸ ἐλεύθερο τμῆμα τῆς Ἐπικρατείας, κατὰ 50%.
Προσετέθη στὸ νομοσχέδιο διάταξη πὼς ὅσοι ὑπάλληλοι δὲν ἀντι-
ληφθοῦν τὸν κίνδυνο ποὺ βρίσκεται ἡ Πατρίδα καὶ δὲν ἀρθοῦν στὸ
ὕψος τῶν περιστάσεων, δὲ θὰ παίρνουν τὴν ἀύξηση αὐτή. Ρωτᾶνε,
μήπως λοιπὸν δὲν δίνουν τὴν ἀύξηση γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ζωῆς,
ἀλλὰ θέλουν νὰ εἶναι μέτρο γιὰ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ ὑπαλλήλου;
Οἱ τιμὲς στὰ ἐστιατόρια δὲν εἶναι ἀκριβές, βρίσκεται κρέας, τὸ
ψωμί εἶναι χωρὶς δελτίο, μόνο ἡ ζάχαρη εἶναι μὲ δελτίο. Μεγάλο
πρόβλημα γιὰ τοὺς ξένους ὑπαλλήλους εἶναι νὰ βρίσκουν φαί, γιατί
ὅταν φεύγουμε ἀπὸ τὸ γραφεῖο μας, δὲν ὑπάρχει τίποτα στὰ ἐστια-
τόρια. Δὲν εἶναι ἀσυήθιστο νὰ μένουμε σχεδὸν νηστικοί, μὲ πορ-
τοκάλλια καὶ ψωμί. Συνηθισμένη εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ μάγερα
«πρᾶμμα δὲν ἔχουμε παλληκάρι μου» ἢ «ἀντρα μου νὰ σὲ χαρῶ
πρᾶμμα δὲν ἔχει». Τρῶμε στὸ Ζέφυρο ἢ στὴν Τέρψη, κοντὰ στὴ
θάλασσα, στὸ σιντριβάνι. Πολὲς φορές στριμονώμαστε στὴν κου-
ζίνα, ποιὸς θὰ προφθάσῃ νὰ πάρῃ φαί. Καὶ περιεργο δὲν εἶναι νὰ
βλέπῃς κι' αὐτὸν τὸν Διοικητὴ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος νὰ φέρ-
νῃ ὁ ἴδιος τὸ φαί στὸ τραπέζι του. Κοντὰ εἶναι καὶ τὸ γνωστὸ ἐστια-
τόριο «Μὴν τὸ βιάζῃς» ὀνομαστὸ γιὰ τὴν περιποίηση καὶ τ' ἀγνά-
του ὕλικά. Συνήθως κάνει ἓνα μόνο φαί, μὰ εἶναι ἐξαιρετικό. Θὰ
περιμένῃς ἐδῶ νὰ σερβιριστῆς μὲ τὴ σειρά σου, ἀν εἶσαι βιαστικός
καλὰ εἶναι νὰ πηγαίνῃς ἄλλοῦ γιὰ φαί, ἢ ἐπιγραφή τοῦ ἐστιατο-
ρίου εἰδοποιεῖ, πρὶν καθῆσεις, γιὰ τίς ἀρχές του. Σπανίως βρί-
σκεις θέση ἄδεια. Μερικὲς φορές, ὅταν δὲ βρίσκω ἄλλοῦ καλὸ
φαί, πηγαίνω σ' ἓνα μαγέρικο, φτωχὸ μὰ καθαρὸ, στὴν ὁδὸ Μου-
σοῦρων. Κρητικὸ χρῶμα ἐδῶ. Ὁρθὸς μπροστὰ στὰ τετζερέδια ὁ
γέρο-πατέρας, καλόβολος καὶ πολὺ προσεκτικός στὸ σερβίρισμα.
Ἡ γυναίκα του δίνει τὸ ψωμί καὶ νερό, σέρνοντας τὰ πόδια ἀπὸ τὰ
γεράματα. Ἡ κόρη τους, ψιλή καὶ λιγνή, Κρητικὰ κόρη, σερβίρει
τὸ φαί, φέρνει τὸ κρασί καὶ κάνει τὸ λογαριασμὸ. Ἐχει χαμόγελο
πάντοτε στὰ χεῖλη γιὰ τὸν ξένο καὶ περαστικό, μὰ τὸ πρόσωπό της
δείχνει κάποια θλίψη κι' ἐγκαρτέρηση. Φοράει μαῦρα. Στὸ μαγαζί
αὐτὸ ἔχουν τὸ καλύτερο μαῦρο κρητικὸ κρασί. Εἶναι ὄλοι τους— ἢ
οἰκογένεια αὐτὴ — πολὺ πρόθυμοι, φέρνονται εὐγενικά, παρακολου-
θοῦν μήπως θέλεις τίποτα, ρωτᾶν μὲ μεγάλῃ διάκριση ἀν σ' εὐχαρί-

στησε τὸ φαγητό τους. Μὲ τὰ λόγια τους, μὲ τὸ φέρισμό τους, δημιουργοῦν κάποια ἀτμόσφαιρα σπιτική, γνωστή σου. Ὡς καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ τους ποὺ παίζουν μέσα στὸ μαγαζί, δὲν ἐνοχλοῦν κανένα, οὔτε παρακολουθοῦν τὸν ξένο ποὺ τρώει, οὔτε ζητᾶνε. Καλοὶ μου ἄνθρωποι! — Κόσμος πολὺς ἐξακολουθεῖ νὰ ἔρχεται στὰ Χανιά, οἱ περισσότεροὶ στρατιωτικοί. Στὸ ξενοδοχεῖο «Ἐλίρος», ὅπου μένω, κι' αὐτοὶ οἱ διάδρομοι εἶναι γιομάτοι. Παρ' ὄλην τὴν καλωσύνη καὶ προθυμία τῆς κυρᾶς Ἀναστασίας, ποὺ ἔχει τὸ ξενοδοχεῖο, νὰ δώση σ' ὅλους ἓνα στῶμα γιὰ ὕπνο, πολλοὶ φεύγουν γιατί δὲν ὑπάρχει ἄδεια οὔτε γωνίτσα. Ἡ κυρὰ Ἀναστασία, μιὰ ἄξια πρόσφυξ ἀπὸ τὴ Σμύρνη, δημιούργησε στὰ Χανιά μεγάλη ἐπιχείρηση, ἔχει τώρα δύο ξενοδοχεῖα. Προθυμία καὶ καθαριότητα ἐξαιρετική. Οἱ ξενοδόχοι, τοῦλάχιστον τῶν ἐπαρχιῶν, ἄς ἔρθουν νὰ πάρουν μαθήματα. Τὸν τόνο τῆς δουλειᾶς τὸν δίνει ἡ ἴδια. Κοντόχοντρη, ὅμως σβέλτα, τὰ προφτάνει ὅλα καὶ δὲν ἀκούγεται κανένα παράπονο ἀπὸ τοὺς τόσους καὶ τόσους πελάτες. Ἡ φωνή της! σειέται τὸ πᾶν. Κεραυνὸς εἶναι λές, ὅταν στὸ τηλέφωνο θὰ πῆ τὸ περίφημο «ἐγὼ ἢ Ἀναστασία. Ὅποιος θὰ τηλεφωνῆ, ξέρει μ' αὐτὸ πὼς εἶναι ἡσυχος, ἡ δουλειὰ του, ἡ παραγγελία του εἶναι καλὰ τελειωμένη. Στὸ σαλονάκι τοῦ ξενοδοχείου κάθε βράδυ, ὡς ἀργὰ τὴ νύκτα, ὑπάρχει καλὴ συντροφιά ἀπὸ τοὺς ξένους ποὺ κάθονται ἐδῶ. Ὅλα τὰ ζητήματα, τὰ πρόσφατα καὶ τὰ παρελθόντα, ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας, ἐδῶ συζητοῦνται καὶ ἐξετάζονται σὲ κάθε τους λεπτομέρεια, χάρη στὴν ἐπιμονὴ τῆς κυρᾶς Ἀναστασίας ποὺ παρακολουθεῖ τὰ πάντα καὶ θέλει νὰ τὰ μαθαίνῃ ὅλα, δίνοντας στὴ συζήτηση τόνο μὲ τὴ φωνή της, καθὼς ράβει στὰ ροῦχα τὰ κουμπιά ποὺ λείπουν ἢ μπαλῶνε τις κάλτσες τῶν ξένων της. Ἐδῶ βλέπεις νὰ ξεφυτρώνουν ἄγνωστοι μὰ περίφημοι στρατηγοὶ ἢ διπλωμάτες, ἀκόμα καὶ οικονομολόγοι. Γνώμες καὶ γνῶμες. Ὑπάρχουν βλέπετε, καφεδάκος, τσιγαράκια, φρούτα καὶ ἄνθρωποι, πρὸ πάντων αὐτό, ποὺ ἔχουν ὄρεξη ν' ἀκοῦν. Μερικοὶ Ἕλληνοὶ στρατιῶτες, ποὺ ἔχουν πάρει εἶδηση γιὰ τὴν καλὴ συντροφιά, ἔρχονται κι' αὐτοὶ ἐδῶ τὰ βράδια. Ξέρουν μερικὲς λέξεις ἑλληνικὲς, οἱ ἄλλοι λίγα ἀγγλικά καὶ μὲ νοήματα γίνεται ἡ συνεννόηση. Εὐχάριστη εἶναι ἡ παρέα τῶν παιδιῶν αὐτῶν καὶ ὠφέλιμη, γιατί φέρνουν μαζί τους πολὺ νόστιμες σοκολατίτσες.

6 Μ α ἰ ο υ. — Τὴ νύκτα τ' ἀεροπλάνα δὲ μᾶς ἐνοχλοῦν. Καταλήφθηκε κι' ἡ Χίος ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Κάθε πρωὶ στὸ Ζαχαροπλαστεῖο «Φλόκα», ποὺ εἶναι πίσω ἀπὸ τὴν ἀγορὰ, ἀκοῦμε ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο τὰ νέα τοῦ Λονδίνου. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση ἔχουν κι' ἐκεῖ ραδιόφωνο, στὰ Γραφεῖα Τύπου καὶ Τουρισμοῦ, κι' ἀκοῦμε πότε - πότε τὰ νέα τῆς ἡμέρας. Εἶδαμε λίγους Εὐέλπιδες, τσαλακωμένες οἱ ὠραῖες στολές τους. Ἡ ἀκαταστασία στὴ Γενικὴ Διοίκηση ἐξακολουθεῖ. Τὰ

Ὑπουργεῖα εἶναι κατ' ὄνομα μόνον καὶ κάποιος Ὑπουργὸς τακτοποιεῖ τὰ διάφορα ζητήματα τοῦ Ὑπουργείου του στοῦ διάδρομο, κάνοντας βόλτες. Τὸ Ὑφυπουργεῖον Τύπου καὶ Τουρισμοῦ καὶ τὸ Δημ. Ἀσφαλείας ἔχουν ἐγκατασταθῆ σὲ πολυτελεῖ γραφεῖα μὰ δουλειὰ σχεδὸν τίποτα. Οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἐργάζονται, πολλὰ ζητήματα, ποὺ δημιουργοῦνται στ' ἄλλα Ὑπουργεῖα, τὰ λύνουν ἐπιτυχῶς. Τὰ πράγματα σκοτεινιάζουν. Οἱ Ὑφυπουργοὶ Δημοσίας Ἀσφαλείας καὶ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας ἔφυγαν γιὰ ὑπηρεσία στὴν Αἴγυπτο, ὁ δεύτερος θὰ ταξιδέψῃ ὡς τὴν Ἀμερικὴ. Στους ἄλλους Ὑπουργοὺς χορηγοῦνται δύο μισθοὶ προκαταβολή.

Ὅταν ὁ Ὑπουργὸς τῆς Συγκοινωνίας ὑπόγραφε τὸ ἔνταλμά του, μοῦ λέει: «40 λίρες δὲ φθάνουν, νὰ μὴ μαθαίνεται πὼς θὰ φύγουμε». Δίνεται ἐντολὴ στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος νὰ χορηγῇ συνάλλαγμα σὲ ἰδιῶτες ἔναντι χαρτονομισμάτων ποὺ ἔχουν φέρει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τί νὰ συμβαίνει; Μήπως πρόκειται νὰ φύγουν ὅλοι; Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ὑφυπουργοῦ Δημ. Ἀσφαλείας, ἂν καὶ δικαιολογήθηκε γιὰ ὑπηρεσία, ἀποδίδεται ἀπὸ πολλοὺς ὅτι ἐπεβλήθηκε ἀπὸ ἀνάγκη γιὰ νὰ ἡσυχάσουν τὰ πνεύματα. Τὴν ἀναχώρησις τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, ποὺ ἔφυγε μαζί του, δικαιολογήθηκε πὼς τὴν ἐπέβαλε ἡ ἐδῶ μέχρι σήμερα πολιτεία του. Ἡ ἀναχώρησις ὅμως καὶ ἄλλων Ὑπουργῶν κι' ἐπισήμων, καθὼς ἀκούγεται, κάνει μεγάλην ἐντύπωσις στὸν κόσμον καὶ θὰ φέρῃ ἀσφαλῶς κάποιον κλονισμό στὶς ψυχές. Βέβαια κι' αὐτὸ ἂν τελικὰ γίνῃ (ἂν φύγουν), οἱ Κρήτες δὲ σκέπτονται ν' ἀφήσουν χωρὶς μάχη τὸ νησί τους στὸν ἐχθρό. Κι' οἱ Ἀγγλοὶ τὸ καταλαβαίνουν καλὰ κι' εἶναι ἡσυχοὶ. Στὶς τοπικὰς ἐφημερίδες δημοσιεύεται εἰδοποίηση νὰ φύγουν οἱ οἰκογένειες καὶ ὅσοι δὲν ἔχουν ἐργασία γιὰ τὰ χωριά. Ἄραγε θὰ ἔχουμε σύντομα φασαρίες; Ἀπόψε ἄκουσα γιὰ πρώτη φορὰ στοῦ ραδιόφωνο τὸ σταθμὸ τῆς Ἀθήνας. Μιλοῦσαν Γερμανικά. Πὼς μοῦ φάνηκε!

Β Μαΐου. — Πρωτὶ - πρωτὶ εἶχαμε συναγερισμὸ, ἀκούσθηκαν κανονιές, ἡσυχία στὰ Χανιά. Πάλι οἱ διαδόσεις γιὰ τὴν ἀναχώρησις τῶν Ὑπουργῶν. Θὰ φύγουν, λένε, μὲ τὶς οἰκογένειάς τους γιὰ τὴν Αἴγυπτο. Διαδόσεις ἐπίμονες κι' ἀληθοφανεῖς. Ὁ κόσμος, οἱ ὑπάλληλοι συζητοῦν καὶ ρωτᾷ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον· δέκα μέρες λοιπὸν ἦταν ὅλο κι' ὅλο; Ποῦ οἱ λόγοι γιὰ μιὰ τελικὴ ἄμυνα καὶ ἐγκαρτέρησις; Ἄς ἰδοῦμε τί θ' ἀπογίνῃ. Βρισκόμαστε στὴν Κρήτη καὶ κοιτάζουμε κατὰ τὴν Αἴγυπτο. Αὐτὸ γίνεται. Συλλογιζόμεστε ἀκόμα ἂν οἱ Ἀγγλοὶ θὰ μπορέσουν νὰ βαστήξουν στὴν Αἴγυπτο. Λένε πὼς ἐκεῖ θὰ κριθῇ ἡ τύχη τῆς Κρήτης. Γιατί ὄχι δῶ; Πάντως ἂν ἔρθουν ἐδῶ οἱ Γερμανοί, θ' ἀνάψῃ γερὸ ντουφέκι. Οἱ Κρήτες δὲν θὰ παραδώσουν τὰ χώματά τους εὐκολὰ. Στὰ Χανιά ἔχουμε καὶ τὸ βάσανο τῶν Ἰταλῶν αἰχμαλώτων.

Ἄνησυχία στὸν κόσμον, τί θὰ γίνῃ μ' αὐτούς. Θὰ εἶναι μεγάλη ἀνοησία νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐδῶ, εἶναι πολλοί, ὅταν θ' ἀνάψῃ τὸ ντουφέκι θὰ εἶναι ἴσως ἀργά. Καταλήφθηκε ἡ Μυτιλήνη κι' ἡ Σύρος. Περιωρισθήκαμε μόνο στὴν Κρήτη. Πατρίδα ἐλεύθερη καὶ ἡρωϊκὴ. Στὸ δρόμον εἶδα τὴν ἐξῆς νόστιμὴ σκηνή. Ἄγγλος στρατιώτης, ἀρκετὰ στὸ κέφι ἔχοντας στὸ χέρι καὶ μιὰ μπιτόλια, εἶδε προχωρῶντας στὸ δρόμον ἕναν Ἕλληνα στρατιώτη τραυματία μὲ δεκανίκια. Ἀμέσως ὁ Ἄγγλος στάθηκε προσοχὴ, ὅσο μπορούσε καλύτερα καὶ χαιρέτησε στρατιωτικὰ τὸν Ἕλληνα συνάδελφό του. Στάθηκε ἔτσι χαιρετῶντας, ὥσπου πέρασε ὁ τραυματίας. Ὁ κόσμος, πού παρηκολούθησε τὴ σκηνή, ἐνθουσιάσθη καὶ χειροκρότησε θερμὰ «τὸ Ἐγγλεζάκι».

9 Μαΐου 1941. — Ἡ Κρήτη θὰ γίνῃ φρούριον ὡς τὴ Μάλτα. Ἄγγλος στρατηγὸς ἀνάλαβε τὴ γενικὴ Ἀρχιστρατηγία τῶν ἐδῶ στρατευμάτων. Τὸ γεγονός κάνει ἐντύπωση, διάφορες οἱ γνώμες. Ἀνώτατοι Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ; Ἰκανώτατοι. Μήπως ἡ Κρήτη θὰ μεταβληθῆ σὲ Ἀγγλικὸ φρούριον; Μήπως ὁ Βασιλεὺς κι' ἡ Κυβέρνηση φύγουν γιὰ τὴν Αἴγυπτον; Σκέψεις καὶ συζητήσεις πού ὑπαγορεύουν λόγοι ἐθνικῆς φιλοτιμίας, ἐνῶ, ἀπλῶς, ἐπιδιώχθηκε ἐνιαία διοίκηση τῶν στρατευμάτων. — Στὴ Γενικὴ Διοίκηση (στὸν ἄνω ὄροφος) ἐγκαταστάθηκαν Ἄγγλοι, ὀλόκληρον Ἐπιτελεῖο, μαζί τους εἶναι κι' ὁ Πρίγκηψ Πέτρος. Τὸ ξενοδοχεῖο μου εἶναι ἀπέναντι στὸ Ἀγγλικὸ στρατηγεῖο. Ἐπικίνδυνη ζῶν, φρόνιμο εἶναι νὰ μείνω σὲ σπίτι.

10 Μαΐου 1941. — Ἡ Μπόμπα. Σήμερα τὸ ἀπόγευμα ἔφυγαν γιὰ τὴν Αἴγυπτον τρεῖς Ὑπουργοί, Παιδείας, Συγκοινωνίας καὶ Τύπου. Οἱ οἰκογένειες τῶν ἐπισήμων πού ἔμειναν στὴν Κρήτη, ἔφυγαν κι' αὐτὲς γιὰ τὴν Αἴγυπτον. Ἐπίσης ἔφυγε κι' ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, νὰ εἶναι κοντὰ στὰ Ἑλληνικὰ πολεμικά, ὅσα διέφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἀκόμα ἔφυγαν καὶ 40 ἀεροπόροι. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση ἀνησυχία. Ἡ ὑπηρεσία παράλυσε. Μήπως πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν Κρήτη; Πάλι ἡ ἴδια ἐρώτηση: Γιατί λοιπὸν ἦρθαν ἐδῶ; Ἐφυγαν κι' ἰδιῶτες, καθὼς καὶ μερικοὶ (δυὸ - τρεῖς) ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, πού εἶχαν ἔρθει κι' αὐτοὶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Φίλοι μὲ ρωτᾶνε τί θὰ κάνω. Σκέπτομαι. Ἦρθα στὴν Κρήτη, πατρίδα ἐλεύθερη, εἶμαι στὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερος. Πέρ' ἀπὸ δῶ ἀρχίζει ἡ ξενιτεία, ἐκεῖ κάτω δὲν εἶναι πατρίδα, δὲν εἶναι Ἑλλάδα. — Σήμερα εἶχαμε τρεῖς συναγερμούς, ἡσυχία στὰ Χανιά.

11 Μαΐου 1941. — Ὁ Βασιλεὺς μένει στὴν Κρήτη. Τὸ ἠθικὸ τοῦ κόσμου ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν εἶδηση, γιατί οἱ διαδόσεις ὀργιάζουν. Πῶς θὰ φύγουν ὅλοι. Πῶς ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης θὰ μείνῃ μόνος στὴν Κρήτη, ἔχοντας ὅλα τὰ Ὑπουργεῖα. Πῶς ἡ

Κρήτη θά γίνῃ Ἀγγλικὸ φρούριο καὶ θά διευθύνουν τὰ πάντα οἱ Ἕλληες. Πῶς στὰ χωριά ὀπλίζονται οἱ χωρικοὶ γιὰ τὸ φόβο Γερμανικῆς ἐπιδρομῆς. Πῶς πρόκειται νὰ γίνουν σὲ λίγο μεγάλα γεγονότα. Πῶς ὅποιοι σωθῆ, θά ἔχη τύχη. Τὰ μαγαζιά, ὅσα εἶχαν ἀνοίξει τὴ τελευταίη ἡμέρη, πάλι κλείνουν. Τὰ πῶ πολλὰ κεντρικὰ σπῖτια εἶναι τώρα ἔρημα, ἔχουν φύγει οἱ Χανιώτες γιὰ τὰ χωριά. Ὅποιοι μπορεῖ φεύγει. Σιγά-σιγά σβύνει ἡ ζωὴ κ' ἡ κίνησις, ἡ πόλις μένει ἔρημη καὶ βουθή. Ποῦ καὶ ποῦ ἔχουν στηθῆ βαριά ἀντιαεροπορικὰ πολυβόλα. Ἀνησυχία ἀπ' αὐτά, μήπως ἡ ἐχθρική ἀεροπορία κτυπήσει. Χθὲς ἔφθασε στὴ Σούδα μεγάλη νηοπομπή, ἔφερε στρατό, πυρομαχικὰ καὶ ἄφθονα τρόφιμα. Τὸ ξεφόρτωμα ἄρχισε σήμερα, εἶναι θαυμάσιο φεγγάρι, φοβόμαστε ἀεροπορικὴ ἐπιδρομὴ τοῦ ἐχθροῦ. Σήμερα εἶχαμε δύο συναγερμούς. Τὸ βράδυ στὶς 10 εἶχαμε τρίτο συναγερμό, τελείωσε στὶς 11 καὶ τέταρτο. Ἀκολούθησαν σὲ λίγο ἀλλεπάλληλοι συναγερμοὶ. Μετὰ τὰ μεσάνυκτα, τὸ ἀντιαεροπορικὸ πῦρ μαίνεται. Οἱ προβολεῖς στὴν ἐνέργεια. Κάθε τόσο ὑπόκωφοι κρότοι, οἱ βόμβες. Κτυπᾶνε τὴ Σούδα, τὴ νηοπομπὴ φαίνεται. Γιὰ πρώτη φορὰ ἦρθαν ἐχθρικά ἀεροπλάνα τὴ νύκτα. Πολλὰς φορὰς τρομεροὶ κρότοι μὲ ξεσηκώνουν ἀπὸ τὸ κρεβάτι. Σκοτάδι, Νύκτα σκληρῆ. Ὁ περισσότερος κόσμος εἶναι στὰ καταφύγια. Ἐκεῖ θά μείνῃ ὡς τὸ πρωῖ. — Οἱ Κρητικοὶ εἶναι μουδιασμένοι, γιὰτὶ ἔχουν στὴν Ἑλλάδα τὰ παιδιὰ τους — πολλοὶ δύο καὶ τρία — καὶ δὲν ξέρουν τί γίνονται. Ὁ πόνος τῶν Κρητικῶν γιὰ τὰ παιδιὰ τους ποῦ βρίσκονται στὴν Ἀθήνα, βουβός, ἤρεμος, ἀντρικίος. Σοῦ λένε πῶς ἔχουν τόσα παιδιὰ, πῶς δὲν ξέρουν καλὰ-καλὰ ἂν γύρισαν ἀπὸ τὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο ἢ εἶναι αἰχμάλωτα στὴν Ἰταλία — μακάρι νὰ βρίσκονται στὴν Ἀθήνα — καὶ δὲ λυγίζουν. Καρτεροῦν. Ἀθάνατη Κρητικὴ ψυχὴ!

12 Μαῖο 1941. — Ἐλευθερὰ πράγματα. Ἐνῶ, καθὼς φαίνεται, πρόκειται νὰ παιχθῆ ἔδῳ ἡ τελευταία σκηνὴ τοῦ δράματος — τοῦ δράματος τῆς Ἑλλάδος — ἐνῶ πρέπει ὅλη μας ἡ προσοχὴ νὰ στρέφεται στὸ πῶς θά κρατηθῆ μακριὰ ὁ ἐχθρός, νὰ συγκεντρώσουμε τίς δυνάμεις μας, νὰ ἐνισχύσουμε τὸ ἠθικὸ μας, τὸ ἐναντίον μᾶς ἀπασχολεῖ πῶς θά ἱκανοποιήσουμε τ' ἀτομικά μας συμφέροντα. Ἐντολὴ τῶν Ὑπουργῶν ἐτοιμάζονται νέοι Ὀργανισμοὶ τῶν Ὑπουργείων — τί τοὺς θέλουν; — μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν θέσεις γιὰ νὰ τίς καταλάβουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι. Καὶ ὅλο ἀνώτατες θέσεις, θέσεις Γενικῶν Γραμματέων καὶ Διευθυντῶν. Τί χρειάζονται τόσες θέσεις στὸ ὑφυπουργεῖο Τύπου καὶ Τουρισμοῦ; Γιατί ἔκτακτοι, ποῦ ὑπηρετοῦν στὴν Ἀγορανομία, νὰ γίνουν Διευθυνταὶ ἀτάξεως; Διασκεδαστικὴ ἢ διάταξη γιὰ νὰ ἐξοικονομηθῆ σὲ ἀνώτερη θέσις κάποιος κατώτερος ὑπάλληλος, μὲ τὴν πρωτότυπη διατύπωσίν της: «διορίζεται προαγόμενος συγχρόνως εἰς τῶν ἐποπτῶν

Ἔργασίας» (Φ. Ε. Κ. 162/1941). Θέσεις καὶ θέσεις. Οἱ ὑπάλληλοι τῆς Γενικῆς Διοικήσεως ἔχουν μείνει κατάπληκτοι. Ὅλοι στὴν πανδαισία. Οἱ ἀνώτεροι οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι λαμβάνουν διαταγὴ νὰ κάνουν νέον ὄργανισμό. Ἀντιρρήσεις. Δὲ θὰ προαχθῆτε ποτέ σας, τὸν λένε, τῆ στιγμῇ ποῦ ὄλος ὁ κόσμος θὰ προαχθῆ. Ὑπουργὸς κάνει μιὰ πατρικὴ σύσταση, νὰ παύσουμε οἱ οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι νὰ εἴμαστε «τσιγκούνδες», προσθέτει δὲ ἀμέσως «λεπτὰ ἔχουμε ὅσα θέλετε». Τί λοιπόν; Βρισκόμαστε δῶ γιὰ νὰ εἰσπράξουμε πολλὰ χρήματα καὶ νὰ πάρουμε μεγάλους βαθμούς; Τὸ πρᾶγμα ἄρχισε νὰ συζητῆται, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν πρόφθασε νὰ φανῆ τίποτα. Βοήθειά μας στὴν ὄλην ὑπόθεση (στὶς εὐλογες ἀντιρρήσεις μας) στάθηκε ὁ Διοικητὴς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, ποῦ τοῦ ἔχουν ἀνατεθῆ τὰ οἰκονομικὰ ἐν γένει ζητήματα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν στὸ Λονδίνο γιὰ ὑπηρεσία τοῦ Ὑποδιοικητοῦ τῆς Τραπεζῆς. Τὰ Ὑπουργεῖα διατάχθησαν νὰ συντάξουν τοὺς εἰδικοὺς προϋπολογισμοὺς τοῦ οἴκου. ἔτους 1941 - 42. Οἱ προϋπολογισμοὶ αὐτοὶ γίνονται μὲ ἀρκετὴ ἀφέλεια, καθέννας τοὺς προβλέπει δαπάνες μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς δαπάνες ποῦ εἶχαν ὁ προϋπολογισμὸς 1940 - 41 ὄλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἐγκρίσεις καὶ δαπάνες γίνονται κατὰ μέγα μέρος χωρὶς τὴ μεσολάθησιν τῆς ἀρμοδίας οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας. Ὑπουργὸς ἀνακάλυψε καλύτερον τρόπο νὰ διαθέτῃ χρήματα, στέλνοντας σημειώματα στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος νὰ πληρῶνῃ αὐτῇ, ἔτσι ἔστειλε κ' ἔγγραφο γιὰ 40 ὀλόκληρα ἑκατομμύρια. Ἡ Τράπεζα γίνεται ἔτσι δημόσιον Ταμεῖον, παρεξήγησιν στὸ ζήτημα τῆς συγκεντρώσεως στὴν Τράπεζα τῶν εἰσπράξεων τοῦ Δημοσίου. Οἱ περισσότερες δαπάνες ἀφοροῦν τὴν κατασκευὴν καταφυγίων. Ὅπως καὶ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, τώρα προσπαθοῦν νὰ κάνουν καταφύγια. Καὶ πάλι τὸ ἀπόλυτον ἐνδιαφέρον τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ φέρνει ἀποτελέσματα. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ σημειώσουμε κ' αὐτό. Ἀπὸ τοὺς Ἀξιωματικοὺς ποῦ ἀνακλήθησαν στὸ στρατό, μερικοὶ ζήτησαν νὰ τοποθετηθοῦν κοντὰ στὸ χωριὸν τους, στὸ σπίτι τους. Οἱ σκοτεινὲς αὐτὲς ἐξαιρέσεις στὸ φωτεινὸ κανόνα κάνουν ἐντύπωσιν, ὅπου ἀκούγονται. Καὶ μιὰ ἀπορία τοῦ κόσμου. Ἀφοῦ ἀνακλήθησαν τόσοι Ἀξιωματικοί, γιατί δὲ γίνεται ἐπιστράτευσις, νὰ κληθοῦν παλιῆς κλάσεως (τὸν τόπον τους θὰ ὑπερασπίσουν), νὰ κληθοῦμε ἀκόμα ὄλοι μῆς — ὑπάρχει ἀνάγκη στρατοῦ — μὲ τοὺς κληρωτοὺς καὶ τοὺς χωροφύλακες θὰ γίνῃ ὁ πόλεμος; εἶναι γνωστὸ πῶς ἡ μεραρχία τῶν Κρητῶν ἔμεινε ἀτυχῶς στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. — Οἱ διάδρομοι τῆς Γενικῆς Διοικήσεως εἶναι γιομάτοι κόσμος. Ὅλοι ζητᾶνε κάτι. Οἱ περισσότεροι εἶναι νέοι καὶ θέλουν διαβατήρια γιὰ τὸ ἐξωτερικόν, πηγαίνουν στὴν Αἴγυπτον. Σήμερα εἶχαμε 3 συναγεμους, ἤσυχια στὰ Χανιά. Ἡ χθεσινὴ ἐχθρικὴ ἀεροπορικὴ ἐπίθεσις στὴ Σούδα, δὲν ἔφερε ζημίαν σὲ πολεμικοὺς στόχους, μὰ

γκρέμισε σὲ κάποιο χωριὸ τέσσερα σπίτια, χωρὶς εὐτυχῶς θύματα. Τὸ ραδιόφωνο τῶν Ἀθηνῶν εἶπε πὼς θὰ ἐπιβάλλεται ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου σ' ὄσους ζητωκραυγάζουν Ἀγγλους αἰχμαλώτους καὶ πὼς ἀρχίζει ἡ δίκη τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν συλληφθέντων Ὑπουργῶν κλπ. Ἐδῶ λένε πὼς ἂν ἔκλεψαν ἢ πρόδωσαν, πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν αὐστηρά.

13 Μαΐου 1941. — Σήμερα στὶς 4 τὸ πρωὶ εἶχαμε συναγεριμὸ. Χάλασε ὁ κόσμος, σφοδρὸ ἀντιαεροπορικὸ πῦρ καὶ ὑπόκωφοι κρότοι ἀπὸ τὶς βόμβες. Τὸ κακὸ βάσταξε ὡς τὶς 6 τὸ πρωὶ. Ἔπεσαν βόμβες καὶ κατὰ τὴ Χαλέπα καὶ γκρεμίσθηκαν δύο σπίτια. Κανένα θύμα. Ὅλη τὴν ἡμέρα εἶχαμε σφοδρὸ ἀντιαεροπορικὸ πῦρ. Ἔξι συναγεριμοί. Ἔπεσαν πολλὲς βόμβες στὰ χωριά. Ἐνα ἔχθρικό ἀεροπλάνο ἔπεσε στὴ Ρέθυμνο. — Τὸ μοίρασμα τῶν ἀνωτέρων θέσεων μὲ τοὺς νέους ὀργανισμοὺς τῶν Ὑπουργείων ποὺ γίνονται, ἔχει βαλεῖ σὲ κίνηση μεγάλη πολὺν κόσμον. — Τὰ μεσάνυκτα νέος συναγεριμὸς, διαρκεῖ ὡς τὸ πρωὶ.

14 Μαΐου 1941. — Χθὲς ἔπεσαν τρία ἔχθρικά ἀεροπλάνα, δύο στὸ ἀεροδρόμιον Μάλεμο. Σήμερα εἶχαμε 5 συναγεριμοὺς, ἀκούσθηκαν καὶ τ' ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα. Ἐφυγαν ὑπάλληλοι ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ μερικοὶ ἰδιῶτες, ὅλοι γιὰ τὴν Αἴγυπτον. Λιγοστεύουμε. Ὁρκίσθη νέος Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν. Ἐδῶ ἔκανε μεγάλην ἐντύπωση ἡ φυγὴ ἀπὸ τὴ Γερμανία τοῦ φόν Ἔς, ὑπαρχηγοῦ τοῦ χιτλερικοῦ κόμματος, ποὺ ἔφθασε στὸ Λονδίνο μὲ ἀεροπλάνο. Οἱ ἐλπίδες ἀναπτέρωθηκαν. Κοιμώμαστε νωρίς, πρὶν ἀρχίσουν οἱ συναγεριμοί. Εἶναι τόσο συχνοὶ τὶς τελευταῖες νύκτες, ποὺ καθένας μας πηγαίνει γρήγορα στὸ κρεβάτι του, νὰ προφθάσῃ ν' ἀναπαυθῆ λίγο, πρὶν ἀρχίσει τὸ γλέντι. Ποῦ ὄρεξη πλέον γιὰ ὠραῖες συζητήσεις στὸ σαλονάκι τοῦ ξενοδοχείου. Πέρασαν οἱ ἡσυχες καλὲς βραδυεῖς. Γιὰ πάντα; Ποιὸς τὸ ξέρει.

16 Μαΐου 1941. — Χθὲς εἶχαμε 6 συναγεριμοὺς, ἡσυχία στὰ Χανιά. Σήμερα 5 συναγεριμοὺς. Τὸ ἀπόγευμα τ' ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα χάλασαν τὸν κόσμον. Λένε πὼς κτυπήθηκαν καράβια στὴ Σούδα. — Ἀρχισε ἡ σύνταξη τοῦ Προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους 1941-42 τοῦ ἐλευθέρου τμήματος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας. Ἔτσι θὰ παύσῃ τὸ ἄτοπο νὰ πληρώνωνται τὰ ἔξοδα μὲ προσωρινὰ χρηματικὰ ἐντάλματα. Τὸ ὀρθὸ αὐτὸ μέτρο ὀφείλεται στὸν Διοικητὴ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. — Μετακόμισα ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο ὅπου ἔμενα σὲ σπίτι. Τὸ σπίτι εἶναι παραθαλάσσιο, στὸ κάτω Κούμκαπῆ (κοντὰ στὰ σφαγεῖα). Γεννημένος στὴν Κόρινθο, μοῦ κάνει μεγάλη χαρὰ νὰ βλέπω μπροστὰ μου τὴ θάλασσα.

17 Μαΐου 1941. — Λένε πὼς χθὲς ἔπεσαν δύο Γερμανικὰ ἀεροπλάνα. Ἀπὸ τὴ μία μετὰ τὰ μεσάνυκτα ὡς τὶς 9 τὸ πρωὶ σήμερα

είμαστε σὲ ἀδιάκοπο συναγερμό. Στὰ Χανιά σχεδὸν ἡσυχία. Τὸ ἀπόγευμα στὶς τρεῖς ἔγινε μεγάλη ἐχθρική ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Σούδας. Κτυπήθηκε κάποιον μεγάλο ἐγγλέζικο καράβι μὲ πυρομαχικά ἢ μὲ πετρέλαια, γιατί ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆ μεριὰ τῆς Σούδας σκεπάσθηκε ἀπὸ σύννεφα καπνοῦ καὶ τὴν πόλη τῶν Χανίων τύλιξε βαρὶὰ μυρουδιά πετρελαίου. Στὶς 8 ἡ ὥρα τὸ βράδυ νέος συναγερμός. Καθὼς γίνεται πάντα στοὺς συναγερμούς, σβύνει ἀμέσως τὸ ἠλεκτρικὸ φῶς, βρῖσκεσαι ἔτσι ξαφνικά στὸ σκοτάδι κι' ὑπάρχει κίνδυνος δυστυχήματος, ἀν δὲν ἔχῃς ἠλεκτρικὸ φανὸ νὰ φωτίσῃς ὥσπου νὰ φθάσῃς τρέχοντας στὸ καταφύγιο ἢ ὅπουδῆποτε ἀλλοῦ. Τρόφιμα ὑπάρχουν ἀφθονα, κρέας, γάλα, τυρί, αὐγά, φρούτα, ψωμί ἄσπρο.

18. Μ α ῖ ο υ 1941. — Τὴ νύκτα πού πέρασε κοιμηθήκαμε ὥραϊα. Εἶναι μεγάλο δῶρο τοῦ Θεοῦ, μιὰ ἡσυχὴ νύκτα. Σήμερα ἀπὸ τὶς 9 ἡ ὥρα εἴχαμε ἀλλεπάλληλους συναγερμούς. Μέτρησα 12 — 15. Τὰ ἀντιαεροπορικὰ ἔβαλαν δραστικὸ πῦρ. Κάποιον ἐχθρικό ἀεροπλάνο θὰ κτυπήθηκε, γιατί ἄφηνε καπνὸ φεύγοντας πρὸς τὴ θάλασσα. "Ὅλοι οἱ ἐπιδρομεῖς κατευθύνονται πρὸς τὴ Σούδα, ὅπου ἀδειάζουν τὶς βόμβες τους. Ἀπὸ τὴ ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου μένω, παρακολουθῶ τὶς ἀπογευματινὲς ὄρες τοὺς ἐπιδρομεῖς πού πηγαίνουν κατὰ τὸ λιμάνι τῆς Σούδας καὶ πού φεύγοντας ἀπὸ κεῖ, βάλλονται συνεχῶς ἀπὸ τ' ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα. Τὸ θέαμα εἶναι ὥραϊο. Μοναδικὲς κινήσεις κι' ἐλιγμοὶ τῶν ἀεροπλάνων, πότε ψηλὰ πότε χαμηλά, γιὰ νὰ ξεφύγουν τ' ἀντιαεροπορικὰ πυρά. Οἱ Κρητικοὶ λένε κάτι νόστιμο, ἀπὸ παλῆὰ χρόνια τὸ ἔχουν εἰπῆ· «γιὰ νὰ ἡσυχάσουμε ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὶς ἐπιβουλὲς τῶν ξένων, πρέπει κάθε Κρητικὸς νὰ ρίξῃ μιὰ πέτρα στὴ Σούδα, γιὰ νὰ μολώσουμε τὸ λιμάνι, γιατί ὅλοι γι' αὐτὸ ἔρχονται». Σχολιάζεται τὶς τελευταῖες τρεῖς ἡμέρες ἡ ἔλλειψη φιλικῶν καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων. Φαίνεται πὼς τὰ πῆραν στὴν Αἴγυπτο καὶ στὸ Ἰράκ, ὅπου ἡ κατάσταση γίνεται σοβαρά, γιατί ἡ Γαλλία ἐπέτρεψε στοὺς Γερμανοὺς νὰ χρησιμοποιήσουν τ' ἀεροδρόμια τῆς Συρίας. Ὁ κόσμος ἀρχίζει ν' ἀνησυχῇ μὲ τὶς συχνὲς ἐπιδρομὲς τῶν ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων. "Αν καὶ τὰ Χανιά μέχρι τώρα δὲν ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς, οἱ Χανιώτες ἐν τούτοις φεύγουν στὰ χωριά. Συζήτησα μὲ συνάδελφο, πού ἔχει κι' αὐτὸς τὴν οἰκογένειά του στὴν κατεχομένη Ἑλλάδα, πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ δώσουμε εἰδήσεις μας. Ρωτήσαμε. Εἶναι δυνατόν μόνον μέσῳ Ἑλβετίας διὰ τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Ἄλλὰ πότε;

19 Μ α ῖ ο υ 1941. — Μιὰ νέα σκληρὴ εἰδηση. "Εφυγαν γιὰ τὴν Αἴγυπτο κι' ἄλλοι Ὑπουργοί. Τί πρόκειται ἄρα γε νὰ γίνῃ ἐδῶ; Χθὲς κατέπεσε ἓνα ἐχθρικό ἀεροπλάνο. Τὴν περασμένη νύκτα εἴχαμε τρεῖς συναγερμούς. Σήμερα εἴχαμε πλέον τῶν 8, στὶς ἑπτὰ τὸ βράδυ ἔγινε ἡ μεγαλύτερη ἐπιδρομὴ. Τὸ ἀντιαεροπορικὸ ἔβαλε. Τὸ σπίτι, ὅπου μένω, παληὸ τούρκικο, σειέται ὀλόκληρο ἀπὸ τὶς ὁμο-

θρονιές τῶν κανονιῶν. — Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἔκκληση, πού ἔκανε πρὸ ἡμερῶν ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως στὸν Κρητικὸ Λαὸ νὰ ξεχασθοῦν τὰ περασμένα, σήμερα δημοσιεύθησαν στὶς τοπικὲς ἐφημερίδες συμπληρωματικὲς συστάσεις τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Τὶς μεταφέρουμε ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Ἐρευνα» τῶν Χανίων. — «Ἐχω ἄλλο λόγον νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ἀκόλουθον σύστασιν ὅτι: Ἡ ἐν τῇ Νήσῳ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐκπροσωπεῖ τὸ Ἔθνος καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸ τελευταῖον αὐτὸ χαράκωμα τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὅπως ἐξυπηρετήσῃ Ἐθνικοὺς σκοποὺς. Ἐπομένως πᾶσα ἐνέργεια τῶν Ἀρχῶν, Πολιτικῶν καὶ Στρατιωτικῶν, μὴ καθοδηγούμενη ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό, δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ὀρθὴν αὐτὴν πολιτικὴν. Ἐδήλωσα καὶ δηλώνω, ὅτι δι' ἡμᾶς δὲν ὑπάρχει παρελθόν, οὔτε κόμματα, οὔτε πρόσωπα. Εἶναι ἀνάξιον νὰ σκέπτεται κανεὶς περὶ αὐτῶν καὶ ἐπικίνδυνον νὰ ἐνεργῇ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, διότι οὕτω ἐνεργῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς μάχης ἀθελήτως τοῦ ἐνσπείρει ψυχρότητα καὶ μειώνει τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν ἐνεργητικότητα. Ὅλοι αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀνήκομεν εἰς τὴν Πατρίδα, ἢ παραδόσις μας εἶναι ὅτι ὑπεράνω ὅλων ὑπάρχει τὸ Ἐθνικὸν συμφέρον. Ἀποθέλομεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Νίκην καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἓνα νέον πολιτικὸν βίον, βασιζόμενον εἰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι θὰ εἶναι σύμφωνοι μετὰ τὰς μεταπολεμικὰς συνθήκας τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου. Διὰ νὰ ὀδηγηθῶμεν πρὸς τὰ ἐκεῖ πολιτευθῆτε κατὰ τὰς συστάσεις μου καὶ συναδελφωθῆτε ἀνεξαρτήτως τῶν παλαιότερων ἰδεῶν σας. Παρακαλῶ ἢ παροῦσα μου ν' ἀνακοινωθῇ καὶ ν' ἀναπτυχθῇ εἰς πάσας τὰς ὑφ' ἡμῶν Ἀρχὰς καὶ ὄργανα».

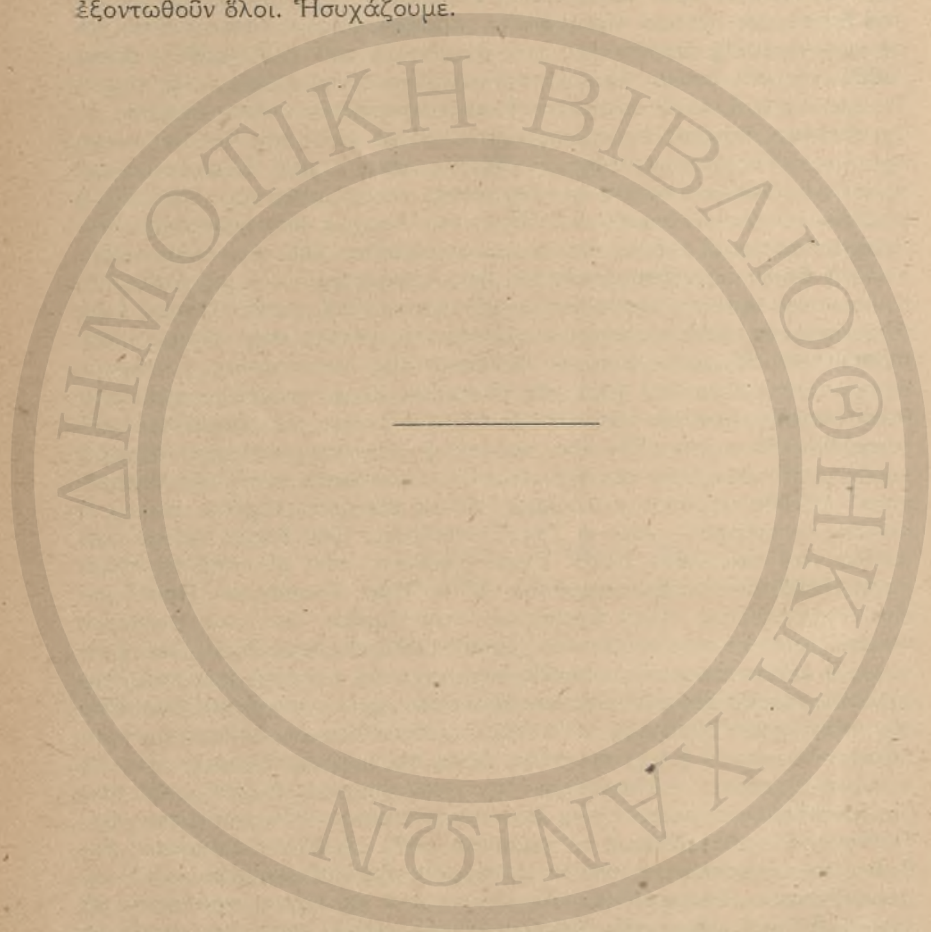
» Χανιά 17 Μαΐου 1941.

«Ε. Ι. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ, Πρόεδρος Κυβερνήσεως».

Γιὰ νὰ δημοσιευθῇ διὰ τοῦ τύπου, σὲ τέτοιες περιστάσεις παρόμοια ἔκκληση, εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὴ δὲν θ' ἀναφέρεται βέβαια στὶς σποραδικὰς ἐνέργειες μερικῶν ἀτόμων, πού ἔχουν ὡς τώρα ἀκουσθῆ, ἐνέργειες ὡς τόσο ἀντίθετες πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς προηγούμενης πρωθυπουργικῆς ἐκκλήσεως, ἀλλὰ πὼς ἡ σημερινὴ παρότρυνση κάποιου σοβαροῦ καὶ γενικοῦ ζήτημα ἔχει ὑπ' ὄψει τῆς. Τάχα ν' ἀναφέρεται στὴν κίνηση, πού ἀρκετὰ ἀκούσθηκε ἐναντίον τῶν ἐξ Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος; Μήπως εἶναι ἀληθινὲς οἱ διαδόσεις, πὼς ἂν γίνονταν προσπάθεια νὰ ἐμποδίσουν μετὰ τὴν βία τὴν κίνηση αὐτή, θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσῃ τὸ μέτρο τοῦτο ὀλέθριο γιὰ τὶς ὄρες αὐτὲς ξέσπασμα; Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ σημειωθοῦν τὰ ἐξῆς: οὔτε ὅλοι οἱ ἀνώτεροι Ἀξιωματικοὶ ἐκ τῶν ἀνακληθέντων στὸ στράτευμα, ἔχουν ἀνακατευθῆ στὶς κινήσεις αὐτὲς, οὔτε, κ' αὐτὸ σωστὸ εἶναι νὰ τοισθῇ ἰδιαίτερα, τὸ ὅτι βρισκόμαστε τώρα στὴν Κρήτη σημαίνει πὼς

αὐτὰ προέρχονται μόνον ἀπὸ Κρήτες. Ὡς τόσο ὄλα ἔχουν τὴν ἀφορμή τους σὲ πείσματα, σὲ μικροφιλοτιμίες, σὲ μικροφιλοδοξίες. Κι' ἀκόμα ὑπάρχει σπουδαία αἰτία. Ἡ ἀφιξη στὴν Κρήτη, ὡς μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, ὠρισμένων προσώπων, ποὺ ἔκαναν Ὑπουργοὶ τὸν καιρὸ τῆς δικτατορίας (4ης Αὐγούστου), χαρακτηρίζεται ἀπ' ὄλους ἐδῶ ὡς «λάθος». Γιατὶ ἡ Κρήτη πολὺ ὑπόφερε ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς 4ης Αὐγούστου, ὥστε νὰ θεωρηθῆ ἡ ἐμφάνιση τῶν προσώπων αὐτῶν στὰ Χανιά, ὡς ἔχουσα τὴν μορφήν «προκλήσεως». Ὑστερα ἢ μὴ χορήγηση ἀμέσως ἀμνηστίας γιὰ τὸ κίνημα τοῦ 1938, καθὼς ἀπαιτοῦσε ἢ κοινὴ γνώμη ἐδῶ, ἀποτέλεσε ἓνα ἄλλο «λάθος». Εὐτυχῶς ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ζητήματα ἐτακτοποιήθησαν καθὼς ἔπρεπε, ἀν ὄχι ἀμέσως, πάντως ἐγκαίρως, ἀφοῦ καὶ τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως, ποὺ ἦσαν Ὑπουργοὶ ἐπὶ 4ης Αὐγούστου ἔφυγαν στὸ Ἐξωτερικὸ καὶ ἀμνηστία δόθηκε στοὺς μετασχόντας στὸ κίνημα τοῦ 1938 κι' ἡ ἐπαναφορὰ τῶν ἀποτάκτων 1935 ἔγινε. Ἀτυχῶς ὅμως, ὑπάρχει θλιβερὴ συνέχεια. Τὰ δύο, ποὺ χαρακτηρίζονται ἐδῶ ὡς «λάθη», δηλαδή ἡ ἀφιξη τῶν Ὑπουργῶν τῆς 4ης Αὐγούστου κι' ἡ μὴ χορήγηση ἀμέσως ἀμνηστίας στοὺς ἀναμιχθέντας τὸ 1938, καθὼς ἐπίσης ἡ μὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ κατεχόμενες ἐπιφανεῖς θέσεις στὴν Κρήτη προσώπων ποὺ ἔδρασαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας, ξανάφερε στὴν ἐπιφάνεια παληὰ μίση, ἅς τὸ ποῦμε, ξαναζωντάνεψε τὴν ἀντίθεση μεταξὺ βενιζελικῶν καὶ ἀντιβενιζελικῶν, ποὺ βασάνισε στὸ παρελθὸν τόσο τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ ποὺ σήμερα τοῦλάχιστον δὲν ἔχει περιεχόμενο. Ἡ «ἐπάνοδος» αὐτῆ τῆς «διαμάχης» τῶν δύο μερίδων πολὺ λυπεῖ ὄσους εἶχαν πιστέψει — κακῶς ἢ καλῶς, ἀδιάφορο — πὼς ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 ἔβανε τελεία καὶ παῦλα στὸ παρελθὸν αὐτό. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς οἱ ἐλπίδες ὑπάρχουν. Βασίζονται στὴν παρουσία τοῦ κ. Ἐμμ. Τσουδεροῦ, Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, λίαν ἀγαπητοῦ στὴν Κρήτη, καὶ στὸ Βασιλεῖα. Φυσικά, αὐτοὶ ποὺ ἐλπίζουν κι' ἔχουν μάλιστα πεποίθηση πὼς γρήγορα ἢ «ἐπάνοδος» τῆς παληᾶς διαμάχης θὰ ἐκλείψῃ καὶ πάλι, πιστεύουν πὼς θὰ τοὺς βοηθήσουν ὄλοι ὅσοι ἔχουν γνώμη καὶ ὅσοι ἀπὸ τὴν θέση τους δύνανται ν' ἀσκήσουν ἀγαθοποιὸν ἐπίδραση, προπάντων δὲ οἱ τοῦ Στρατεῦματος. Λένε, στίς κρίσιμες ὥρες, ἀ π α γ ο ρ ε ὑ ε τ α ι κάθε ἀπασχόληση τοῦ ἀτόμου σὲ ζητήματα, ποὺ δὲ συντείνουν στὴν ἐνίσχυση καὶ συγκέντρωση τῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους. Γι' αὐτὸ ἄλλως τε γίνονται, μαζὶ μὲ ἄλλες ἐνέργειες βεβαίως κι' οἱ ἐκκλήσεις τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ποὺ σήμερα ἔχουν οἱ ἐφημερίδες. Ἄς ἰδοῦμε στὸ μέλλον τί πρόκειται νὰ γίνῃ. — Τὸ μοίρασμα τῶν θέσεων ἐξακολουθεῖ. Δὲν εἶναι πρᾶγμα ἀσύνηθες, ὁ διορισμὸς ἀπ' εὐθείας σὲ ἀνώτατες θέσεις προσώπων, ποὺ ἔχουν, ὡς λέγεται, εἰδικὰ προσόντα. Καὶ ψιθυρίζονται ἀκόμα πολλὰ ὀνόματα ὑποψηφίων. Ὑπάλληλοι ἐπιθυμοῦν μαζεμένους τοὺς

βαθμούς, ἡ παροχή ἑνὸς μόνου βαθμοῦ φαίνεται τώρα πὼς εἶναι μεγάλη ἀδικία. — Ἄργα τὸ βράδυ ἔρχεται ἀνήσυχος ὁ συνάδελφος Τάκης Καλαφάτης (τῆς Γενικῆς Διοικήσεως), ποῦ μένουμε μαζί, μοῦ ἀναγγέλλει πὼς εἶδε νὰ ρίχνουν κόκκινες φωτοβολίδες, ρώτησε χωροφύλακες τί συμβαίνει καὶ τοῦ εἶπαν πὼς μ' αὐτὸ εἰδοποιοῦν πὼς θὰ πέσουν Ἀλεξιπτωτιστές. Συζητοῦμε τὸ ζήτημα. Τὸ βρίσκουμε ἀπίθανο. Πὼς μπορεῖ νὰ ἐπιτύχουν ἐδῶ Ἀλεξιπτωτιστές, θὰ ξεοντωθοῦν ὅλοι. Ἑσυχάζουμε.

ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

20 Μαΐου 1941. Τρίτη. — Αποδεικνύεται πώς «τὸ Φρούριο Κρήτης» δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα. Σήμερα ἀπὸ τὶς 8 τὸ πρωῖ ἔχουμε διαρκῆ συναγερομένο. Εἶναι τώρα περασμένες οἱ δέκα (πρωῖ) καὶ τὸ ἀντιαεροπορικὸ ἐξακολουθεῖ νὰ ρίχνῃ. Ἦσαν πλέον τῶν ἑκατὸ ἐχθρικών ἀεροπλάνων. Πετοῦσαν σὲ μικρὸ ὕψος, φαίνονται οἱ ἀεροπόροι. Ρίχνουν τὶς βόμβες τους στὴν ἀπάνω Χώρα τῶν Χανίων. Μερικὲς ἔπεσαν καὶ στὴ μεγάλη ντάπια, ἀπέναντι σχεδὸν στὸ σπίτι ὅπου μένω. Σὲ δυὸ μεριές, κατὰ τὴν ἀπάνω Χώρα, φαίνονται πυρκαϊές. Πρῶτὴ φορὰ εἶδαμε τόσο μεγάλα ἀεροπλάνα. Ἦρθαν «τὰ μεγαθήρια» μοῦ φωνάζει ὁ σπιτονοικοκύρης μου Γιάννης Κρυφάκης. «Ἐνα ἀεροπλάνο πέρασε ξυστὰ πάνω ἀπὸ τὴ στέγη. «Ἐλεγε νὰ μπῆ ἀπὸ τὸ παράθυρο» μοῦ λέει ὁ κύρ Γιάννης. Τ' ἀεροπλάνα κάνουν βόλτες σὰν νὰ εἶναι στὴ χώρα τους, θέλω νὰ πῶ σὲ φιλικὸ ἔδαφος. Πολλὰ πετᾶν χαμηλά, ξεφεύγουν ἔτσι τὰ ἀντιαεροπορικὰ πυρά. Ἀπὸ τὴν ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ παρακολουθῶ τὸ θέαμα, ἀξίζει τὸν κίνδυνο, τὸν κόπο, τὴν ὀρθοστασία. Κάθε τόσο κρυθόμαστε μέσα στὸ σπίτι, ὅταν πλησιάζουν. Καθὼς τὰ πρῶτα κύματα τῶν ἀεροπλάνων φεύγουν πρὸς τὴν Ἑλλάδα — γυρίζουν στὶς βάσεις τους — μοιάζουν, στὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντα, σὰν σύννεφο μαύρων πουλιῶν, καὶ τὸ πέταγμα τους σκεπάζει ὀλόκληρο τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ὁ σπιτονοικοκύρης μου ἀναγγέλλει τὴν εἶδηση πὼς ἔπεσαν Ἀλεξιπρωτιστές, στὸ Μάλεμε (ἀεροδρόμιο) στὸ Γαλατᾶ. Τὰ πράγματα λοιπὸν παίρνουν σοβαρὴ μορφή. Δὲν εἶναι τώρα ἀπλὸς βομβαρδισμός, ἀλλ' ἐπιχείρηση γιὰ κατάληψη τῆς νήσου, θὰ εἶναι βέβαιον πὼς θὰ ἔπεσαν καὶ σ' ἄλλα μέρη τοῦ νησιοῦ Ἀλεξιπρωτιστές. Ἄχ! ἂν εἶχαν ἐγκαίρως ὀπλίσει τοὺς Κρήτες, θὰ εἴμαστε ἡσυχοὶ, ὁ ἐχθρὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι χαμένος. Ὡρα 3 μετὰ τὸ μεσημέρι, ἀλλεπάλληλα κύματα ἐχθρικών ἀεροπλάνων. Οἱ Γερμανοὶ κατεβαίνουν στὰ 100—150 μέτρα, τὰ μεγάλα ἀεροπλάνα τους εἶναι ἐξαιρετοὶ στόχος γιὰ τὰ βαριά ἀντιαεροπορικὰ πολυβόλα. Τὸ ἀντιαεροπορικὸ πῦρ δὲν ἐνοχλεῖ καὶ πολὺ, δὲν εἶναι ἔντονον, δὲν εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδρομέων. Ὡρα 6 τὸ ἀπόγευμα. Βεβαιοῦται ὅτι τὰ «μεγαθήρια» ἦσαν ἐπιβατικὰ ἀεροπλάνα, μετέφεραν Ἀλεξιπρωτιστές καὶ τοὺς ἔρριχναν σὲ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ. Λένε πὼς στὴν περιφέρεια

τῶν Χανίων θὰ ἔπασαν 1500 — 2000. Κατὰ τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Μάλεμε συνεχίζεται ἡ μάχη, κάποιο πυροβόλο ἀδιάκοπα κτυπάει τοὺς Ἀλεξιπρωτιστές, πού ἔχουν, φαίνεται, ταμπουρωθῆ. Ὡρα 6 ½ γίνεται σχετική ἡσυχία, ἀπὸ τὶς 4 ὥς τώρα — ὧρες 2 ½ — τ' ἀεροπλάνα ἔρριχναν βόμβες. Βγαίνουμε μιὰ βόλτα ἔξω γρήγορα-γρήγορα. Ποῦ καὶ ποῦ περνᾶν ψηλὰ μερικά ἀεροπλάνα. Κρυθόμαστε ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὰ δένδρα τοῦ δρόμου, νὰ μὴ μᾶς ἴδου. Βόμβα ἔχει πέσει ἔξω ἀπὸ τὸν στρατῶνα, κοντὰ στὸν κῆπο, ζημίες στὸν τοῖχο καὶ τὰ δένδρα. Ἄλλη ἔχει πέσει μέσα στὸν κῆπο. Οἱ δρόμοι εἶναι γιομάτοι ἀπὸ θραύσματα. Μαθαίνουμε πὼς ἔπασαν βόμβες στὴ Γενικὴ Διοίκηση, στὴν Διοίκηση Χωροφυλακῆς, στὸ Δεσποτικό, αὐτὴ ἡ τελευταία βόμβα ἀσφαλῶς θὰ προοριζόταν γιὰ τὴν Ἀγγλικὴ καντίνα, πού εἶναι σχεδὸν ἀπέναντι στὸ Δεσποτικό. Ὅλα τὰ σύρματα τῶν τηλεφῶνων καὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ εἶναι καταστραμμένα. Ὅλο τὸ πρῶτ' ἀεροπλάνο τὰ πυροβολοῦσαν ἀδιάκοπα, ἦταν ὁ πρῶτος τους στόχος. Ὡρα 7 τὸ βράδυ. Νέα ἐπίθεση τοῦ ἐχθροῦ, αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ βόμβες πέφτουν στὸ κέντρο τῶν Χανίων. Χαλαεὶ ὁ κόσμος. Σειέται τὸ πᾶν. Τὸ σπίτι, ὅπου μένω, πάει κι' ἔρχεται σὰν καράβι σὲ φουρτουνιασμένη θάλασσα. Τρέχουμε σὲ κάποιο πρόχειρο ὄρυγμα, πού εἶναι φτιαγμένο στὴν ἄκρη τῆς αὐλῆς τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ σπίτι εἶναι πρὸς τὰ πίσω κι' ἔχει μπροστὰ στὸ δρόμο (πρὸς τὴ θάλασσα) αὐλή. Τὸ πρόχειρο ὄρυγμα ἔχει βάθος ἕνα μέτρο καὶ μισό, πλάτος μισὸ μέτρο κι' ἀπὸ πάνω εἶναι σκεπασμένο μὲ τάβλες γερὲς μὲ δυὸ σπιθαμὲς ἄμμο, στὴν εἰσοδὸ τοῦ ὑπάρχοντος σάκκοι ἄμμο. Βόμβες καὶ πάλι βόμβες. Ἀκούγεται πρῶτα τ' ἀεροπλάνο πού γυρίζει πολυβολῶντας τὶς στέγες, τὰ δένδρα, τὰ πάντα, καὶ ξαφνικὰ ἕνα διαπεραστικὸ σφύριγμα — τῆς βόμβας πού πέφτει — καὶ μετὰ ἡ ἔκρηξη κι' ἡ δόνηση τῆς γῆς. Ὅταν ἡ βόμβα πέφτει μακριὰ σου, τὸ σφύριγμα δὲν ἀκούγεται πολὺ — πιὸ πολὺ μακριὰ δὲν ἀκούγεται σχεδὸν καθόλου — κι' ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ ἔκρηξη. Μὰ ὅταν ἡ βόμβα ἔρχεται γιὰ νὰ πέση κοντὰ σου, τότε, τί ἀγωνία! Ἀκοῦς τὸ σφύριγμα ὅλο πιὸ ἔντονο νὰ γίνεται, τὸ παρακολουθεῖς νὰ φτάνη στὴ μεριὰ πού βρίσκεσαι, δίπλα σου, ἀπάνω σου, στὸ κεφάλι σου, ἕνα σφύριγμα ὀξύ, τρομερό, πού σὲ πλησιάζει, σὲ τυλίγει, σὲ κάνει νὰ χάνης τὸ πᾶν ἀπὸ τὸ μυαλό σου, λὲς μονάχα «αὐτὴ εἶναι δική μου, Παναγία μου σώσε», τὸ λὲς γρήγορα — μιὰ στιγμὸν μονάχα — ἀληθινὰ τὸ σκέπτεσαι μόνον δὲν τὸ λὲς — μιὰ ἀνάσα σου ὅλα αὐτὰ — κι' ὅμως ἕνας αἰῶνας καὶ ξαφνικὰ ἀκοῦς τὸν τρομερὸ κρότο τῆς βόμβας πού ἔπασε κάπου κοντὰ, λίγο πιὸ πέρα, σκόνη σὲ πνίγει τὸ φῶς σκοτεινιάζει, κι' ἐσὺ νοιώθεις ἀκόμα πὼς ζῆς, ἀναπνέεις, φυσικὰ ἀναπνέεις γιατί ἀπὸ τύχη δὲν σοῦ ἦρθε ὅλος ὁ κόσμος κατακέφαλα. «Πέρασε» δὲν προφθάνεις νὰ συλλογισθῆς μὲ χαρὰ κι' ἀκοῦς τ' ἀεροπλάνο νὰ πλησιάζη πάλι πολυβολῶντας ἀδιάκοπα τὶς

στέγες. Κάνεις τή σκέψη, σχεδόν τὸ φωνάζεις «ρίξε τὴν τώρα πού εἶσαι μακριά», ξεχνᾷς τὴν ἀγάπη στὸν γείτονά σου. Καὶ νά, περνάει ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι σου ἡ καταραμένη μηχανή «τάκ τάκ τάκ», ἀδιάκοπα ρίχνει τὸ πολυβόλο της καὶ περιμένεις μὲ ἀφάνταστη ἀγωνία ν' ἀκούσης τώρα καὶ τώρα τὸ σφύριγμα τὸ φοβερὸ πού θὰ σημάνῃ τὸ τέλος σου μιὰ κι' ἡ μηχανή εἶναι ἀπὸ πάνω σου. Μὰ δὲν ἀκοῦς τὸ σφύριγμα τοῦ θανάτου, τὸ ἀεροπλάνο περνάει, σβύνει σιγά - σιγά τὸ «τάκ τάκ» τοῦ πολυβόλου του καὶ... γελᾷς, μάλιστα γελᾷς, γιατί σώθηκες, εἶναι κάποια ἀντίδραση πού μονάχη της ἔρχεται κείνη τὴ στιγμή, χωρὶς νά τὸ θέλῃς. Χωρὶς νά τὸ θέλῃς! Γιατὶ μόνη σκέψη σου εἶναι ν' ἀστοχήσῃ ὁ ἐχθρὸς καὶ στὴ νέα του βόλτα, ὁ ἐχθρὸς πού ξανάρχεται κιόλας, ἀκούτον! «τάκ τάκ τάκ» — διάβολε! πήγαινε καὶ πιὸ πέρα. Μιὰ ὥρα τώρα ἐξακολουθεῖ τὸ κακὸ ἀδιάκοπα. Μιὰ ὥρα! Εἶναι λοιπὸν τόσες μεγάλες αὐτὲς οἱ ὄρες; Ποτέ μας δὲν τὸ εἶχαμε φαντασθῆ. Ρίχνουν, ρίχνουν χωρὶς τέλος (ἄσωστες εἶναι;) πρὸς τὸ πίσω μέρος τοῦ σπιτιοῦ, στὴν ὁδὸ Βενιζέλου. Σκόνη καὶ καπνὸς γιομίζει τὰ πάντα. Ἐκδικοῦνται καθὼς φαίνεται, τοὺς ἀλεξιπτωτιστὲς πού ἔχασαν. Τὰ ἀντιαεροπορικὰ δὲν ἀκούγονται, εἴτε γιατί τὰ κατάστρεψαν, εἴτε γιατί οἱ ἐπιδρομεῖς πέτᾶνε χαμηλά. Ὡρα 8 παύει τὸ κακὸ. Βγαίνουμε πάλι μιὰ βόλτα. Πίσω δεξιὰ ἀπὸ τὸ σπίτι πού κάθουμαι, σ' ἓνα στενὸ δρόμο (πρῶτη παράλληλο τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου), οἱ βόμβες ἔχουν κάνει μεγάλη καταστροφή, ἔχουν κτυπηθῆ — μὲ πόση ἀγριότητα — ὅλα τὰ σπιτία. Γιατί; τόσος σπουδαῖος στρατιωτικὸς στόχος ἦσαν αὐτὰ τὰ σπιτικά. Εὐτυχῶς δὲν ὑπάρχουν θύματα, εἶχαν φύγει οἱ ἔνοικοι ἐγκαίρως. Τί γύρευαν ἐδῶ οἱ ἐπιδρομεῖς; Νὰ τοὺς παράσυρε μιὰ μεγάλη ἐπιγραφή, γραμμὴν στὴν Ἀγγλικὴ γλῶσσα, πού εἶχε τὸ γωνιακὸ μαγαζὶ (δίπλα στοῦ Φενερόλη) γιὰ νὰ πηγαίνουν οἱ στρατιῶτες; Μήπως πέρασε γιὰ Ἀγγλικὴ καντίνα, ἢ καταυλισμὸς στρατιωτικὸς; Ποιὸς ξέρει! Καταλαβαίνουμε ὅλοι μας καλὰ πὼς οἱ ἐπιδρομεῖς δὲ θὰ μᾶς λυπηθοῦν. Κακόμοιρα Χανιά! Κάποια κηδεῖα διαλύθηκε στὸ δρόμο κι' ὁ νεκρὸς (ἐνὸς μηχανικοῦ) μένει στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου ὡς τὸ βράδυ ἄργά, ἀπαθῆς στὸ κακὸ πού γύρω του ξεσπάει. Μαθαίνουμε πὼς οἱ περισσότεροὶ ἀλεξιπτωτιστὲς ἐξοντώθηκαν. Ὑπάρχουν ἀκόμα μερικὲς ἐστίες, αὐτοὶ πού ἔχουν ὀχυρωθῆ στὴν Παιδικὴ Στέγη καὶ στὴν Ἀγυιά. Τὸ κανόνι ἐξακολουθεῖ νὰ κτυπά. Ὑπάρχουν ἀπώλειες στοὺς δικούς μας καὶ στοὺς Ἀγγλους. Μιὰ βόμβα ἔχει πέσει μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ καταφυγίου τῆς Ἀνωτέρας Στρατιωτικῆς Διοικήσεως καὶ σκότωσε πέντε Ἑλληνες Ἀξιωματικούς (τέσσερους Ταγματάρχες, ἓνα Λοχαγὸ) καὶ πληγώσε μερικοὺς ἄλλους. Τὸ ἐχθρικό ἀεροπλάνο κατέθηκε ὡς ἐδῶ ἀνενόχλητο καὶ σημάδεψε καλὰ. Κόσμος φορτωμένος μπογαλᾶκια πάει νὰ κοιμηθῆ ἔξω στὶς καμάρες. Ἀδιάκοπα φεύγουν γιὰ τὰ χω-

ριά, όσοι μπορούν. Τὰ Χανιά σιγά - σιγά ἀδειάζουν τελείως. Γενική κατάπληξη για τὴν ἔλλειψη φιλικῶν ἀεροπλάνων. Οὔτε ἓνα δὲ φάνηκε. Ὁ κόσμος λέει — ἔμεινε ὁ ἐχθρὸς ἐλεύθερος ἀπὸ τὸ πρῶτὸ ὡς τὸ βράδυ — «σὰν στὸ σπίτι του». Ποῦ εἶναι ἡ περίφημη ἄμυνα τοῦ νησιοῦ; Ἄραγε μπορεῖ νὰ κρατηθῆ ἔτσι ἀντίσταση; Ἄν παρουσιαζόνταν μερικά φιλικὰ καταδιωκτικὰ — ὄχι πολλὰ — ὁ ἐπιδρομεὺς πρῶτον δὲν θὰ κατέβαινε τόσο χαμηλὰ νὰ ζυγιάζῃ τις βόμβες ὅπου ἤθελε καὶ δεύτερο δὲ θ' ἀνακάλυπτε εὐκόλα μερικές θέσεις βαριῶν ἀντιαεροπορικῶν πολυβόλων. Ἄς δοῦμε αὔριο τί θὰ ξημερώσῃ. Ἐλπίζουμε πὼς δὲ θὰ μείνουμε μόνοι. Μὰ τὴ νύκτα πὼς περνᾶμε;

21 Μ α ῖ ο υ 1941. Τ ε τ ἄ ρ η. — Κοιμηθῆκαμε καλά, ἤσυχα. Πρῶτῃ - πρῶτῃ στὶς 6 καὶ μισή ἄρχισε ἡ ἐπίθεση τῶν ἐπιδρομεῶν. Ἦσαν ἕξι ὄλα - ὄλα, τὸ πρῶτο κύμα. Τὰ ἴδια τὰ χθεσινὰ. Πέταγμα τοῦ ἀεροπλάνου σὲ χαμηλὸ ὕψος, τὸ πολυβόλο ποῦ ρίχνει, τὸ σφύριγμα τῶν βομβῶν, οἱ ἐκρήξεις. Στὴν πέρα Χώρα στὰ μαγαζιά, ἔχει πιάσει μεγάλη πυρκαϊά. Κάει φωτιά δυνατὴ καὶ καθῶς φυσάει, δυναμώνουν οἱ φλόγες. Τὰ ἀντιαεροπορικὰ κάτι κάνουν σήμερα. Μέγα πρόβλημα, ποῦ θὰ φᾶμε ἂν ἐξακολουθήσῃ ὁ βομβαρδισμός. Ὡρα 8 πρῶτῃ, ἤσυχια. Μὲ τὸν συνάδελφο Τάκη Καλαφάτη ἀποφασίζουμε νὰ πᾶμε στὴ Γενικὴ Διοίκηση (βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὸ κέντρο) νὰ δοῦμε τί γίνεται. Παίρνουμε τὸν καλοφτιαγμένο δρόμο Βασιλέως Γεωργίου Β', ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Μπόλαρη καὶ φθάνει ὡς τὴ Γενικὴ Διοίκηση. Τὰ ὡραῖα σπίτια ἔχουν ὑποφέρει πολὺ ἀπὸ τις βόμβες, ἀρκετὲς ἔχουν πέσει ἀπάνω τους. Τοῖχοι γκρεμισμένοι, στέγες ξεχαρθάλωμένες, πόρτες καὶ παράθυρα, ἀκόμα κι' ἐπιπλα, εἶναι ἀνάκατα πεταγμένα ἔξω. Δένδρα ξερριζωμένα, ἀπὸ τις μεγάλες λεῦκες τοῦ δρόμου, κρέμονται, κτυπημένοι ἀπὸ βλήματα, μεγάλοι κλῶνοι. Τὰ σύρματα τοῦ τηλεφώνου καὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ εἶναι ὄλα καταστραμμένα. Οἱ Ἄγγλοι ἔχουν κιάλας ἐγκαταστήσει μερικές ἀπαραίτητες τηλεφωνικὲς γραμμές, τὰ σύρματά τους εἶναι κατάχαμα. Μπροστὰ στὴ Γενικὴ Διοίκηση βόμβες ἔχουν καταστρέψει τὸ ὄμορφο κηπάριο μὲ τὴ χαθοῦζα. Τώρα δὲν εἶναι δῶ, σὰν πρῶτα, οὔτε γλυκόλαλες φωνὲς πουλιῶν, οὔτε δροσερὸ νεράκι, οὔτε λουλούδια. Ἄπὸ τὰ μεγάλα πεῦκα, μερικά καταστραμμένα. Τρία ἐπιβατικὰ αὐτοκίνητα πολυτελείας καμένα. Ἀνεβαίνουμε, οἱ σκάλες γιομάτες σπασμένα τζάμια, στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Οὔτε ψυχὴ. Παράθυρα χαρὶς τζάμια, χαρτιά χάμου, οἱ πολυέλαιοι σπασμένοι, παντοῦ χῶματα ἀπὸ τοὺς πεσμένους σοβάδες. Βλέποντας τόση ἐγκατάλειψη σὲ κυριεῦει ἡ λύπη. Ἄς φύγουμε. Τὸ καταφύγιο τῆς Γενικῆς Διοικήσεως εἶναι γιομάτο κόσμος. Ὀλόκληρες οἰκογένειες ἀπὸ τὰ γύρω σπίτια, ἔχουν ἐγκατασταθῆ στὸ καταφύγιο. Ἐχουν μεταφέρει στρώματα, κουβέρτες, μαγειρικά σκεύη, ὅ,τι μπορούσαν. Ἐδῶ κοιμοῦνται τὴ νύκτα, ἐδῶ περνᾶνε τις περισσότερες ὥρες τῆς ἡμέρας ξαπλωμένοι.

Σκοτάδι ἐδῶ μέσα, ὁ ἀέρας βαρὺς καὶ βρώμικος. "Ἐξω ἡμέρα, χαρὰ Θεοῦ. Μὰ ἔξω παραμονεύει ὁ θάνατος, ἐνῶ μέσα, ὅσο ἄθλια κι' ἂν εἶναι, εἶναι ἀσφαλισμένη ἡ ζωὴ. Στὸ οἶκημα τῆς Διοικήσεως Χωροφυλακῆς, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διοίκηση, ἔχει πέσει βόμβα καὶ τὸ ἔχει γκρεμίσει. Παίρνομε τὸ δρόμο πού φέρνει κατὰ τὴν ἀγορά, περνώμε ἀπὸ τὸ Δεσποτικὸ, ἔχει γίνεи ἐρεῖπιο σχεδόν. Καὶ στὸ δρόμο αὐτὸν τὰ σπίτια ἔχουν κακοπάθει. Παντοῦ δένδρα, σύρματα καὶ παραθυρόφυλλα πεσμένα. Στὴ μέση τῆς ἀγορᾶς (μέσα στὸ κτίριο) ἔχει πέσει μιὰ βόμβα, πέρασε ἀπὸ τὴ τζαμαρία κι' ἔπεσε στὸ μέρος τῶν κρεοπωλείων. "Ἐνα χονδρὸ ξύλο, πού κόβουνε ἀπάνω τὰ κρέατα, πάνω ἀπὸ πεντακόσες ὀκάδες βάρους, ἔχει τιναχθεῖ στὴν ὀροφή — κάπου 12 μέτρα — κι' εἶναι σφηνωμένο μέσα στὰ σίδερά της. "Ἄλλη βόμβα ἔχει πέσει ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγορά. Οἱ Κρητικοὶ βλέποντας τίς καταστροφὲς λένε «ἐδὰ πὰ ἀρχίζει τὸ ζόρι». Τί θὰ γίνῃ χωρὶς τὴ βοήθεια κι' ἐνὸς φιλικοῦ ἀεροπλάνου; Οἱ ἐλπίδες μας ἐν τούτοις δὲ χάνονται. Κάπου τ' Ἀγγλικά ἀεροπλάνα θὰ εἶναι ἀπασχολημένα, ὅπου καὶ νὰ εἶναι θὰ παρουσιασθοῦν. "Ἄν σήμερα δὲν ἔρχονται, αὐριο δίχως ἄλλο θὰ εἶναι δῶ. Θάρρος. — Μαθαίνουμε πῶς καὶ σήμερα ἔρριξαν ἀλεξιπτωτιστὲς. Τὸ κανόνι ἀδιάκοπα κτυπάει, ἡ μάχη συνεχίζεται. Στὸ δρόμο μᾶς τριγυρίζουν ἔχθρικά ἀεροπλάνα ἀπὸ πολὺ χαμηλά. Ψάχνουν στὴν πόλη, δὲ ρίχνουν. Κάθε τόσο ἀναγκαζόμαστε νὰ κολᾶμε στοὺς τοίχους, νὰ κρυβόμαστε κάτω ἀπὸ τὰ δένδρα, νὰ καθόμαστε κατάχαμα στὸ γῶμα. Γυρίζουμε γρήγορα - γρήγορα στὸ σπίτι. "Ὡς τὸ βράδυ περνᾶμε ἥσυχά μέσα στὰ Χανιά. Φαίνεται πῶς οἱ Γερμανοὶ ἔχουν ὅλη τὴν προσοχὴ τους στοὺς ἀλεξιπτωτιστὲς πού χάνονται. "Ὅλα τὰ μαγαζιά εἶναι κλειστά, ἠλεκτρικὸ καὶ νερὸ ἔχουν κοπεῖ. Φιλοξενιοῦμαστε ἀπὸ τὴν οἰκογένεια ὅπου μένομε, δὲ μᾶς λείπει οὔτε τὸ φρούτο, τρῶμε «μούρνια» ἀπὸ τὴ μουριά τῆς αὐλῆς. Τὶς τραγικὲς αὐτὲς ὥρες, ἡ καλωσύνη τῆς οἰκογενείας Κουφάκι μᾶς συγκινεῖ πολὺ. Τὸ βραδάκι κουβεντιάζομε γιὰ τὰ συμβάντα τῆς ἡμέρας. Λέμε τί εἶδαμε ἔξω, τί ἀκούσαμε, τίς ἐντυπώσεις μας, καμμιά ἱστοριούλα νόστιμη, κάποιο ἄστεϊο. Δὲ λείπουν κι' οἱ ὀμορφες Κρητικὲς μαντινάδες. Σιγὰ - σιγὰ ξεχνᾶμε τί ἔγινε, περνᾶει ὁ φόβος, ἡ ἐγκαρτέρηση γίνεται ἐλπίδα. "Ὅλα θὰ περάσουν, πρῶτα ὁ Θεός. Πηγαίνουμε νὰ κοιμηθοῦμε ἥσυχοι, ἡ φωτιά πού καίει πέρα στὰ νέα καταστήματα δὲ μᾶς τρομάζει, αὐτὴν τὴν ὥρα μᾶς φαίνεται πολὺ μακρὰ...

22 Μαΐου 1941. Πέμπτη. — Τὴ νύκτα, πού πέρασε, εἶχαμε διασκέδαση. Κοντὰ τὰ μεσάνυκτα, ξυπνήσαμε ἀπὸ φοβεροὺς κρότους. Σηκωθήκαμε γρήγορα κι' ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ πού εἶναι πρὸς τὴ θάλασσα κι' ἀπὸ τὴν ταράτσα, εἶδαμε στὸ βάθος φωτοβόλιδες νὰ φωτίζουν σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ προβολεῖς νὰ σαρώνουν τὸ πέλαγος. Κάθε λίγο λάμψεις δυνατὲς πού τίς ἀκολουθοῦσαν βα-

ρεῖς κρότοι κανονιῶν. Τὸ σπίτι σειόταν ἀδιάκοπα. Φαινόταν πὼς ἐκεῖ ἀπέναντί μας, στὸ βάθος τῆς θάλασσας, γινόταν κάποιο δραματικὸ κυνηγητό. Πλοῖα πολεμικὰ ἔρριχναν τοὺς προβολεῖς τους καὶ φώτιζαν γιὰ μιὰ μόνη στιγμή ὅλη τὴ θάλασσα σὲ ἄρκετὸ μᾶκρος. Μόλις οἱ προβολεῖς φώτιζαν—ξαφνικὰ καὶ μιὰ στιγμούλα—ἔβλεπες τὴ λάμψη τοῦ κανονιοῦ ποὺ ἔρριχνε τὴν ὄβιδα στὸ στόχο καὶ σὲ λίγο—ἦταν μακρῶς μας—ἄκουγες τὸ βαρὺ κρότο. Κι' αὐτὸ τὸ κυνηγητὸ συνεχιζόταν ἀδιάκοπα, ἄρχιζε ἀπὸ δεξιὰ μας, νὰ ποῦμε κατὰ τὰ Ἄκρωτήρι (βαθιὰ ὄμως) καὶ προχωροῦσε πρὸς τ' ἄριστερά ὡς πού χανόταν πίσω ἀπὸ τὰ σπίτια τῆς ἀκρογιαλιᾶς. Αὐτὸ ποὺ γινόταν μπροστά μας, δὲ μπορούσε νὰ ἦταν ναυμαχία, ἀφοῦ ὁ ἕνας ἦταν πού φώτιζε τὸ πέλαγος, ποὺ ἔρριχνε, ποὺ ἔκανε τὸν κυνηγὸ, ἐνῶ ὁ ἄλλος, ὁ ἀντίπαλος, σιωποῦσε καὶ μόνη του προσπάθεια ἦταν νὰ μένη στὸ σκοτάδι γιὰ νὰ μπορέση νὰ γλυτώσῃ. Ἐκεῖ ἀπέναντί μας ἀκριθῶς ἕνα μεγάλο καράβι καιγόταν, καιγόταν ὡς τὸ πρῶν. Κρατῶντας τὴν ἀναπνοή μας σχεδόν, μὲ τὰ μάτια στηλωμένα ἀπέναντι παρακολουθοῦσαμε τὸ κυνηγητὸ τῶν μὲν, τὴ φυγὴ τῶν ἄλλων. «Ἀπάνω τους» θὰ ἦταν τὸ πολεμικὸ σύνθημα τῶν μὲν, «ὅποιος γλυτώσει» θὰ εἶχε γιὰ σύνθημα αὐτὸς ποὺ ἔφευγε. Ὁ Ἰταλὸς θὰ εἶναι, τὸ σκεφθήκαμε ἀμέσως καὶ τὸ φωνάξαμε ὅλοι μαζί. Ἄλλος δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ φεύγει. Αὐτὸ ἦταν. Χαρὰ τρελλὴ μᾶς κυρίεψε. Σὲ κάθε φώτισμα προβολέως, σὲ κάθε λάμψη καὶ κρότο κανονιοῦ, γέλια ἀκράτητα μᾶς ἔπιαναν κι' οἱ φωνές μας ἀκουγόσανε δύνατὰ «πᾶει κι' αὐτὸς ὁ κακομοῖρης», ἢ «στὰ ρηχὰ ἔπεσες δυστυχημένε». Ὁ νοικοκύρης Γιάννης Κουφάκις, στὸ ἀκράτητο κέφι τοῦ μου φώναξε «Κύριε Πᾶνο, τὰ χανιώτικα ψάρια θὰ γίνουν ὀλόπαχα» καὶ πνίγηκε ἀπὸ τὸ γέλιο. Μεγάλου γλέντι ποὺ ἐξακολούθησε δυὸ ὥρες καὶ πλέον, ὡς πού τὰ φιλικὰ πολεμικὰ, ποὺ ἀλώνιζαν τὴ θάλασσα φωτίζοντας καὶ κτυπῶντας, χάθηκαν ἄριστερά, μᾶς τὰ ἔκρυψεν ἡ ἀκρογιαλιά. Τὸ πρῶν σήμερα, μάθαμε πὼς ἔρχονταν Ἰταλικά καράβια, μεγάλα καὶ μικρά, γιὰ νὰ γίνῃ ἀπόβαση στὴν Κρήτη. Λένε πὼς τὰ βούλιαξαν οἱ Ἄγγλοι ὄλα, 60 κομμάτια, γιομάτα στρατὸ καὶ πολεμοφόδια. Τί θὰ δίναμε νὰ μαθαίναμε ὅλες τίς λεπτομέρειες. Οἱ ἀπώλειες τοῦ ἐχθροῦ εἶναι μεγάλες, καθὼς τὸ βεβαιώσαν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση. Ὁ κόσμος ἂν καὶ κουρασμένος, γιατί κοιμάται σὲ καταφύγια χωρὶς στοιχειώδη ἄνεση καὶ εἶναι σχεδόν νησιτικὸς δυὸ μέρες τώρα, γέμισε ἀπὸ χαρὰ μόλις ἔμαθε τὰ γεγονότα. Βλέπεις τὰ πρόσωπα νὰ λάμπουν, τὰ χεῖλη νὰ γελᾶν. Θεωροῦν αὐτὸ ποὺ ἔγινε χθὲς τὴ νύκτα, δίκαιη τιμωρία ἐκείνων ποὺ κτυπᾶνε ἄμαχους, γυναῖκες καὶ μικρὰ παιδιὰ. Τὸ πρῶν, στίς 8, παρουσιάσθησαν τὰ ἐχθρικά ἀεροπλάνα, κάνουν τίς συνηθισμένες τους βόλτες πάνω ἀπὸ τὴν πόλη. Ὡρα δέκα, πέφτει ἡ πρώτη βόμβα μακρῶς, πάλι κατὰ τὰ νέα μαγαζιά. Ἄλλοι ὑποφέρουν, ἐμεῖς δὲν

ἔχουμε σειρά σήμερα. Πηγαίνουμε με τὸν συνάδελφο Τάκη Καλαφάτη πάλι στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Ἐρημιά. Οὔτε Ὑπουργοί, οὔτε ὑπάλληλοι, κανεῖς. Οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες παράλυσαν με τὶς πρῶτες βόμβες πού ἔπεσαν. Φεύγουμε. Στὴν ὁδὸ Σφακιανὰκὴ ἔχει πάρε φωτιά, ἀπὸ βόμβα ἢ πολυβολισμό ἀεροπλάνου, ἕνα φορητὸ αὐτοκίνητο με πυρομαχικά, ἔχει καεὶ ὡς τὰ σιδηρικά του. Στὸ χῶμα εἶναι σκόρπιες μικρὲς ὄσιδες, μερικὲς ἀκόμα γιομάτες. Πίσω ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο αὐτὸ μιὰ μοτοσυκλέτα βρίσκεται καϋμένη ἐντελῶς. Γύρω τὰ σπίτια ἔχουν πάθει φοβερὴ καταστροφή. Ἡ εἰκόνα δείχνει χαλάσματα σπιτιῶν. Σκέπτεσαι πὼς τέτοιος θὰ εἶναι ὁ πόλεμος στὶς πρῶτες γραμμές. Στὸ γυρισμό, μᾶς σταματᾶν ἄνθρωποι τρομαγμένοι, ρωτᾶν ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς καταλήφθηκε τὸ νησί ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς πού ἔφθασαν με καράβια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν κρύβουν τὴ χαρὰ τους πού τοὺς λέμε τί ἔγινε καὶ τοὺς καθησυχάζουμε. Δὲν ὑπάρχουν ἐφημερίδες, δὲ λειτουργοῦν τὰ ραδιόφωνα, γιατί ἤλεκτρικὸ δὲν ἔχει, κι' οἱ διαδόσεις ὀργανίζονται. Δὲν ξέρουμε τί γίνεται πιὸ ἔξω, στὴν Ἀφρική, στὸ Ἰράκ, στὴ Συρία, σ' αὐτὴν τὴν Ἀγγλία. Στὴν Ἑλλάδα μας τὴν ἀγαπημένη. Περνάμε ἀπόγευμα μᾶλλον ἤσυχο. Τὰ ἐχθρικά ἀεροπλάνα πότε - πότε κάνουν μιὰ βόλτα πάνω ἀπὸ τὴν πόλη. Ἀπὸ τὴ ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ παρακολουθῶ με τὸν νοικοκύρη τὴν κίνηση τῶν ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων, μόλις τὰ βλέπουμε νὰ πλησιάζουν, δίνουμε στοὺς ἄλλους τὸ σύνθημα τοῦ κινδύνου «τὸ νοῦ σας ἔρχονται» καὶ χωνόμαστε μέσα στὸ σπίτι. Ἄν ἀρχίσουν νὰ ρίχνουν τὶς βόμβες κοντά, κατεβαίνουμε γρήγορα στὴν αὐλὴ καὶ κρυβόμαστε κάτω ἀπὸ τὴ μουριά τῆς αὐλῆς, εἶναι τὸ πιὸ πρόχειρο καταφύγιο. Μόλις τ' ἀεροπλάνα ἀπομακρύνονται γιὰ νὰ κάνουν τὸν κύκλο τους, ὥσπου νὰ ξαναγυρίσουν, ρίχνουμε γινωμένες μοῦρες καὶ γλυκαινόμεστε. Κι' οἱ ὄρες περνᾶνε ἔτσι, πότε σκληρὲς καὶ σκοτεινὲς καὶ πότε ἤσυχες. Τὸ κανόνι, πού ἀρχίζει πρῶτ' πρῶτ' νὰ κτυπᾶ τοὺς Ἀλεξιπτωτιστές, ἔγινε συντροφιά μας καὶ παρηγοριά. Μαθαίνουμε πὼς πρῶτ' πρῶτ' ἔρριξαν κι' ἄλλους Ἀλεξιπτωτιστὲς στὸ Μάλεμε (ἀεροδρόμιο), ἐνίσχυση τῶν μαχομένων ἐκεῖ συντρόφων τους. Τὸ ἀεροδρόμιο αὐτὸ καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς σχεδὸν ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα. Ὅτι ἔγινε στὴν Ὀλλανδία κι' ἄλλου. Ἀναφέρονται διάφορα ἐπεισόδια με τοὺς Ἀλεξιπτωτιστές. Κάπου ἔπεσαν ὅ ἀπ' αὐτοὺς καὶ κατῶρθωσαν κρυμμένοι νὰ σκοτώσουν δύο στρατιῶτες Ἑλληνες, ἕνα ναύτη κι' ἕναν Ἀγγλο, ὡς που κάποιος δικός μας στρατιώτης τοὺς εἶδε καὶ με πολυθόλο τοὺς ξέκανε ὄλους. Κατὰ τὸ δημοτικὸ φόρο Σούδας ἔπεσε ἕνα ἐχθρικὸ ἀεροπλάνο. Οἱ τρεῖς ἀεροπόροι του κρύφθηκαν σ' ἕνα χαντάκι καὶ σκότωναν ὅποιον περνοῦσε ἀνύποπτα, ἔτσι σκοτώθηκαν ὅ Ἀγγλοι, ὥσπου τοὺς κατάλαβαν καὶ τοὺς σκότωσαν κι' αὐτούς. Τὴν πρώτη μέρα σκοτώθηκαν ἄρκετοὶ Ἀγγλοι (λένε περὶ

τούς 70), πήγαιναν νά ταχθοῦν σέ θέσεις καί μὴ ξέροντας τὰ μέρη, ἔπασαν σ' ἐνέδρες Ἀλεξιπρωτισῶν. Σ' ὄρισμένες μεριές, ὅπως στὸ Ἀκρωτήρι, στὴ Δρακώνα, στὰ περιβόλια, τοὺς ξεκαθάρισαν ὅσους ἔπασαν. Ἀλλοῦ, στὴν Ἀγυιά, στὸ Γαλατᾶ, στὴν Παιδικὴ Στέγη, ἡ μάχη συνεχίζεται μ' ἔνταση. Μαθαίνουμε τώρα τὸ ἀπόγευμα, ὅτι, σύμφωνα μὲ ἀνακοινωθέν τοῦ στρατηγείου τῶν Ἀγγλων, τὴ νύκτα δὲ μπόρεσε ν' ἀποβιθασθῆ οὔτε ἕνας ἐχθρὸς στὴν Κρήτη καί πὼς ὅταν μαθευτοῦν οἱ λεπτομέρειες τῆς ναυμαχίας, θὰ θαυμάσουν ὅλοι. Ὡρα 7 καί μισή τὸ βραδάκι, καμμιά δεκαριά ἐχθρικά ἀεροπλάνα ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Σούδας, πέρασαν ψηλά ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ σπίτι, τ' ἀντιαεροπορικὰ πυροβόλα στὴ Σούδα βάλλουν σφοδρότατα, ἀπὸ κείνο τὸ μέρος ὑπάρχει καλὴ ἄμυνα. Ἀργὰ τὸ βράδυ, σὺν ἀποχαιρετισμῷ, κάποιο ἀεροπλάνο ρίχνει μιὰ βόμβα μέσα στὴν πόλη. Εὐτυχῶς τοῦτο δὲν ἔχει συνέχεια.

23 Μαΐου 1941. Παρασκευή. — Τὰ χαράματα σήμερὰ ἀκουσθηκαν κανονιές κατὰ τὸ πέλαγος. Ὡρα 7 παρά τέταρτο, ἡ πρωινὴ ἐπίσκεψη τῶν ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων. Τριγυρίζουν ἀδιάκοπα πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας. Ἀπὸ τὴν περασμένη Τρίτη βρισκόμαστε σὲ δι-
αρκὴ συναγερμῷ, δὲ κτυπάει πλέον λήξη του. Ἀλλὰ καί ποιὸς τὸ προσέχει, καθένας κοιτάζει πὼς νὰ εἶναι προφυλαγμένος ὅλες τὶς ὥρες. Τὸ κανόνι βροντᾶει ἀδιάκοπα, κτυπάει τοὺς Ἀλεξιπρωτιστές, σημεῖο γιὰ μᾶς πὼς ὁ κίνδυνος ὑπάρχει ἀκόμα. Μὲ τὸν συνάδελφό μου πηγαίνουμε καί σήμερὰ στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Μπροστὰ ἀπὸ τὰ προσφυγικά, ἕνα ἀντιαεροπορικὸ πολυβόλο ἔχει ἐγκαταλειφθῆ καταστραμμένο. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση καθαρίζουν τὰ σκαλιά ἀπὸ τὰ γυαλιά, εὐχάριστο γεγονός. Θὰ ἔχουμε ἡσυχία λοιπόν; Μακάρι. Οἱ Δημόσιες ὑπηρεσίες ἐξακολουθοῦν νὰ ἀργοῦν, ἐμφανίζονται μερικοὶ συνάδελφοι. Ἀκοῦμε πὼς κάποιος χθὲς ρωτοῦσε ἀν τὰ Διατάγματα — 30 ἐν ὄλῳ — ἐπρόφθασαν νὰ δημοσιευθοῦν (ὅλα ἀφοροῦν Ὄργανισμοὺς νέων ὑπηρεσιῶν, θέσεις καί διορισμούς). Μερικοὶ Ἀλεξιπρωτιστές, πού εἶνε κλεισμένοι στὸ κρατητήριό τῆς Χωροφυλακῆς, μέχρις ὅτου κανονισθῆ ποῦ θὰ τοὺς πᾶνε, ζητᾶν κρεβάτια, γιατροὺς, ὑπεριώδεις ἀκτίνες. Τοὺς ἀπάντησαν πὼς τὰ κρεβάτια τὰ θέλουν γιὰ τοὺς τραυματίες μας, πὼς οἱ γιατροὶ — Ἕλληνες καί Ἀγγλοὶ — σκοτώθηκαν οἱ περισσότεροὶ (ἔπασαν ἐκτελοῦντες τὸ καθήκον τους) καί πὼς τὰ μηχανήματα ἀκτίνων τὰ κατάστρεψαν τὰ βομβαρδιστικά τους. Οἱ Ἀλεξιπρωτιστὲς λένε πὼς οἱ ἀεροποροὶ τοὺς μόνο στρατιωτικοὺς στόχους κτυπᾶν. Ἐνας συνάδελφος προτείνει νὰ τοὺς κάνουν μιὰ βόλτα στὴν πόλη νὰ δοῦνε τὸ θαυμάσιο ἔργο τῶν ἀεροπόρων τους. Φεύγουμε. Προχωροῦμε, καθὼς χθὲς, πρὸς τὴν Ἀγορὰ, μᾶς εἶπαν πὼς στὴ ντάπια τοῦ Μανωλικάκη βρίσκονται δημόσιοι ὑπάλληλοι καί πὼς ἐκεῖ εἶναι κι' οἱ Ὑπουργοὶ. Χωνόμαστε στὸ καταφύγιο τῆς Ἀγορᾶς, γιὰτὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ

προχωρήσουμε, τὸ μέρος εἶναι ἀνοικτὸ καὶ τ' ἀεροπλάνα τριγυρίζουν πολὺ χαμηλά. Μεγάλη κουβέντα γίνεται στὸ καταφύγιο γιὰ τὴν ἔλλειψη φιλικῶν καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων. Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ποῦ ὀφείλεται ἡ ἀπουσία τους. «Γιατί τ' Ἀγγλικά δὲν ἔρχονται», μᾶς ρωτᾶν παντοῦ. Τί ν' ἀπαντήσουμε; Προχωροῦμε κατὰ τὴν ἀγορά, ἔρχονται πάνω μας ἀεροπλάνα. Κρυβόμαστε στὶς γωνιές τοῦ τοίχου, καθόμαστε χάμου, παρακολουθοῦμε τὸ βόμβο ποῦ πλησιάζει. Νά τα, ἕνα, δύο, τρία, δέκα ἐν ὄλῳ. Περνᾶν. Σηκωνόμαστε ξανά, τρέχουμε ὁ ἕνας πίσω στὸν ἄλλο, πηδᾶμε τοὺς λάκκους, κατρακυλᾶμε σχεδὸν τίς σκάλες τῆς ἀγορᾶς, χωνόμαστε στὰ στενοσόκακα (δυσὸ δὲ μποροῦν νὰ περάσουν μαζί), φθάνουμε στὴ ντάπια. Κανείς ἐπίσημος ἐδῶ, κανείς ὑπάλληλος. Μέσα στὰ καταφύγια ποῦ εἶναι ἀνοιγμένα κάτω ἀπὸ τίς ντάπιες, μένουν ἄνθρωποι. Κάθονται κατάχαμα σταυροπόδι, κολλητὰ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο, αὔπνοι, ἀπλυτοί, ἰδρωμένοι, χωρὶς νερὸ καὶ ψωμί, μὲ πρόσωπα ὠχρὰ σὰν τῶν πεθαμένων. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἀκούγονται καὶ κλάματα μικρῶν παιδιῶν, περιμένουν τὴν νύκτα καρτερικά ποῦ θὰ βγοῦν κάτι νὰ τσιμπήσουν καὶ νὰ ξαναγυρίσουν. Ὁ ἀέρας λὲς πῶς βγαίνει πηχτὸς ἀπὸ δῶ μέσα, βρωμερός. Μπροστὰ σὲ κάθε ἀνοίγμα τῆς ντάπιας, ποῦ εἶναι κι' ἡ εἴσοδος τοῦ καταφυγίου, καὶ σὲ λιγώτερη ἀπὸ μισὸ μέτρο ἀπόσταση ἔχουν κτίσει τοῖχο ψηλὸ δυσὸ μέτρα. Χρησιμεῖει γιὰ προφύλαξη αὐτῶν ποῦ κάθονται κοντὰ στὸ ἀνοίγμα ἀπὸ τίς βόμβες ποῦ θὰ πέσουν ἐκεῖ κοντὰ τους. Μὰ αὐτὸς ὁ τοίχος χειροτερεῖ τὴ φοβερὴ κατάσταση αὐτῶν ποῦ κάθονται μέσα στὸ καταφύγιο, ἰδίως ἐκείνων ποῦ εἶναι πιὸ μέσα στὸ διάδρομο (ἡ ντάπια ἔχει ἀνοίγματα ὄχι πολὺ κοντὰ τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο), γιατί ἐμποδίζει τὸν ἀέρα. Οἱ στιβαγμένοι ὁ ἕνας ἀπάνω στὸν ἄλλο Χανιώτες ποῦ κἀθονται στοὺς διαδρόμους, κάνουν κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ μπορέσουν ν' ἀναπνεύσουν λιγάκι ἀπὸ τὰ καμουφλαρισμένα ἀνοίγματα, αὐτοὶ ποῦ κάθονται πιὸ κοντὰ σ' αὐτὰ τεντώνουν τὸ λαιμὸ τους ὅσο μποροῦν γιὰ νὰ βλέπουν λίγο φῶς ἡμέρας, ὅσο τοὺς τὸ ἐπιτρέπει ὁ τοίχος ποῦ ὀρθώνεται μπροστὰ στὸ ἀνοίγμα, ὅσοι εἶναι πιὸ μέσα στὸ διάδρομο, δὲ διακρίνονται ἀπὸ τὸ σκοτάδι, βλέπεις μόνον κάτι μάτια νὰ λάμπουν. Ἐξω ὁ ἥλιος καίει κι' ἡ κάψα μπαίνει ἀπὸ τίς τρύπες τοῦ καταφυγίου καὶ χειροτερεῖ τὴν κατάσταση. Πῶς ζοῦν, πῶς ὑποφέρουν ἐκεῖ μέσα; Ἄχ! ἡ ζωὴ εἶναι γλυκεῖα κι' ἄς εἶναι οἱ συνθήκες τῆς σκληρότατες. Κι' ἀκόμα τοῦτο, θεωροῦν ὡς πιὸ μεγάλο μαρτύριο τὴν ἔλλειψη τοῦ τσιγάρου, οὔτε φυλακὴ δὲν εἶναι, ἐκεῖ τουλάχιστον τὸ ἔχουν αὐτὸ, παραπονοῦνται. Εἶναι ἡσυχία πῶς ἐδῶ μέσα δὲ θὰ τοὺς ἀγγίξῃ ὁ θάνατος ποῦ τριγυρίζει πάνω στὸν ἀέρα μὲ ἀτσάλινες φτεροῦγες. Πραγματικὰ μιὰ βόμβα ἔχει πέσει πάνω στὴν ντάπια καὶ τῆς ἔχει κουνήσει μονάχα ἕνα λιθαράκι. Τὸ ἐνετικὸ φρούριο (ἡ ντάπια) ποῦ

ὁ χρόνος τὸ φύλαξε, ὁ ἐπιδρομεὺς δὲ μπορεῖ νὰ τὸ χαλάσῃ. Μεγάλῃ σιγουριά νὰ βρίσκεσαι μέσα στὰ σπλάχνα του. Οἱ φωνές ἀπὸ τὶς ντάπιες μᾶς διώχνουν γρήγορα, φοβοῦνται μήπως τ' ἀεροπλάνα μᾶς δοῦν καὶ ρίξουν. Δὲν ὑπάρχει χώρος καὶ καθόμαστε ἔξω-ἔξω, ἔχουν δίκην οἱ ἄνθρωποι. Γυρίζουμε πίσω στὴν ἀγορά. Κουλουριαζόμαστε σὲ κάποια ἀγκωνή, εἶναι ἀδύνατο νὰ προχωρήσουμε. Ἀδιάκοπα τριγυρίζουν παντοῦ οἱ ἐπιδρομεῖς. Εἶναι μεγάλος κίνδυνος νὰ σὲ δοῦν, θὰ σὲ πολυβολήσουν ἢ θὰ σοῦ ρίξουν βόμβες. Περνάει κάμποσῃ ὥρα. Μιά στιγμὴ ποὺ λίγο ἀπομακρύνονται, φεύγουμε τρέχοντας, περνᾶμε τὸν ἀκάλυπτο χῶρο τῆς πλατείας μπροστὰ στὴν Ἀγορά μ' ὅλη τὴν ταχύτητα τῶν ποδιῶν μας — ἄς ἦταν δρόμος τῶν 100 μέτρων καὶ θὰ παίρναμε ἀσφαλῶς βραβεῖο! — διασχίζουμε τὸ δρόμο καὶ προχωροῦμε. Ἐρημιὰ στοὺς δρόμους, οὔτε ψυχὴ δὲ φαίνεται, τὰ μαγαζιά, τὰ σπίτια ὀλοκλειστά. Οἱ Χανιώτες ἔχουν πάει στὰ χωριά ἢ κρύβονται στὴν ντάπια. Ἀπέναντι στοῦ Ὁδεῖο (ἔχουμε πάει τὴν ὁδὸ Ἐλ. Βενιζέλου) ἀκοῦμε τ' ἀεροπλάνα νὰ ἔρχονται, μπροστὰ στὸν Παιδικὸ κήπο εἶναι Ἕλληνοι στρατιῶτες μέσα σὲ πρόχειρα ὀρύγματα, μᾶς φωνάζουν καὶ κάνουν μὲ τὰ χέρια τους σήματα νὰ πέσουμε κάτω, σὰν δὲν ἀκοῦμε σημαδεύουν μὲ τὰ ὄπλα τους. Ριχνόμαστε στὴ βάση ἑνὸς τοίχου καὶ ξαπλώνομαστε σχεδὸν στοῦ χῶμα. Οἱ Ἕλληνοι ἀπέναντί μας χαμηλώνουν γρήγορα στὰ ὀρύγματά τους. Καὶ νά, περνᾶνε ἀπὸ πάνω μας ξυστὰ στὴ στέγη τὰ ἐχθρικά ἀεροπλάνα. Μᾶς εἶδαν οἱ ἀεροπόροι ἄρα γε; Μόλις πέρασαν, προχωροῦμε τοῖχο-τοῖχο τροχάδην. Μπροστὰ στὰ νέα Σχολεῖα μᾶς προφθάνουν πάλι, γονατίζουμε στὴ ρίζα ἑνὸς δένδρου, ἐκεῖνα περνᾶνε, ἡ τελευταία μας περιπέτεια. Φθάνουμε σὲ λίγο στοῦ σπίτι, ἰδρωμένοι, σκονισμένοι, κατὰκοποι. Μιά βόλτα στὰ Χανιά σήμερα, μᾶς φανέρωσε πῶς ἡ πρωτεύουσα τῆς Κρήτης, ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἐλευθέρου τμήματος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, ἔχει ἐγκαταλειφθῆ. Καμμιά διαταγή, καμμιά ὁδηγία τί θὰ κάνουμε, πῶς θὰ φερθοῦμε, τί πρέπει νὰ γίνῃ. Μήπως τάχα τοῦτο δῶ σημαίνει μόνον προσωρινὴ ἀπομάκρυνση τῆς Κυβερνήσεως στοῦ ἐσωτερικό, στὰ γύρω χωριά, ὥσπου νὰ περάσῃ λίγο τὸ κακό; Αὐτὴν τὴν ὥρα πῶς νὰ τὸ ξέρομε; Ὅπωςδὴποτε δὲ βρίσκεται κανένας νὰ δώσῃ θάρρος στὸν κόσμον, νὰ τοῦ πῆ δυὸ καλὰ λόγια. Ὑπάρχει βέβαια μεγάλος κίνδυνος στοὺς δρόμους ἀπὸ τ' ἀεροπλάνα, ἀλλὰ μήπως πόλεμο δὲν ἔχουμε; Ὁρα 3 τὸ ἀπόγευμα, καμμιά πενηνταριά ἀεροπλάνα πηγαίνουν κατὰ τὴ Σούδα. Τὰ παρακολουθῶ ἀπὸ τὴν ταράτσα, ἕνα-ἕνα, μόλις φθάνει πάνω ἀπὸ τὸ λιμάνι, «βουτάει» ἀμέσως καὶ χάνεται ἀπὸ τὰ μάτια μου. Κάνουν κάθετο ἐφόρμησι, εἶναι στούκας. Μόλις τὸ ἀεροπλάνο χάνεται, σχεδὸν ἀμέσως ἀκούγεται ἕνας ὑπόκωφος κρότος — εἶναι οἱ βόμβες του — καὶ σὲ λίγο μαῦρος καπνὸς σηκώνεται ψηλά. Οἱ στό-

χοι ἔχουν πάρει φωτιά. Ἀδιάκοπα ρίχνουν βόμβες. Τὰ πρῶτα ἐχθρικά ἀεροπλάνα γυρίζουν, συνοδεύονται ἀπὸ τὸ πῦρ τῶν ἀντι-αεροπορικῶν πυροβόλων, κανένα ἀποτέλεσμα. Νομίζω ὅμως πὼς δὲ γυρίζουν ὅλα τ' ἀεροπλάνα, ἴσως νὰ πῆραν ἄλλο δρόμο, ἴσως μερικὰ νὰ κτυπήθηκαν. Ὡρα 8 τὸ βράδυ, περνᾶνε πάλι ἀπὸ πάνω μας ἀρκετὰ ἀεροπλάνα, πηγαίνουν κατὰ τὴ Δροσοπηγὴ καὶ τὴν Τσικαλαριά, κάνουν ἐκεῖ κάθετες ἐφορμήσεις κ' ἀφήνουν τὶς βόμβες τους. Μαῦρος καπνὸς σηκώνεται σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀποθήκες, θὰ γίνηκαν καταστροφές.

24 Μαΐου 1941. Σάββατο. — Τὴ νύκτα ποὺ πέρασε, κατὰ τὴ μία μετὰ τὰ μεσάνυκτα, ξυπνάμε ἀπὸ βαρῦ κρότο κανονιοῦ. Στ' Ἀκρωτήρι ἓνα τοπομαχικὸ ρίχνει κατὰ τὴ θάλασσα. Ρίχνει κατ' ἀραιὰ διαστήματα, τραντάζεται ὅλος ὁ τόπος. Στὴ θάλασσα φάνηκαν κόκκινα κ' ἄσπρα σήματα. Ντυνόμαστε γιὰ νὰ εἰμαστε ἕτοιμοι γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο, ποιὸς ξέρει τί μέλλει νὰ γίνῃ. Στὶς τρεῖς ἡ ὥρα πέφτει μιὰ φωτοβολίδα στὴ θάλασσα καὶ γίνεται σχεδὸν ἡμέρα. Θὰ τὴν ἔρριξε ἀεροπλάνο, γιὰτὶ ἀκούγεται στὸν ἀέρα βόμβος. Ἡ φωτοβολίδα κατεβαίνει πολὺ σιγὰ σκορπίζοντας δυνατὸ φῶς. Ἐξοχο θέαμα. Σὲ λίγο γίνεται ἡσυχία, τὸ κανόνι παύει, ξανακοιμόμαστε. Ὡρα 9 τὸ πρωῖ, περνᾶνε τὰ πρῶτα ἐχθρικά ἀεροπλάνα — ἄργησαν λίγο σήμερα — ρίχνουν δυὸ βόμβες μέσα στὴν πόλη. Ἀκοῦμε τὸ σφύριγμά τους καὶ τὴν ἔκρηξη πολὺ κοντὰ, ποῦ ἔπесαν; Σήμερα ἀρχίζουν ἄγρια. Ὁ καιρὸς εἶναι ἄθλιος, φυσάει δυνατὰ καὶ φιλοβρέχει. Ὡρα 10 τὸ πρωῖ. Γενικὴ ἐπίθεση τῶν ἐπιδρομῶν, οἱ βόμβες πέφτουν βροχὴ στὴν πόλη, στὴν Παλιὰ Ἀγορά, στὴ ντάπια, στὸ Καστέλλι. Βλέπουμε τὶς βόμβες, φαίνονται σὰν μεγάλα λιθάρια. Ἐκεῖ κάτω χαλάει ὁ κόσμος, ἐδῶ πέρα τὰ χελιδόνια πετᾶν εἰρηνικά, μόλις πέφτει ἡ βόμβη σκορπίζονται κοπάδι στὴν ἀντίθετη μεριὰ μὲ φοβισμένες φωνές, μὰ πάλι σὲ λίγο γυρίζουν στὶς τακτικές τους βόλτες χαρούμενα καὶ παιγνιδιάρικα. Ὡρα μία καὶ μισὴ τὸ μεσημέρι. Νέα ἐπίθεση τῶν ἀεροπλάνων. Κτυπᾶν ἀδιάκοπα τὰ νέα μαγαζιά, τὴν ντάπια, τὸ συντριβάνι, τὸ Καστέλλι. Μεγάλῃ πυρκαϊὰ ἔχει πιάσει σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη. Οἱ βόμβες πέφτουν ἕξι ἕξι χωρὶς ἀνάπαυλα καμμιὰ. Ὅλο τὸ ἔδαφος σειέται. Τί κακὸ εἶναι αὐτό! Ὅλοένα καινούργια ἀεροπλάνα ρίχνουν δεσμίδες ἀπὸ βόμβες μέσα στὴ θάλασσα τῆς φωτιάς, οἱ πελώριες γλῶσσες τῆς φθάνουν ψηλὰ ὡς τὰ οὐράνια, οἱ στάχτες ποὺ σκορπίζει ὁ ἀέρας τριγύρω, γίνονται πῶς πυκνές. Δὲν καίγονται ἀποθήκες πετρελαίου ἢ πυρομαχικῶν, δὲν καταστρέφονται πολεμικὰ εἶδη, μόνον χάνονται μαγαζιά καὶ σπίτια ἡσυχων νοικοκυραίων, καίγονται αὐτὲς οἱ καρδιές τους. Παρακολουθῶ τὴν τραγικὴ εἰκόνα τῆς καταστροφῆς ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, κρῦβουμαι στὴ μουριά σὰν πλησιάζουν τ' ἀεροπλάνα, πετάγουμε στὴν ταρατσα, κρυφτούλι ποὺ ἔχει κίνδυνο.

Καπνός και σκόνη κάλυψε όχι μόνον την πόλη, αλλά και τη θάλασσα. Μαύρισε ό τόπος, ρουφάμε φωτιά. Τόση είναι ή σκόνη κι' ό καπνός πού ό άέρας έσπρωξε στη θάλασσα, ώστε για λίγα λεπτά σκοτεινιάσε τό μέρος εκείνο και φάνηκε σαν ή νύκτα νά σκέπασε ξαφνικά τη θάλασσα μπροστά μας. Κι' οί βόμβες εξακολουθούν νά πέφτουν. Δέν διακρίνεται τώρα τίποτα σ' εκείνο τό μέρος (νέα μαγαζιά κλπ.), κόκκινες φλόγες μονάχα. Τό κακό εξακολουθεί ως τις πέντε και μισή. Τέσσερες ώρες άδιάκοπος βομβαρδισμός. Μά δέ θά ξμεινε εκεί κάτω τίποτε όρθό. Ή φωτιά θεριεύει. Ό νοικοκύρης πετάγεται νά δη τί γίνεται τό μαγαζί του, είναι λεπτοουργός και φτιάνει ιδίως τέμπλα εκκλησιών, γνωστός για την τέχνη του. Μαθαίνουμε πώς τ' άεροπλάνο, πού έρριξε τη νύκτα τη φωτοβολίδα, ήταν Άγγλικό, πώς τό κανόνι από τό Άκρωτήρι κτύπησε δυό καΐκια μέ Γερμανούς στρατιώτες πού πήγαιναν κατά τό Γουβερνέτο. Ό μύλος πού άλθε τό σάρι για τά Χανιά (κοντά στη Σούδα), καταστράφηκε χθές από τη μεγάλη έπιδρομή τών στούκας. Τώρα πού θ' άλέθουν τό σάρι; Θά βολευθούμε όπως -όπως μέ νερόμυλους πού υπάρχουν. Λένε πώς ρίχνουν Άλεξιπρωτιστές μέ άνεμόπτερα πού τά σέρνουν άεροπλάνα, πώς οί Άλεξιπρωτιστές φέρνουν μαζί τους άτομικούς όλμους και πολυβόλα άκόμα, πώς ή Ρέθυμνος βομβαρδίσθηκε χθές έπί τρείς ώρες, πώς οί Άγγλοι μέ 200 άεροπλάνα κτύπησαν τό Βερολίνο για αντίποινα για τόν βομβαρδισμό της Κρήτης. Βγήκε χθές άργά μιá τοπική έφημερίδα, τυπωμένη από τη μιá μεριά μόνο. Γράφει πώς παραδόθηκε από την περασμένη Τρίτη ό δουξ της Άόστης μέ 24.000 άντρες και τόν όπλισμό τους στους Άγγλους, πώς μίλησε ό Τσώρτσιλ και είπε ή μάχη της Μεσογείου θά έπηρεασθί έξαιρετικά από τη μάχη της Κρήτης και πώς δύο άπόπειρες άποβάσεως στην Κρήτη τών Γερμανών και Ίταλών από τη θάλασσα άπέτυχαν. Διαβάζουμε και παίρνουμε θάρρος. Για τις ώρες πού περνάμε, χρειάζονται οί ειδήσεις αυτές. Ή έφημερίδα άκόμα γράφει πώς τά ξημερώματα σήμερα έγινε πράγματι και νέα — ή τρίτη κατά σειράν — ναυμαχία. Από τη θάλασσα νά μάς βρή κακό δέ φοβόμαστε, ούτε τό φοβηθήκαμε ποτέ. "Ας είναι καλά ό Άγγλικός στόλος. Μά τ' άεροπλάνα του έχθρου πολύ μάς φοβίζουν τώρα, δέ βλέπουμε βοήθεια από τόν άέρα. Μήπως δέν έρθει καθόλου; "Ωρα 7 και τέταρτο, αρχίζει νέα επίθεση, φοβερή. Κύματα άεροπλάνων έρχονται από παντού, απ' όλα τά μέρη του όρίζοντα. Οί βόμβες τους πέφτουν στην ίδια μεριά, μέσα στη φωτιά πού καίει. Πέφτουν πολλές μαζί. Τελειωμό δέν έχουν. Τό Καστέλλι, τά νέα μαγαζιά, τά παλιά Χανιά ύποφέρουν πολύ, εκεί καίγεται τό πán, γκρεμίζεται τό πán. Παρακολουθούμε μ' άγωνία τό σφύριγμα τών βομβών, για νά καταλάβουμε άν μάς πλησιάζουν. Φαίνεται πώς ή δική μας σειρά δέν ήρθε άκόμα. Σπιτάκια, μαγαζάκια, καμωμένα

μέ κόπους κι' ἰδρώτα σέ χρόνια πολλά, χάνονται γιά μιὰ στιγμή.
"Ὅσα δὲ γκρεμίζονται ἀπὸ τίς βόμβες, τὰ τρώει ἡ φωτιά. Δὲν ἀκού-
γεται οὔτε ἓνα ἀντιαεροπορικό πυροβόλο, δὲ ρίχνει οὔτε ἓνα πολυ-
βόλο ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν. Κι' αὐτοὶ ἐξακολουθοῦν ἀσυγκίνη-
τοι, μὲ μαεστρία μοναδική, νὰ ζυγίζουν τίς βόμβες ἀπὸ σπίτι σὲ
σπίτι, ἀπὸ μαγαζὶ σὲ μαγαζὶ, ἀπὸ περίπτερο σὲ παράγκα, πολυ-
βολῶντας ἀδιάκοπα τίς στέγες, τὰ δένδρα, τὰ πάντα. Κανένα ἔλεος,
κανένας οἶκτος. Εἶναι ὁ πόλεμος τοῦ 1941. Πλανῶνται. Αὐτὸ πού
γίνεται κεῖ κάτω, δὲ μπορεῖ νὰ λέγεται «πόλεμος». Κάθε ἄλλο.
Στὸν ἀληθινὸ πόλεμο ποτέ σου δὲν εἶσαι σίγουρος πῶς θὰ γυρίσης
ζωντανός, πηγαίνεις μ' ἐλπίδες, δὲν εἶσαι ὅμως βέβαιος, γιὰτί ξέ-
ρεις πῶς στὴν ἄκρη τοῦ ντουφεκιοῦ σου θὰ συναντήσης ἓνα ἄλλο
ντουφέκι, τοῦ ἔχθρου σου, πῶς στὴν ἄκρη τοῦ σπαθιοῦ σου θὰ συ-
ναντήσης ἓνα ἄλλο σπαθί, τὸ σπαθί τοῦ ἀντιπάλου σου, πῶς τὸ ἀε-
ροπλάνο σου μπορεῖ νὰ κτυπηθῆ καὶ στὸν ἀέρα κι' ἀπὸ τὴ γῆ. Ἐδῶ
ὅμως ἀντίπαλος δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸν ἀέρα οὔτε στὴ γῆ γιὰ νὰ
σ' ἐμποδίση, ἀλλίως δὲ θὰ μποροῦσες νὰ κατεβαίνης στὰ ἑκατὸ καὶ
στὰ πενήντα μέτρα, τόσο πού νὰ μὴ σὲ πιάνουν οἱ φλόγες τῆς πυρ-
καϊᾶς καὶ νὰ μὴ σ' ἐμποδίξῃ ὁ καπνὸς τῆς, γιὰ νὰ κτυπᾶς ἐκ τοῦ
ἀσφαλοῦς, ποιούς; τὰ σπίτια εἶναι ἔρημα, τὰ μαγαζιά κλειστά, ὁ
κόσμος, ἂν δὲν ἔχη φύγει στὰ χωριά, κρύβεται στίς ντάπιες καὶ
στὰ λίγα (δυὸ - τρία) καταφύγια καὶ μόνον κανένας ἄρρωστος,
καμμιά γρηοῦλα, θὰ βρίσκονται ἐκεῖ μέσα χαμένοι κι' ἀβοήθητοι.
"Ἀληθινὰ θαυμάσιος στόχος! "Ἔτσι ἐκδικοῦνται τοὺς Ἀλεξίπτωτι-
στὲς πού χάθηκαν, τὰ πλοῖα τους πού βούλιαξαν, αὐτοὺς πού πνί-
γηκαν. Στίς ὀκτώ παύει κι' ὁ βομβαρδισμὸς αὐτός, τὰ μαυρα πολυ-
λιά τοῦ ὀλέθρου φεύγουν στὸν ὀρίζοντα, πέρα στὴ θάλασσα, κατὰ
τὴν Ἑλλάδα. Μὲ τὸ συνάδελφό μου βγαίνουμε ἔξω, βαδίζουμε στὴν
Ὁδὸ Ἐλευθ. Βενιζέλου. Κόσμος, γυναῖκες μὲ παιδάκια προπάντων,
γέροι καὶ νέοι φεύγουν βιαστικά - βιαστικά (ἀδειάζουν οἱ ντάπιες,
τὰ καταφύγια). Καθένας τους κρατᾷ κάτι, κάποιον δέμα, ἓνα μπο-
γαλάκι, πηγαίνουν πεζῇ σὲ χωριά, χιλιόμετρα ὀλόκληρα, μερικοὶ
πιὸ κοντά, στίς γέφυρες. "Ἐχουν ἀφήσει πίσω ὅλα τὰ καλά τους,
ἴσως δὲν τὰ ξαναθροῦν γυρίζοντας. Περπατᾶν ἀμίλητοι, ταραγμέ-
νοι, σὰ χαμένοι. Κάποια βόμβα θάπεσε δίπλα τους, εἶδαν τὴ φωτιά
νὰ σημάη τὸ σπιτάκι τους, τοὺς τύλιξε ὁ καπνὸς καθὼς ἔφευγαν.
Οἱ "Ἄγγλοι στρατιῶτες πού ἦσαν στὰ ὀρύγματα φεύγουν, δὲν ὑπάρ-
χει ἀσφάλεια μέσα στὴν πόλη. "Ἄγρια ἔχει βομβαρδισθῆ τὸ κομμάτι
τοῦ δρόμου, πού εἶναι μπροστὰ στὸ παλῆ δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ τὴν
Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος (πρώην Κλινικὴ Μελισσάκη). "Ἄλλες βόμ-
βες ἔχουν πέσει στὸ Ὁδεῖο Χανίων, ὅπου τ' Ἀγγλικὸ στρατηγεῖο,
στὸ διπλανὸ δημοτικὸ Σχολεῖο, στὸ ξενοδοχεῖο Ἐλιρος, ὅπου ἔμενα
πρὶν. Στὸ δρόμο, δεξιὰ ἀπὸ τὸ κτίριο, ὅπου ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλά-

δος, μιὰ βόμβα ἔχει κτυπήσει ἓνα καφενεδάκι. "Ἐνα πτώμα κοίτεται στὴ μέση τοῦ δρόμου, τὸ μισὸ πρόσωπό του λείπει, τὸ ἄλλο μισὸ μαυρισμένο μὲ τὸ μάτι στηλωμένο στὸν οὐρανὸ σὰ γυαλί χωμένο στὸ τραθηγμένο κρέας, ἔχει τὰ σπλάχνα ξέω, ἓνα πτώμα ἀπαίσιο, παραμορφωμένο, βρωμερό. Πῶς μερικοὶ μποροῦν ἀπὸ τέτοια φρικτὰ θεάματα, νὰ φειάνουν εἰκόνες γιομάτες ποίηση! Τὸ ἐργοστάσιο Ἐλαιουργίας καίγεται. Ἀδύνατο νὰ προχωρήσουμε κατὰ τὴν παλιὰ πόλη καὶ τὰ νέα μαγαζιά, εἶναι μεγάλος κίνδυνος ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ τὸν καπνὸ. Γυρίζουμε σπίτι, βρισκόμαστε τὸ νοικοκύρη ἀπελπισμένο, κλαμένο, σὲ θλιβερὴ κατάσταση. Εἶχε πάει κατὰ τὸ Καστέλλι, στὸ μαγαζὶ του, τὴν ὥρα ποὺ ἡ φωτιά τὸ ἄρπαξε. Τρόμαξε νὰ σωθῆ ἀπὸ τοὺς καπνοὺς. Πᾶνε οἱ κόποι του, τὸ βίος του, ὅλα τὰ καλά του στάκτη. Ἐκ τοῦ μηδενὸς ἔφθασε ὡς ἐδῶ. Μικρὸ παιδάκι εἶδε νὰ σφάζονται ἀπὸ τὸν τότε κυρίαρχο τῆς Κρήτης οἱ γονεῖς του. Στ' ὄρφανοτροφεῖο ἔμαθε μιὰ τέχνη, λεπτοουργός. Περιφῆμα εἶναι ἰδίως τὰ τέμπλα τῶν ἐκκλησιῶν στὴν Κρήτη, ποὺ ἔφτιαξε. Ἀξίος στὴ δουλειά του καὶ τίμιος ὁ Γιάννης Κουφάκης, ἔχει τὴν ἀγάπη τῶν πατριωτῶν του καὶ στὶς ἀγορὲς τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ κάνουν εὐκολὰ πιστώσεις. Δημιούργημα τῶν χεριῶν του καὶ μόνον. Τώρα, καθισμένοι στὴν ταράτσα, παρακολουθεῖ σκυθρωπὸς — αὐτὸς ποὺ ποτέ του δὲν τοῦ λείπει τὸ γέλιο — τὴν καταστροφή. Ἐκεῖ πάρα κάτω οἱ φλόγες ἐξαφανίζουν ἓνα παρελθὸν κόπων, ἓνα παρὸν ἐλπίδων, τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν του. Παρακολουθεῖ σκουπίζοντας τὸ κάθιδρο μέτωπό του μὲ τὸ μαντήλι του, μὲ τὰ μάτια στυλωμένα στὶς φλόγες ποὺ προχωροῦν ὄλο πιὸ πέρα στὸ μαγαζὶ του, ἐκεῖ ποὺ ὡς χθὲς πήγαινε μὲ τόση χαρὰ γιὰ ν' ἀρχίσῃ πρῶτ-πρῶτὴ τὴ δουλειά του. Ἀνεθαίνουμε κι' ἐμεῖς νὰ τοῦ κάνουμε συντροφιά. Τὸ Καστέλλι βρίσκεται μέσα σὲ πελώριες γλῶσσες φωτιάς, ἀκούγονται βρόντοι καὶ θόρυβος μεγάλος, εἶναι τὰ σπῖτια ποὺ γκρεμίζονται μέσα στὴν κόλαση ἐκείνη τῆς πυρκαϊᾶς, ποὺ ὁ δυνατὸς ἀέρας τὴν ξαπλώνει περισσότερο. Μὲ κάθε γκρέμισμα, οἱ κόκκινες φλόγες ὑψώνονται ὡς τὸν οὐρανὸ καὶ μαῦρος καπνὸς ξεπετιέται ἀπ' ὅλες τὶς μεριές. Κι' ἐνῶ εἶναι ἀδύνατο νὰ συγκρατηθῆ ἐκείνη ἡ θάλασσα τῶν φλογῶν, ὁ νοικοκύρης ἐλπίζει πῶς οἱ πλάκες ποὺ ἔχει τὸ μαγαζὶ του ἀπὸ πάνω — ὀκτῶ δάκτυλα πάχος — μποροῦν ν' ἀνθέξουν. Δὲ σκέπτεται πῶς τὰ τείχια θὰ πέσουν ἀπάνω στὸ μαγαζὶ καὶ θὰ παρασύρουν τὰ πάντα. Εἶναι τόσο γλυκειὰ ἡ ὑστατὴ ἐλπίδα. Προσπαθοῦμε νὰ τὸν παρηγορήσουμε, νὰ τὸν προετοιμάσουμε στὴν καταστροφή, τοῦ μιλάμε γιὰ ἀποζημίωση ποὺ θὰ πάρῃ σὰν τελειώσῃ ὁ πόλεμος μὲ τὸ καλὸ καὶ μὲ τὴ νίκη. "Ὡς τότε, μάς ἀπαντᾷ, πῶς ζοῦμε; ἔχω οἰκογένεια. Κοντὰ μεσάνυκτα ἀφήνουμε τὸ νοικοκύρη στὴ λύπη του, νὰ σιγομιλάῃ γιὰ σπῖτια ποὺ γκρεμίζονται, γιὰ μαγαζιά ποὺ χάνονται. Ἡ φωνή του τρέμει. Σὲ κάθε πύρινη γλῶσσα

πού ξεπετιέται μέσα από τὸ μαῦρο καπνὸ, δυναμωμένη ἀπὸ κάτι καινούργιο πού ἀνάβει, ἐκεῖνος ψιθυρίζει κι' ἓνα ὄνομα, ὀνόματα ἄγνωστα σὲ μένα, πολὺ γνωστά σ' αὐτόν, ἕνας κόσμος δικός του, μιὰ ζωὴ χρονῶν, ἢ ζωὴ του. Μὲ τὸν συνάδελφόν μου συζητοῦμε νὰ φύγουμε αὔριο ἀπὸ τὴν πόλιν, νὰ πᾶμε κι' ἐμεῖς κάπου μακριά, δὲν εἶναι ζωὴ αὐτὴ ἐδῶ... Τὸ βαρὺ τοπομαχικὸ κανόνι στ' ἀκρωτήρι ἀρχίζει νὰ ρίχνῃ, τραντάζεται ὅλο τὸ σπίτι. Καλὴ συντροφιά ἔχουμε ἀπόψε.

25 Μαΐου 1941. Κυριακή. — “Ὡρα 6 παρὰ τέταρτο τὸ πρωῖνὸ ξύπνημα, οἱ πρῶτες βόμβες. Ἡ νοικοκυρὰ φέρνει τὰ ρούχα τῆς πλύσης πού εἶχε ἀπλωμένα ἔξω τὸ βράδυ, δὲν πρέπει νὰ φανῇ πὼς κάθονται ἄνθρωποι στὸ σπίτι, θὰ γινόμεστε ὁ στόχος τῶν ἀεροπλάνων. Κάθουμαι λίγο στὸ κρεβάτι, σκέπτομαι, ἄρα γε θὰ καθίσω στὸ τραπέζι τὸ μεσημέρι, θὰ ξαπλωθῶ ἐδῶ ξανά τὸ ἐρχόμενο βράδυ. Εἶμαι ἡσυχος, ὅμως ὕστερα ἀπὸ τὰ χθεσινά, εἶναι φανερὸ πὼς οἱ ἐπιδρομεῖς κτυπᾶν τις συνοικίες στὴ σειρά, τὰ σπίτια τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, σκοπὸς τους βέβαια εἶναι νὰ καταστρέψουν, ἂν μπορέσουν, ὅλη τὴν πόλιν. “Ὀλοι μας τώρα ἔχουμε καταλάβει πὼς δὲν ὑπάρχει ἔλεος. “Ἀς ξυρισθῶ, τουλάχιστον νὰ εἶναι κανεὶς φρέσκος γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι. Φοβᾶμαι τὴ γρουσουζιά καὶ διορθῶνω τὴ σκέψη μου «τουλάχιστο νὰ εἶναι κανεὶς φρέσκος γιὰ τὸ τυχρὸν μεγάλο ταξίδι». “Ἀπὸ τὸ παράθυρο ρίχνω ματιὰς στὸ Καστέλλι πού καίγεται ἀκόμα. “Ὡρα 8 τὸ πρωῖ, τ' ἀεροπλάνα κτυπᾶν τὴ δική μας μεριά. Μὲ φωνάζουν ἀπὸ τὸ ὄρυγμα τῆς αὐλῆς. Πηγαίνω κι' ἐγώ. Ἡ νοικοκυρὰ ἔχει φέρεῖ μιὰ μεγάλη εἰκόνα, τῆς Παναγίας τῆς Μυρτιδιώτισσας τὴν ἔχει θαυματουργή.— “Ἐνα χαρακτηριστικὸ: Ὁ Μπόμπης, κάτασπρο σκυλάκι ράτσας, μόλις ἀκούει νὰ πέφτῃ ἡ πρώτη βόμβα — ἔστω καὶ μακριά — τρέχει πρῶτο στὸ ὄρυγμα. Κάποια φορὰ, πού ἔμεινε κλεισμένο στὸ σπίτι κι' ἔπεσαν βόμβες, ἔτρεμε ὀλόκληρο καὶ μάτια προσπαθοῦσε νὰ κρατηθῇ ὄρθιο στὰ πόδια του, ἐνῶ στὸ ὄρυγμα κοιμᾶται ἡσυχά. “Ἐχει νοιώσει πὼς ἐδῶ εἶναι ἀσφάλεια. — Σήμερα μεγάλο κακὸ γίνεται κοντά μας. Παρακολουθοῦμε τ' ἀεροπλάνα πού πλησιάζουν, τὸ τὰκ-τὰκ τῶν πολυβόλων τους, τὸ σφύριγμα τῆς βόμβας πού ἔρχεται. Ἡ νοικοκυρὰ κάνει ὀλοένα τὸ σταυρὸ τῆς «Παναγία μου φύλαξέ μας» παρακαλεῖ, σὲ κάθε ἔκρηξη κοιτάζουμε ὁ ἓνας τὸν-ἄλλο φοβισμένοι. Ἀναγνώστη μου ἀγαπημένε, συμπάθησέ μας. Εἶναι κάτι σκληρὸ νὰ παρακολουθῆς κλεισμένος, ἀκίνητος μέσα σ' ἓνα ὄρυγμα πού σὲ προστατεύει τόσο λίγο, τὸ σφύριγμα τῆς βόμβας γιὰ νὰ καταλάβῃς ἀπὸ τὴ διάρκειά του ἂν ἔρχεται κατ' εὐθείαν ἐκεῖ πού βρίσκεσαι ἢ ὄχι. Ν' ἀκούσης τὴν πρώτη βόμβα νὰ πέφτῃ κάπου κοντά καὶ νὰ μὴ μπορῆς ν' ἀντιδράσῃς — ἔτσι ἀκίνητος πού μένεις στὴν τρύπα σου — καὶ νὰ σοῦ μουδιάξῃ τὸ κορμὶ τὸ σφύριγμα

της δεύτερης, της τρίτης, της τετάρτης, να ξέρης πώς θ' ακολουθήσουν κι' άλλες — ξέι ξέι πέφτουν — και κάθε μιά τους να την άκουσ (σφύριγμα κι' έκρηξη) να έρχεται πιό σιμά σου. Είναι πράγματα στη ζωή, αγαπητέ μου Άναγνώστη, που πολύ δύσκολα τ' άπομένεις, γιατί ξεπερνάνε κάθε φαντασία. 'Ο ούρανός ρίχνει φωτιά. Άεροπλάνα φεύγουν μόλις άδειάσουν γρήγορα - γρήγορα τις βόμβες τους στην πόλη κι' άεροπλάνα φθάνουν με πλήρες φορτίο. Και γίνεται αυτό άδιάκοπα και βιαστικά, λές να ύπάρχη κάποιος φόβος μήπως φύγουν τ' Χανιά από την θέση τους και δέν προφθάσουν να τ' καταστρέψουν. Κάθε λεπτό που περνάει τ' Χανιά άφανίζονται. Οί επιδρομείς χαίρονται, διασκεδάζουν μ' αυτό. Μά θε να έρθη κάποια ώρα — ή ώρα τους — που θα πληρώσουν για ό'λ' αυτά και με τον ίδιο τρόπο. Δέ μπορεί παρά να έρθη εκείνη ή ώρα. Είναι νόμος φυσικός, βούληση θεϊκή. "Έκανες, θα πάθης. Και τότε ποιός θα μπορέση να τους λυπηθή, θα τους πονέση κανένας; Μιά στιγμή άκούμε τρεξίματα και θόρυβο από τ' ό δρόμο. Χωροφύλακες περνάνε τρέχοντας. Τρομαγμένοι μπαίνουν στην αύλή ό διοικητής της Άσφαλείας ταγματάρχης Β. με δυό χωροφύλακες. 'Ο ένας χωροφύλακας χάνεται κάτω από ένα χαλασμένο τραπέζι στην άκρη της αύλης, οί άλλοι δυό κατακυλάν σχεδόν στο όρυγμα. Μās λένε πώς μια βόμβα έπεσε άπάνω στο κτίριο που στεγαζόταν ή Άσφάλεια (βρίσκεται στον άπάνω δρόμο) και σχεδόν τ'ο γκρέμισε και πώς τ' άεροπλάνα τούς είδαν και πολυβολούν. Μιλάν γρήγορα τρομαγμένα μόλις παίρνοντας την άνάσα τους. 'Ο Διοικητής, που ήταν στο γραφείο του όταν έπεσε ή βόμβα, ψιθυρίζει όλοένα: «Έφαγα τή μπόμπα», «Έφαγα τή μπόμπα στο κεφάλι μου». Μόλις μαθαίνουν πώς τ' όρυγμά μας είναι σκεπασμένο μόνον με τάβλες και λίγο άμμο, φεύγουν άμέσως, λέγοντας πώς δέν είναι καθόλου άσφάλεια έδ'ω. "Ωρα 10 πρωί, παύει ό βομβαρδισμός. Βγαίνουμε πάλι από τ' όρυγμα κι' άναπνέουμε. Τί θα γίνη ως τ'ο βράδυ; 'Ο νοικοκύρης μās δείχνει τ'ο σπασμένο τραπέζι όπου χώθηκε από κάτω ό χωροφύλακας. 'Ο τρόμος τί δέν κάνει! "Ωρα δέκα και μισή, ένα μικρό άλεξίπτωτο πέφτει στη θάλασσα, μπροστά στο σπίτι. Σιγά-σιγά βουλιάζει κοντά σέ κάτι βραχάκια. Περνάνε μερικά λεπτά κι' από την ξηρά αρχίζουν να ρίχνουν ντουφεκιές στο μέρος όπου έπεσε τ'ο άλεξίπτωτο. Τους φωνάζουμε πώς δέν ήταν τίποτα, γι' άπάντηση κάμποσες σφαίρες σφυρίζουν δίπλα μας. Χωνόμαστε στο σπίτι, αυτοί οί άνθρωποι δέν ξέρουν τί κάνουν. Τώρα φωνάζουν, σφυρίζουν να έρθουν κι' άλλοι, ρίχνουν ντουφεκιές πολλές. Γενική άναστάτωση. Μαζεύονται στρατιώτες και πολίτες πλήθος. "Ένας ναύτης δίνει για τ'ο άλεξίπτωτο άληθοφανή εξήγηση. Άφου τ'ο άλεξίπτωτο, παρά τόν άέρα που έχει, κατέβαινε σιγά-σιγά με ίσορροπία, χωρίς να γέρνη ή να παρασύρεται από τόν άνεμο, σημαίνει πώς κάτι θα

ἔφερνε μαζί του. Μήπως καμμιὰ μαγνητική νάρκη; Εἶπαν νά εἰδοποιηθοῦν σχετικά οἱ Ἕλληνοὶ. Κάπου - κάπου ρίχνουν ντουφεκιές στ' ἀεροπλάνο πού περνᾶνε, φωνάζοντας «διάλε τ' ἀποθαμένα σας, νά». Φυσάει δυνατὰ κι' οἱ πυρκαϊές δυναμώνουν καί ξεπλώνονται, τείχια καί ξύλα πού πέφτουν ἀκούγονται ὡς ἐδῶ. Ὁ νοικοκύρης τὸ πῆρε πιά ἀπόφαση, πὼς ἔχασε τὸ μαγαζί του. Ὡρα 3 τὸ ἀπόγευμα, ἀρχίζει νέος σφοδρὸς βομβαρδισμός. Καταφεύγουμε στὸ πρόχειρο ὄρυγμα τῆς αὐλῆς. Κτυπᾶνε κοντὰ μας, δίπλα μας. Πέφτουν δέκα-δώδεκα βόμβες μαζί. Μερικές, θὰ εἶναι μεγάλου διαμετρήματος, κάνουν τρομερὸ κρότο. Αὐτὸ πού γίνεται ἔξω τώρα, μπορεί νά τὸ ἀποδώσει κανεὶς μόνο μὲ μιὰ λέξη «Κόλαση». Ρίχνουμε κρυφές ματιές, βγάζοντας μιὰ σταλιά τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ὄρυγματος. Κύματα ἀεροπλάνων περνᾶνε, ἔρχονται ἀπ' ὅλες τὶς μεριές τοῦ οὐρανοῦ, στὰ ὑψώματα κυριολεκτικῶς τὰ Χανιά. Καί πάλι παρακολουθοῦμε τὸ σφύριγμα τῶν βομβῶν, κάθε σφύριγμα κοντινὸ εἶναι μιὰ μαχαιριά γιὰ μᾶς, γιατί ξέρουμε πὼς τὸ ὄρυγμα δὲν εἶναι σίγουρο. Δὲ γελᾶμε τώρα πιά, πάψαμε τ' ἀστεῖα μας, καθένας ἀποφεύγει νά κοιτάξῃ τὸν ἄλλον στὰ μάτια, γιὰ νά μὴ φανερώσῃ τὸ φόβο πού τὸν κυριεύει. Ἦρθε ἡ «σειρά μας». Αἰσθανόμαστε ὡς τὰ βᾶθη τῆς ψυχῆς μας τὴ σημασία τῆς σκέψης μας αὐτῆς. Μαζεῦομαστε ὁ ἓνας κοντὰ στὸν ἄλλον. Ὁ νοικοκύρης δὲ μπορεί νά βασιτάξῃ καί πετάγεται ἀπάνω, ἔξω, χάνεται μέσα στὸ σπίτι. Οἱ ἄλλοι, τέσσερες ψυχές (ἐγώ, ὁ συνάδελφός μου, ἡ νοικοκυρὰ μὲ τὴν κόρη της) μόλις παίρνουμε τὴν ἀναπνοή μας ἀπὸ τὴν ἀγωνία, μηχανικὰ παρακολουθοῦμε μὲ τὴν ἀκοή τί γίνεται ἔξω (τί πανδαιμόνιο εἶν' αὐτό;) ἀνίκανοι νά μιλήσουμε, ἀκόμα νά σκεφθοῦμε. Περιμένουμε, τί; Ἐχοῦμε ἀφεθῆ στὴν τύχη. Νά μὴν πετάξῃ τὸ ἀεροπλάνο ἀπὸ πάνω μας — νά περάσῃ δίπλα μας —, νά μὴ ζυγιαστῇ ἡ βόμβα ἴσα στὸ ὄρυγμά μας — νά πέσῃ πρὸ πέρα ἀπὸ μᾶς, νά μὴ σκάσῃ ἢ βόμβα ἀν' ἔρθῃ ὡς ἐδῶ. Εἴμαστε στὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Ἡ νοικοκυρὰ γονατισμένη δέεται στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας νά κἀνῃ τὸ θαῦμα της. Καί τὸ θαῦμα γίνεται. Ὡρα τέσσερες περασμένες. Ἐνα δξύτατο σφύριγμα πού δυναμώνει ὅσο πάει (ζήτημα μιᾶς ἀναπνοῆς), κάτι τὸ ἀνήκουστο, μᾶς φτάνει ὡς ἐκεῖ πού καθόμαστε, μᾶς ἀγγίζει, μᾶς περουνιάζει ὡς τὴν καρδιά, φέρνουμε ἔτσι χωρὶς νά τὸ καταλάβουμε τὰ χέρια πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μας καί σκύβουμε λίγο, ὦχ! χαθήκαμε. Ἀστραπιαίως, γιὰ μιὰ μόνῃ στιγμὴ, πὼς θυμᾶμαι τὴ μάνα μου καί τοὺς δικούς μου; Κι' ἓνας τρομερὸς κρότος, χίλιες βροντές, κάτι πού σπᾶει κάθε δύναμη, κάθε ἀντίσταση, πού παραλύει κάθε κίνηση καί σκέψη, ὁ οὐρανὸς ἔπεσε ἀπάνω μας; Κύριε τῶν Δυνάμεων! Κυκλωνόμαστε ἀπὸ σκόνῃ πυκνὴ, βρισκόμαστε ξάφνου μέσα σὲ σκοτάδι, δὲ μπορούμε ν' ἀνασάνουμε, χανόμαστε καί χάνουμε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ἀπὸ τὴν ὀροφὴ χύνεται σωρὸς ἢ ἄμ-

μος άπάνω μας, μέσα στο κορμί μας. Ή νοικοκυρά γονατιστή προσεύχεται, ή κόρη της ριγμένη στην ποδιά της μητέρας της κλαίει σιγανά, έγω με το συνάδελφό μου πανιασμένοι, χωρίς δύναμη, μόλις νοιώθουμε τώρα ό ένας τόν άλλον κοντά του. Φέρνουμε το χέρι μας στο πρόσωπο, τά δάχτυλά μας παίζουν μοναχά τους. Πνοή θανάτου μάς άγγιξε, όμως ακόμα ζούμε. «Παναγία μου» φωνάζει τώρα ή νοικοκυρά «ό άντρας μου! έπεσε το σπίτι άπάνω του». Ή φωνή του πώς σώθηκε μάς καθησυχάζει. Ρίχνεται με την πνοή στο στόμα μέσα στο όρυγμα, είναι κίτρινος, αυτός που του περισσεύει πάντοτε το κόκκινο χρώμα. «Μέ πέταξε ή έκρηξη από τη μιά μεριά στην άλλη», μάς λέει. Τί μεγάλο κακό ήταν αυτό; Οί γυναίκες πώς άνθεξαν; Σκύθω το κεφάλι προς τά έξω, μιά σκέψη έχω; το σπίτι θά έχη έξαφανισθή, ό κόσμος έξω δε θά είναι καθώς πριν, θά είναι όλα σκοτεινά και άνακατωμένα... κι όμως, το σπίτι βρίσκεται στη θέση του, ό ήλιος λάμπει, τά χελιδόνια χαρούμενα σπαθίζουν τόν άέρα, δροσερό φθάνει τ' άεράκι από τη θάλασσα. Ή ζωή τρέχει το δρόμο της. Πώς μου φαίνεται! Τί ώραία που είναι όλα! Μοναδικά σημάδια της φοβερής μπόρας που μόλις πέρασε είναι οί πόρτες και τά παράθυρα του σπιτιού, που βρίσκονται τώρα σπασμένα χάμου. Τίποτ' άλλο. Πού λοιπόν έπεσε ή βόμβα; Πρέπει νά έχη σκάσει κάπου έδω κοντά. Εύτυχώς που δέν άκολούθησε δεύτερη από το ίδιο άεροπλάνο, θά είμαστε δίχως άλλο χαμένοι, δε θά μάς έβρισκαν. Μερικές βόμβες πέφτουν ακόμα λίγο μακρύτερα. Δυνατό είναι το σφύριγμά τους, μά δε μάς κάνει αυτές τις στιγμές μεγάλη έντύπωση. Στίς 4 και μισή το μεγάλο κακό σταματάει. Πώς το περιμέναμε αυτό! Στη στιγμή πεταγόμεστε όλοι έξω, μάς φαίνεται πώς έχουμε γυρίσει από τόν "Αδη, πώς δε ζούμε στη γή, πραγματικά έχουμε χάσει το αίσθημα τόπου και χρόνου. Άναπνέουμε. Κι ύστερα σάν τρελλοί τρέχουμε ό ένας πίσω από τόν άλλον, όσο μπορούμε πιο γρήγορα, προς ένα κοντινό καταφύγιο, πάνω από την όδο "Ελ. Βενιζέλου κι' άκριβώς πίσω από το σπίτι όπου μένω. Το καταφύγιο αυτό, που διακρίνεται με τ' όνομα του μηχανικού που το έφτιαξε Γενεράλη, είναι μέσα σ' ένα οικόπεδο, έχει αρκετό βάθος, δέν είναι όμως τελειωμένο. Πλάκα έχει άπάνω του μά δέν την έχουν σκεπάσει με το χώμα που πρέπει, οί δυο είσοδοί του είναι άνοικτες σ' όλο το μάκρος τους, έτσι αν πέση βόμβα εκεί θά πάη κατ' ευθείαν κάτω κι' άλλοίμονο σ' αυτούς που έχουν καταφύγει, ύστερα κι' ή πλάκα χωρίς το ανάλογο χώμα δέν έχει μεγάλη ασφάλεια. "Όμως έδω είναι πιο σίγουρα από το πρόχειρο όρυγμα της αύλης μας. Κατεβαίνουμε γρήγορα τις σκάλες του, έχει αρκετά μέτρα βάθος, οί δυο κάμαρές του είναι γιομάτες από κόσμο. Στριμωνόμαστε κι' έμείς μαζί τους. Τόσο βαθύ το καταφύγιο και με τόσο κόσμο, δέν έχει τόν άπαιτούμενο άρισμό, μά μεις νοιώθουμε μεγάλη

ἀνακούφιση κι' εὐχαρίστηση. Γίνεται κι' ἄλλη μεγάλη ἀεροπορική ἐπίθεση, μὰ ἔχουμε πλέον συνέλθει. Διασκεδάζουμε καὶ λιγάκι μ' ἕναν Ἰταλὸ αἰχμάλωτο, πού ὄλη τὴν ὥρα διαβάζει δυνατὰ σιγοκλαίοντας ἕνα προσευχητάρι, τὸ φιλάει κάθε τόσο μὲ λαχτάρια καὶ τρέμει ὁ δυστυχῆς ὀλόκληρος. Βόμβια ἔπεσε ἐκεῖ ὅπου τοὺς εἶχαν καὶ σκότωσε κάμποσους. Τοῦτος ἐδῶ γλύτωσε κι' ἔφθασε κλαίγοντας στὸ καταφύγιο, ὅπου δούλευε πρὶν ὡς ἐργάτης. Οἱ γυναῖκες, λησμονῶντας τὴ δική τους τρομάρα, πασχίζουν νὰ τὸν παρηγορήσουν. Μιά γρηοῦλα φωνάζει νὰ σωπάσουν ὅλοι, γιατί θὰ μᾶς ἀκούσουν τ' ἀεροπλάνια καὶ θὰ ρίξουν τὶς βόμβες στὸ κεφάλι μας. Ὑπάρχει δῶ καὶ μιὰ ἔγκυος, τῆς κάνουν ἀέρα ὅλη τὴν ὥρα. Ἀποφασίζουμε νὰ φύγουμε ἀπὸ τὴν πόλη ὀπωσδήποτε τὸ βράδυ. Θὰ πᾶμε πρῶτα στὸν Ἀσύρματο, ἀπὸ κεῖ στὶς Μουρνιές καὶ θὰ προχωρήσουμε ὕστερα στὸ βουνό, στὶς σπηλιές. Στὸν Ἀσύρματο ὑπηρετεῖ ὁ γαμπρὸς τοῦ νοικοκύρη Ἰωάννης Λιουδάκης, μηχανικός, ἔχει ἔρθει κι' αὐτὸς ἀπὸ τὸν ἀσύρματο τοῦ Βοτανικοῦ τῆς Ἀθήνας, ἕνας καλὸς πατριώτης. Ἐθλος νὰ ἔρθῃ ὡς ἐδῶ μὲ τὴν οἰκογένειά του, ἀφήνοντας σίγουρη θέση στὴν Ἀθήνα. Μὰ ἤθελε νὰ προσφέρει στὴν ἐλευθερῆ ἀκόμη Ἑλλάδα τὶς καλὲς ὑπηρεσίες του. Ὡρα 8 τὸ βράδυ, φεύγουμε ἀπὸ τὸ καταφύγιο βιαστικά καὶ πηγαίνουμε σπιτι νὰ ἐτοιμασθοῦμε. Περνῶντας, βλέπουμε ποῦ ἔπεσε ἡ βόμβια. Μόλις τρία μέτρα—εἶναι καὶ δὲν εἶναι—ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς αὐλῆς, ὅπου στηρίζεται τὸ ὄρυγμά μας, ἔχει πέσει ἡ βόμβια κι' ἔχει ἀνοίξει τεράστιο λάκκο κάπου 4 μέτρα βάθος καὶ πλέον τῶν 5 πλάτους! Δὲν εἶχα ἰδεῖ ὡς τὰ τώρα στὰ Χανιά τόσο μεγάλο λάκκο. Εὐτυχῶς ὅτι ἦταν τὸ ἔδαφος ἀμμώδες, γιατί ἂν ἦταν σκληρὸ δὲ θὰ ἔμενε τίποτα ὄρθιο σὲ μεγάλη ἀπόσταση. Θὰ ἦταν ἀσφαλῶς βόμβια τῶν 250 κιλῶν, ἴσως καὶ τῶν 500. Δεξιά, ἡ μονοκατοικία ἔχει γκρεμισθῆ, ἀριστερά, πρὸς τὸ δικό μας μέρος, ἡ πίεση τῶν ἀερίων ἔχει ἀνοίξει τὰ γαλλικὰ παραθυρόφυλλα ἐνὸς διωρόφου σπιτιοῦ, πού βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 50 μέτρων. Κι' ἡ χαμηλὴ μάντρα τῆς αὐλῆς δὲν ἔπαθε τίποτα, δὲ μᾶς ἔλυσε ἡ πίεση τῆς ἐκρήξεως ἐκεῖ καθὼς εἴμαστε χωμένοι, τρία μόλις μέτρα ἀπὸ τὸ λάκκο. Τὸ ἔδαφος γύρω ἔχει ρήγματα, σὰ νὰ ἔχη γίνῃ σεισμός. «Ἡ Παναγία ἡ Μυρτιδιώτισσα ἔκανε τὸ θαῦμα της», λέει ὀλοένα ἡ νοικοκυρά. Γρήγορα ἐτοιμαζόμαστε γιὰ τὴ φυγή. Παίρνουμε μερικά τρόφιμα, ψωμί καὶ κονσέρβες. Σ' ἕνα μπογαλάκι μιὰ ἀλλαξιά ρούχα. Ἐνῶ εἴμαστε ἐτοιμοὶ νὰ ξεκινήσουμε, γίνεται νέα ἐπίθεση τῶν ἐχθρικῶν ἀεροπλάνων, ὥρα 8 καὶ μιῆ, ποτὲ ἄλλη φορὰ δὲ γινόταν αὐτό, πάντοτε στὶς 7 τελείωναν. Πετᾶμε τὰ πράγματά μας καὶ χωνόμαστε στὸ ὄρυγμα τρομαγμένοι. Δίπλα μας ἔχουμε τὸν τεράστιο λάκκο, ἡ θύμησή του μᾶς παγώνει. Καινούργια ἐπίθεση γίνεται. Βόμβες καὶ βόμβες. Ἀκούραστο τὸ πολυθόλο «τάκ

τάκ» κτυπάει πάνω από τις στέγες. Κι' ἔμεις παρακολουθοῦμε «ρίξε την τώρα πού εἶσαι μακριά μας», παρακαλοῦμε. Ποιόν; Τὸ ἀεροπλάνο, τὸν ἀεροπόρο, τὴ βόμβα, τὴν τύχη μας. Τὸ Θεό. Καί νά τὸ σφύριγμα τῆς βόμβας πού ἔρχεται, ὁ δυνατὸς κρότος τῆς ἔκρηξης. Οἱ περισσότερες φθάνουν πολὺ κοντά μας, ἄχ! γιατί νὰ φύγουμε ἀπὸ τὸ καταφύγιο. Τάχα νὰ εἶναι τὸ τέλος; Κάποια τελευταία ἔνταση τῶν νεύρων μᾶς κρατάει ἀκόμα ὀρθούς. Ἡ νοικοκυρὰ πάλι γονατιστή, πάλι παρακαλεῖ «Παναγία μου μᾶς ἔσωσες, κάνε πάλι τὸ θαῦμα σου»... Στις 9 παύει κι' ὁ βομβαρδισμὸς αὐτός. Φεύγουμε τρέχοντας. Τί καταστροφή εἶναι αὐτὴ πού ἔχουν πάθει τὰ σπίτια στὴν ὁδὸ Ἑλ. Βενιζέλου; Μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς πὼς κάθε σπίτι ἔχει φάει τὴ βόμβα του. Τὸ κτίριο τῆς δημοσίας Ἀσφαλείας ἔχει γκρεμισθῆ σχεδόν, ἦταν δικαιολογημένος ὁ τρόμος τοῦ Διοικητοῦ καὶ τῶν χωροφυλάκων. Μερικὰ σπίτια φαίνονται ἀπ' ἔξω ἀνέπαφα, ὅμως ἀπὸ μέσα ἔχουν γκρεμισθῆ ὀλότελα, τοὺς ἔχει μείνῃ ὀρθὴ μόνον ἡ πρόσοψη. Ὁ ὠραίος πρὶν δρόμος, εἶναι τώρα γιομάτος λάκκους, πέτρες, ξύλα, παραθυρόφυλλα καὶ κουρέλια. Οἱ πάροδοι εἶναι σὲ χειρότερη κατάσταση. Ἡ πυρκαϊὰ στὸ Καστέλλι, στὰ νέα μαγαζιά, μαινεται. Τὸ δρόμο μας φέγγουν οἱ φωτιές ἀπὸ τὰ σπίτια πού καίγονται σὲ διάφορες μεριές. Συναντᾶμε νὰ φεύγουν κι' ἄλλοι ἀπὸ τις ντάπιες καὶ τὰ καταφύγια. Κουβαλᾶνε μαζί τοὺς ὅτι μποροῦν. Μπογαλάκια, κοφίνια, στρώματα καὶ κουβέρτες, μιὰ γίδα, ἓνα πετεινάρι. Μικρὰ παιδιὰ φορτωμένα, θὰ κάνουν πολλὰ χιλιόμετρα πορεία ὅλη τὴ νύκτα. Μόλις συναντῶνται δύο παρέες, ρωτᾶει ἡ μία τὴν ἄλλη πού πάει «στοὺ Νεροκούρου, στίς σπηλιές, στοὺ Ἀποκορώνου ἢ στίς Καλύβες, στὸ Φρέ, στὸ Βαφὲ» καὶ χωρίζουν ἀμέσως, τραβῶντας κάθε μιὰ τὸ δρόμο της, μ' ἓνα «στὸ καλὸ». Περπατᾶμε κάμποσο. Ἕνας μας προχωρεῖ μπροστά, ψάχνοντας τὸ δρόμο. «Τὸ νοῦ σας σύρμα», εἰδοποιεῖ κάθε τόσο κι' οἱ ἄλλοι προσέχουμε, οἱ δρόμοι εἶναι γιομάτοι ἀπὸ κομμένα σύρματα τηλεφώνου ἢ ἠλεκτρικοῦ, μπορεῖ κανεὶς νὰ μπλεχθῆ καὶ νὰ κτυπήσῃ ἄσχημα. Κάπου - κάπου γυρίζουμε πίσω κι' ἀλλάζουμε δρόμο, γιατί ἓνας μεγάλος λάκκος, καμωμένος ἀπὸ βόμβα κλείνει τὸ δρόμο. Ἐπὶ τέλους φθάσαμε κάπου στὴν ἄκρη τῆς πόλης — νύκτα βαθειά — ἐδῶ θὰ πάρουμε τὸ δρόμο γιὰ τὸν Ἀσύρματο, γιὰ τις Μουρνιές. Στρατιῶτες μᾶς ἐμποδίζουν νὰ προχωρήσουμε, ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα. Παρακαλοῦμε, τίποτα, μᾶς σπρώχνουν. Μᾶς λένε πού θὰ πάτε, δὲν ἀκοῦτε πού γίνεται μάχη; Πραγματικὰ ἀκοῦμε τὰ πολυβόλα νὰ κακαρίζουν ἀδιάκοπα καὶ θόρυβο ὄπλων. Μποροῦμε νὰ πᾶμε μόνον κατὰ τοῦ Νεροκούρου, νὰ πάρουμε δηλαδὴ ἄλλο δρόμο ἀριστερά. Ἀλλὰ τί νὰ κάνουμε πού δὲν ξέρομε κανέναν ἐκεῖ; Νύκτα εἶναι κι' ὁ δρόμος πολὺς. Κατάκοποι καθόμαστε στὰ скаλιά ἐνὸς σπιτιοῦ, κάθυγροι, ἀπελπισμένοι, μερικὰ δάκρυα κυ-

λάνε στο χῶμα «ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαθυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθίσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν». Ρωτάει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον τί θὰ κάνουμε. Μιά διέξοδο ὑπάρχει μπροστά μας, νὰ γυρίσουμε πίσω, στοῦ σπιτάκι μας. Εἶναι κι' αὐτό, μιά κάποια λύση. Ἐμπρὸς λοιπόν, κουράγιο. Σιωπηλοί, σέροντας τὰ πόδια μας—μολύβι ἔχουμε γίνε—ξεκινᾶμε γιὰ τὸ θλιβερὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Ἀκολουθοῦμε κάποιο δρόμο, τὸ δρόμο τῆς Μοίρας μας. Ἡ ὥρα εἶναι περασμένες δέκα. Κάποιος πού μᾶς βλέπει νὰ γυρίζουμε στὴν πόλη μὲ τὰ καλάθια καὶ τὰ μπογαλάκια μας, λέει ξαφνιασμένος. «Μωρὲ μέσα πᾶτε κακὸρριζα;» Καὶ σὰν δὲ μιλάμε, ὁ σύντροφός του ἀπαντᾷ σιγὰ «Μυαλὸ εἶναι, μὲ τέτοιο κακό!» καὶ κάνει τὸ σταυρὸ του. Γυρίζουμε στὴν καταστραμμένη πόλη, πού ἔρημη φωτίζεται ἀπὸ τὶς πυρκαϊές. Ψυχὴ στοῦ δρόμο μας. Σπίτια χάσκουν ἀνοικτά, μισογκρεμισμένα. Σκουντουφλάμε κάθε λίγο σὲ χῶματα κι' ἐρείπια, ἄτονα τώρα λέμε «τὸ νοῦ σου σύρμα», θυμώνουμε πολὺ καθὼς κάποιοι λάκκος μᾶς κλείνει τὸ δρόμο. Ἡ κούραση κι' ὁ κόπος γίνονται ἀβάστακτοι, ἡ ἔρημιά μᾶς τρομάζει. Στιγμές - στιγμές ξεχνᾶω ποιοὶ εἴμαστε καὶ γιὰτὶ περπατᾶμε νύκτα μονάχοι μέσα στὸν καταστραμμένο αὐτὸν τόπο. Ἀκολουθῶ τοὺς ἄλλους, κι' ὅμως φορές - φορές νομίζω πὼς δὲν εἶμαι μαζί τους, φαντάζομαι τὸν ἑαυτό μου κάποιον θεατὴ μιᾶς τραγικῆς εἰκόνας μὲ ἀγνώστα πρόσωπα. Τότε, μακριὰ μού φαντάζει ἡ πόλη, μακρυνές κι' οἱ φωτιές πού φέγγουν τὸ δρόμο, καὶ τὰ χαλάσματα φαίνονται σὰ μάρτυρες κάποιας συμφορᾶς πού κτύπησε τὸν τόπο σὲ παληοὺς καιροὺς. Μὰ νά, κάπου σκοντάβω καὶ τὰ πόδια μου μπερδεύονται σὲ σύρματα, καὶ βρίσκουμαι ξανά στὴν πραγματικότητα. Γυρίζουμε στὰ Χανιά, πέντε ἄνθρωποι, πέντε... κι' αὐριο τέτοια ὥρα πόσοι; Βιάζω τὸ βῆμα μου καὶ γίνουμαι ὁδηγὸς γιὰ τὰ σύρματα καὶ τοὺς λάκκος «τὸ νοῦ σας σύρμα, παιδιὰ λάκκος ἐδῶ» φωνάζω κάθε λίγο, ἔτσι ξεφεύγω ἀπὸ ὀδυνηρὲς σκέψεις. Διαβαίνουμε ξανά ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς γειτόνισσας, πού κι' αὐτὴ ἔφευγε, λίγο πρὶν μαζί μας, γιὰ τ' Ἀποκορώνου, τώρα τὴν εὐτυχίζουμε. Φθάνουμε στοῦ σπίτι. Μὲ πόση χαρὰ εἶχαμε ξεκινήσει! Πεθαμένοι ἀπὸ τὴν κούραση πέφτουμε ἀπελπισμένοι στὶς καρέκλες. Κάμποσην ὥρα μένουμε ἄφωνοι. Μαῦρες σκέψεις. Λέμε πρῶτ - πρῶτ αὐριο νὰ πᾶμε στοῦ καταφύγιο πού εἶναι πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι. Τούτῃ ἡ ἀπόφαση πρᾶϋνει λιγάκι τὰ νεῦρα. Μαύρη Κυριακὴ γιὰ μᾶς σήμερα.

26 Μαΐου 1941. Δεύτερα. Ὠρα 4 καὶ μισὴ τὸ πρῶτ. Κάποιο ἔχθρικό ἀεροπλάνο ρίχνει φωτοβολίδες καὶ μερικὲς βόμβες ἀπάνω στὴ φωτιὰ τοῦ Καστελλιοῦ. Σηκωνόμαστε. Στὴν ταρατσα βρίσκουμε τὰ φτερά τῆς μεγάλης βόμβας πού ἔπεσε χθές. Πλῆθος εἶναι τὰ φτερά στοὺς δρόμους, στὶς αὐλές, στοὺς κήπους, ἀπὸ βόμβες πού ἔπεσαν. Ὠρα 7 φαίνονται στὸν ὀρίζοντα, πέρα στὴν ἄκρη

τῆς θάλασσης, τὰ πρῶτα ἐχθρικά ἀεροπλάνα, πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τρέχουμε στὸ καταφύγιο Γενεράλη (πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι). Κανείς σήμερα δὲ βρίσκεται ἐδῶ, ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἦσαν χθὲς θὰ ἔφυγαν γιὰ τὰ χωριά. Μόνον ἓνας γέρος μᾶς κάνει συντροφιά. Ἔχουμε ἄπλα, καθαρὸν ἀέρα. Ἀρχίζει ὁ βομβαρδισμός. Μερικὲς βόμβες πέφτουν σχεδόν κοντά μας, μὰ ἡ ἀσφάλεια πού ἔχουμε δῶ, μᾶς ἠσυχάζει. Ὡρα 8 καὶ μισή γίνεται ἠσυχία. Σὲ λίγο ξαναρχίζει ὁ βομβαρδισμός καὶ πάλι παύει. Πεταγόμεστε στὸ σπίτι καὶ φέρνουμε λίγα τρόφιμα, ἠσυχάζουμε στοὺς πάγκους τοῦ καταφυγίου, ἐδῶ κάτω χωμένοι θὰ τὸ περάσουμε σήμερα μόνι μας, ὁ γέρος ἔφυγε. Κάποιο χελιδόνι ἔχει πέσει κτυπημένο στὴ φτεροῦγα, τὸ περιποιόμαστε. Ἄκακο πουλάκι! θύμα καὶ σὺ τοῦ σκληροῦ πολέμου. Κάποιο σιδεράκι, πού ἴσως τὸ πέλασες γιὰ μικρὸ κουνουπάκι καὶ θὰ τὸ κυνήγησες στὶς ἀέρινες βόλτες σου, σὲ κτύπησε στὴν ὀλόμαυρη φτεροῦγα καὶ τὴ γαρνίρισε μὲ κόκκινο, τὸ αἷμα σου. Νά, σὲ βάζω ἐδῶ ἀπάνω ψηλά. Οἱ σύντροφοί σου γύρω σου τώρα πετᾶνε, ἀνοίγεις τὸ στόμα σου, ἴσως νὰ τοὺς λὲς — γιατί ὄχι; τὸν πόνο σου «φίλοι μου φυλαχθῆτε. Μεγάλα ὄρνια χύμηξαν στὸ νησί κι' ἀπὸ τὰ μαῦρα σωθικά τους σκορπιέται ὁ θάνατος. Στὴ σκοτεινὴ χώρα τῶν μαῦρων αὐτῶν πουλιῶν τὸ χαρμόσυνο μήνυμα τῆς ἀνοιξῆς, τὸ θεῖο αὐτὸ δῶρο, μὴν τὸ πᾶτε ποτέ». — Ὡρα 2 καὶ μισή μετὰ τὸ μεσημέρι, μεγάλη ἐπίθεση ἀπὸ πολλὰ ἀεροπλάνα κάπου μακριά. Ἀκούγονται πολλὲς βόμβες, κάποια ἄλλη συνοικία χάνεται. Τὸ κανόνι κτυπάει κατὰ τὰ περιθώλια, θὰ εἶναι Ἀλεξιπτωτιστὲς ἐκεῖ. Ὡρα 7 τὸ βράδυ. Ἡ τελευταία ἐπίθεση, καθὼς γίνεται πάντα, εἶναι ἡ τρομερώτερη. Ἰσως μᾶς εἶδαν κι' ἔχουν βάνει σημάδι τὸ καταφύγιό μας, ἴσως οἱ δυὸ του εἰσοδοὶ πού ὀρθώνονται ψηλά ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ δὲν ἔχουνε καμουφλαρισθῆ νὰ τοὺς ἔχουν τραθήξει τὴν προσοχή. Μᾶς γαζώνουν ἀπ' ὅλες τὶς μεριές. Τὸ πολυθόλο εἶναι διαρκῶς πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μας, τὸ ὄξυ σφύριγμα κι' ὁ κρότος τῶν ἐκρήξεων εἶναι ἀδιάκοπος, χωρὶς τὸ ἐλάχιστο διάλειμμα. Οἱ βόμβες πέφτουν στὴ σειρὰ ἔξι - ἔξι μαζί, δέκα - δέκα ἢ μιὰ κατόπιν τῆς ἄλλης. Ἀμέτρητες εἶναι, τόση σπατάλη ἐδῶ! Πάλι τὰ ἴδια. Τὸ σφύριγμα τῆς πρώτης — ἀπὸ τὶς ἔξι τῆς σειρᾶς — πού δείχνει πὼς ἔρχεται σὲ μᾶς, ὁ κρότος τῆς πού φανερώνει πὼς ἔπεσε κοντά μας — ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ μας — ἢ ἀναμονὴ τῆς δεύτερης, τῆς τρίτης, δὲ μπορεῖ — τὸ καταλαβαίνει βαθειὰ — πὼς οἱ ἄλλες πού ἀκολουθοῦν ἔρχονται ἴσα στὸ καταφύγιό μας. Κι' ὅλα αὐτὰ τώρα δὲ διακοῦν μιὰ ἀνάσα μόνον, ὄχι μιὰ σκέψη μόνον, μὰ τὰ ζοῦμε ὀλόκληρα λεπτὰ τῆς ὥρας. Φόβος κι' ἐλπίδα, ἐλπίδα καὶ φόβος. Τί δοκιμασία! Κολλᾶμε στὸν τοῖχο, καθόμαστε χάμου, κουλουριαζόμαστε σὲ μιὰ ἀγκωνή. Ἄχ! τώρα δὲ θὰ γλυτώσουμε, ἂν ἔρθῃ ἡ βόμβα ἀπὸ τὴ μιὰ εἰσοδο τοῦ καταφυγίου εἴτε ἀπὸ τὴν ἄλλη, κι' ἂν ἀπάνω του

πέση (θά εἶναι τρομερή ἢ ἔκρηξη στό μετόν), ἄχ! τώρα δὲ θά γλυτώσουμε. Κρατᾶμε, ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαῖνουμε (κάποιος τὸ εἶπε) τὸ στόμα μας ἀνοικτό, γιὰ νὰ μὴ πάθουνε τ'αὐτιά ἀπὸ τοὺς κρότους. Ξαφνικά, ἔνας μας, μὴ ὑπομένοντας πλέον, πετάγεται ὀρθὸς ἀπὸ τὴ μιὰ κάμαρη τοῦ καταφυγίου στὴν ἄλλη, δὲν ἔχει τίποτ' ἄλλο καλύτερο νὰ κάνῃ. Εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ ἀντίδραση. Ἐκεῖνοι τουλάχιστον ποὺ πολεμᾶν στό μέτωπο, κινουῦνται, κτυπᾶν στό τέλος - τέλος τὸν ἐχθρὸ καὶ βρίσκουν κάποια ἀνακούφιση, ἐνῶ ἐμεῖς! χωμένοι δῶ μέσα, ἐκνευρισμένοι ἀπὸ τ' ἀδιάκοπο πῆγαινε-ἔλα τῶν ἀεροπλάνων, ἀπὸ τὰ σφυρίγματα τῶν βομβῶν καὶ τοὺς κρότους τῶν, προσμένουμε, τί ἄλλο; τὸ μοιραῖο, τὸ μοιραῖο ποὺ τὸ αἰσθάνεσαι νὰ σὲ πλησιάζῃ καθὼς ἀκολουθεῖ πιστὰ καὶ τυφλὰ τὴν τροχιά τῶν βομβῶν ποὺ πέφτουν ὀλοένα πιὸ κοντὰ σου. Στις στιγμὲς αὐτές, προσμένοντας μὲ λαχτάρια τὴν τελευταία μας Τύχη, ἔχουμε ὄλες τίς ἐλπίδες μας σ' Ἐκεῖνον. Γι' Αὐτὸν ἢ προσευχὴ μας «Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐδεήθην». Τί κι' ἂν δὲν ἔρχεται ὡς τὴν ἀκοή μας τὸ παρήγορο ἄκουσμα «Ἰ δ ο ὕ π ἄ ρ ε ι μ ι», μᾶς φθάνει νὰ βλέπουμε μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας, τὸ χέρι τοῦ καλοῦ Θεοῦ ποὺ ἀπλώνεται προστατευτικά ἀπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ μας. Μὰ γιὰ ἰδέσ! Σφύριγμα δυνατώτερο ἀπὸ τ' ἄλλα ἔρχεται κατ' εὐθείαν σὲ μᾶς, ζυγώνει φθάνει ἀπὸ πάνω μας «Παναγία μου τώρα χαθῆκαμε», σκύβουμε ὄλοι μηχανικά, κρατᾶμε τὴν ἀνασπὴ μας, ἄχ! τὸ τέλος μας. Κι' ὅμως δὲ γίνεται τίποτα, βόμβρα δὲν πέφτει. Κι' ὄχι μόνον αὐτὸ, μὰ τὸ σφύριγμα περνάει ξυστὰ πάνω ἀπὸ τὸ καταφύγιο καί... ἀπομακρύνεται σιγά-σιγά. Μωρὲ τί δαίμονας εἶναι τοῦτος πάλι; Ἄεροπλάνο μὲ σειρήνα, λέει ἕνας μας. Αὐτὸ εἶναι. Καινούργια μηχανή! Τοῦτες εἶναι οἱ σκληρότερες στιγμὲς. Ζοῦμε τὸ «σ ἡ μ ε ρ α» ὅπως καμμιά ἄλλη φορὰ δὲν τὸ εἶχαμε ζήσει. Δὲν ὑπάρχει γιὰ μᾶς τοῦτες τίς ὥρες οὔτε παρελθόν, οὔτε μέλλον. Ζοῦμε τὸ παρὸν λεπτό μὲ λεπτό, στιγμούλα μὲ στιγμούλα. Δὲν εἶναι ὄνειρο, ἐφιάλτης ὄχι. Ἰχνος φαντασίας, τίποτα τὸ ψεύτικο, ὅλα εἶναι πραγματικότης ἐδῶ. Ὅλα εἶναι Ἄ λ ἡ θ ε ι α. Κι' ὁ θάνατος ἀκόμα, ποὺ ἐκεῖ νά, κρυφοκοιτάζει ἀπὸ τίς εἰσόδους τοῦ καταφυγίου, κι' αὐτός, ναι, τὸ νσιώθουμε πῶς εἶναι ἀληθινός. Ἡ σκιά του βαρειά πέφτει στό λάκκο μας. Ἀπάνω στὴ γῆ ἄγριο ἐξακολουθεῖ τὸ πανηγύρι. Πότε πέφτουν βόμβες καὶ τὸ σφύριγμα ποὺ κάνουν εἶναι μήνυμα θανάτου, πότε τὸ ἀεροπλάνο μὲ τὴ σειρήνα, περνώντας ξυστὰ ἀπὸ πάνω μας, σπάζει τὰ νεῦρα, γιὰτὶ φαίνεται σὰ βόμβρα ποὺ ἔρχεται ἀπάνω μας. Δὲν ξέρομε τώρα πότε εἶναι ἢ βόμβρα ποὺ ἔρχεται καὶ πότε ἢ σειρήνα τοῦ ἀεροπλάνου ποὺ περνάει, κι' εἶναι ὄλην τὴν ὥρα τὰ νεῦρα μας τεντωμένα ἀπὸ τούτη τὴ φοβερὴ δοκιμασία. Κι' ἐνῶ ἀκούμε τὸ σφύριγμα νὰ ἔρχεται κατ' ἀπάνω μας καὶ λέμε πῶς

είναι τ' αεροπλάνο με τή σειρήνα—τὸ εὐχόμεσθε—μιὰ τρομερὴ ἔκρηξη γίνεται καὶ τὸ καταφύγιο γιομίζει σκόνη, ἦταν βόμβα, ἀνάθεμά την. Θὰ ἔπεσε πολὺ κοντὰ—δίπλα μας, γιατί τὸ καταφύγιο γέμισε πέτρες καὶ χώματα. Καὶ τὸ παιχνίδι αὐτὸ ἐξακολουθεῖ, τῆς βόμβας καὶ τοῦ αεροπλάνου με τή σειρήνα. Διάβολε, νεῦρα εἶναι κι' αὐτά, ὄχι ἀτσάλι. "Ἐπρεπε νὰ μὴ γυρίσουμε πίσω χθές, νὰ πάμε κι' ἐμεῖς ἔξω, ὅπου μᾶς ἔβγαζε ὁ δρόμος. "Ἄν γλυτώσουμε σήμερα, δὲ θὰ ξαναμείνουμε ἄλλο μέσα στὴν πόλη. "Ὀρκο σχεδὸν κάνουμε γι' αὐτό. Ποῦ θὰ πάμε; "Ὅπου μᾶς βγάλει ὁ δρόμος, στοῦ Νεροκούρου, στὶς σπηλιές, ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά νὰ εἶναι κι' ἄς εἶναι ὅπου θέλει. "Ἀρκετὰ ὡς ἐδῶ. "Ὅσος δρόμος κι' ἂν εἶναι θὰ πάμε. "Ἄς εἶναι σκοτάδι, ἄς εἶναι βαθεῖα μεσάνυκτα, ἄς μὴ ξέρομε κανέναν, θὰ πάμε. Νὰ σώσουμε ὅ,τι μᾶς ἀπομένει ἀπὸ τὰ νεῦρα μας, ἀρχίζι νὰ λυγίζη κι' ἡ ψυχὴ. Μιὰ στιγμή πού κάποια βόμβα πέφτει πλάι μας καὶ μᾶς πνίγει ἢ σκόνη, θαμπώνει τὸ φῶς, νομίσαμε πὼς ἔφραξαν τὸ καταφύγιο. "Ἀλλοίμονό μας! ποῖος θὰ μᾶς ἔδινε τότε λίγη βοήθεια, κανένας δὲν ἔχει μείνει κοντὰ καὶ τόσο βαθεῖα ποῦ εἴμαστε! θὰ θαβόμεσθε ζωντανοί. Τρόμος! "Ὡρα ὁ παῦει τὸ κακὸ. "Ἀνεβαίνουμε στὴν ἐπιφάνεια. Μεγάλη καταστροφὴ ἔχει γίνει. Τὸ σπίτι δεξιὰ ἔχει γίνει χάλασμα, ἀπέναντι ἔχουν γκρεμισθῆ ἀποθήκες, ἀριστερά μας μιὰ καινούργια μονοκατοικία ἔχει πεταχθῆ ὀλόκληρη στὸ δρόμο καὶ στὴ θέση τῆς ὑπάρχει ἕνας θαθὺς λάκκος. "Ὁ συνοικισμὸς τῶν προσφύγων, λίγο πιὸ κάτω, ἔχει πάθει πολλὰ, σπίτια χαλασμένα, τοῖχοι γκρεμισμένοι, ὅλες οἱ στέγες τους καταστραμμένες ἀπὸ τὰ πολυβόλα τῶν αεροπλάνων. "Ὀλόκληρη ὄρα, χωρὶς διακοπὴ, τοῦτῃ ἡ μεριά ἦταν ὁ μοναδικὸς στόχος τοῦ ἐπιδρομέως. Γυρίζουμε στὸ σπίτι, ἔχουν πέσει κοντὰ του μερικὲς βόμβες καὶ τὸ ἔχουν ξεχαρβαλώσει, ὅμως κρατιέται ἀκόμα ὀρθό. "Ἐμπρός, ἄς τοῦ δίνουμε ἀπὸ δῶ καὶ γρήγορα. Στὴν ἄκρῃ τῆς μάντρας τῆς αὐλῆς βλέπω νὰ παρουσιάζεται ξαφνικὰ ὁ φίλος Σπύρος Θεοχάρης, πού βρίσκεται κι' αὐτὸς στὴν Κρήτη. Γιὸς τοῦ στρατηγοῦ Θεοχάρη, ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ γύρισε νὰ πάρῃ μερικὰ πράγματά του. Στὸ δρόμο ψυχὴ δὲ συνάντησε. Ξαφνιάζεται καθὼς μᾶς βλέπει στὴν ἔρημη πόλη. Γελώντας μᾶς λέει ὀλοένα «σὰς πέρασα γιὰ βρυκόλακες καθὼς σὰς εἶδα ξαφνικὰ». Μαθαίνουμε πὼς ὁ Βασιλεὺς κι' ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἔφυγαν γιὰ τὴν Αἴγυπτο καὶ πὼς ἔβγαλαν συγκινητικὸ διάγγελμα στοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ. "Ἡ εἶδηση μᾶς ἀπελπίζει, τώρα καταλαβαίνουμε πὼς ἡ κατάσταση εἶναι κρίσιμη. Μήπως χάνεται ἡ Κρήτη; Τί θὰ γίνουμε μεῖς; Ποῦ θὰ βρεθοῦμε; Πὼς θὰ μᾶς μεταχειρισθοῦν; "Ἀνεβαίνουμε στὸ σπίτι, καθέννας ἐτοιμάζει τὸ δεματάκι πού θὰ πάρῃ μαζί του. Ξαφνικὰ ἀκοῦμε βόμβο αεροπλάνου, σβήνουμε γρήγορα τὸ φῶς, ἀκοῦμε τὸ σφύριγμα τῶν βομβῶν πού πέφτουν,

μετρᾶμε ἔξι πῶ, πῶ! αὐτὲς ἔρχονται κατ' ἀπάνω μας, μᾶς εἶδαν καὶ μᾶς ρίχνουν. Χωνόμαστε κάτω ἀπὸ τὸ μεγάλο τραπέζι τῆς μέσης, δὲν προφθάνουμε νὰ κάνουμε ἄλλη κίνηση. Ἀμέσως ἀκούγονται τρομερὲς ἐκρήξεις — ἔξι στὴ σειρά, — τὸ σπίτι σειέται ὀλόκληρο ἀλλὰ βαστάει, θὰ ἔπεσαν πολὺ κοντά. Ἡ ἀστεία θέση μας κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι, δὲ μᾶς ἀφήνει νὰ νοιώσουμε ὄλον τὸν κίνδυνο. Καὶ πάλι γίνεται ἡσυχία. Γρήγορα- γρήγορα νὰ φύγουμε. Ἡ ὥρα 9 περασμένες. Ἐμπρός. Παίρνουμε τὴν ὁδὸ Βασιλέως Γεωργίου Β', προχωροῦμε πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση. Ὁ θαυμάσιος δρόμος εἶναι τώρα ἀγνώριστος, γιομάτος γουῆδες, πέτρες, ξύλα. Καὶ πάλι κάποιος ἀπὸ μᾶς πηγαίνει μπροστὰ ἀπ' ὅλους, κάθε τόσο φωνάζει γιὰ τὰ σύρματα καὶ τοὺς λάκκους. Κουρασμένοι, αὔπνοι, μὲ τὸ μπογαλάκι στὸ χέρι, περνᾶμε χαλάσματα, πηδᾶμε σύρματα, προσέχουμε τοὺς λάκκους, ὅμως ἔχουμε κέφι. Φεύγουμε ἀπὸ τὸν κίνδυνο, αὐτὸ εἶναι. Περνᾶμε τὴν ὁδὸ Σφακιανᾶκη. Οἱ πυρκαϊῆς φωτίζουν τὸ δρόμο μας. Δὲ συναντᾶμε οὐτ' ἓναν ἄνθρωπο, ἢ πόλις ἔχει ἐγκαταλειφθῆ. Μερικοὶ θὰ μένουν χωμένοι στὶς ντάπιες, ὑπομένοντας τὸ μαρτύριό τους. Πηγαίνοντας κατὰ τὸν Ἀσύρματο, μήπως συναντήσουμε τὸ γαμπρὸ τοῦ νοικοκύρη, μᾶς σταματᾶνε Ἄγγλοι σκοποὶ. Ὁ καλὸς μας φίλος Σπ. Θεοχάρης μᾶς διευκολύνει, ξέρετε Ἄγγλικά καλά. Λέμε στοὺς σκοποὺς ποῦ πᾶμε καὶ ποιοὶ εἴμαστε. Περνᾶμε. Πέρα μακρὰ ἀκούγεται ἡ βοὴ τῆς μάχης. Περνᾶμε τὴ Χρυσοπηγὴ, πολλοὶ Ἄγγλοι εἶναι ἐκεῖ. Συναντᾶμε σὲ λίγο μιὰ θλιθερὴ συνοδεία. Μέσα στὸ σκοτάδι διαβαίνουν τραυματίες Ἄγγλοι, ἄλλοι πεζῆ, ἄλλοι ἀπάνω σὲ φορεῖα ποῦ τὰ σηκώνουν συνάδελφοί τους, ἄλλοι ἀκουμπῶντας σὲ συναδέλφους τους. Ἡ καρδιά μας σφίγγεται, νοιώθουμε κάποιον κρῦο νὰ κυλᾶ στὴν πλάτη. Οἱ τραυματίες πηγαίνουν ἀντίθετα ἀπὸ μᾶς, κατὰ τὴ Χρυσοπηγὴ. Γιατὶ φεύγουν; Μήπως ἀδειάζουν τὸ στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο ποῦ εἶναι κατὰ τὶς Μουρνιές; Μένουμε μὲ τὴν ἐντόπωση πῶς κάποιον μεγάλο κακὸ γίνεται μπροστὰ μας, ἐκεῖ κάτω ποῦ ὁ πόλεμος συνεχίζεται. Διστάζουμε λίγο, μὰ καὶ πάλι προχωροῦμε στὸ δρόμο μας. Φθάνουμε τέλος στὸν Ἀσύρματο. Σιωπὴ κι' ἐρημιά. Φωνάζουμε, καμμιὰ ἀπάντηση. Ὁ φίλος Σπύρος Θεοχάρης προχωρεῖ μέσα ἀπὸ κάποια πόρτα τῆς μάντρας. Τὸν ἀκοῦμε νὰ φωνάζῃ «εἶναι κανένας ἐδῶ; ἔ σεις, ποιὸς εἶναι δῶ;» Ἀνατριχιάζουμε περιμένοντας μ' ἀγωνία μιὰ ἀπάντηση. Τίποτα. Κανένας. Διακρίνουμε στὸ σκοτάδι, ποῦ τὰ πελώρια δένδρα, ποῦ εἶναι μπροστὰ στὸν Ἀσύρματο, τὸ κάνουν πυκνότερο, χαλάσματα. Ἐδῶ θὰ κτύπησε ὁ ἐχθρὸς ἄγρια κι' ὁ ἀσύρματος εἶναι τώρα ἀδειανός. Παρηγοροῦμε γιὰ μιὰ στιγμή τὴν οἰκογένεια Κουφάκι, πῶς θὰ ἔφυγαν ὅλοι ἐγκαίρως κι' ὁ γαμπρὸς τους θὰ βρίσκεται ἀσφαλισμένος. Τί θὰ κάνουμε τώρα; Γύρω μας εἶναι ἐρημιά καὶ σκοτάδι

καί πὸ πέρα οἱ φωτιές κι' οἱ κρότοι τῆς μάχης. Ἀδύνατο νὰ προχωρήσουμε στὶς Μουρνιές, γίνεται πόλεμος πρὸς τὰ ἐκεῖ. Καθόμαστε κάπου. Λίγο ψωμί, ἔτσι στὰ γρήγορα. Βιαζόμαστε, μπορεῖ νὰ κλείσουν τὴ Χρυσοπηγὴ καὶ τότε τί θὰ γίνουμε μέσα στὸν κάμπο. Γυρίζουμε πίσω. Ὅχι ὅμως γιὰ τὰ Χανιά. Φθάνουμε στὴ Χρυσοπηγὴ πάλι, ἀφήνουμε τὸ δρόμο πού πάει στὰ Χανιά, ἀκολουθοῦμε αὐτὸν πού πηγαίνει στοῦ Νεροκούρου. Ὁ δρόμος πολὺς, οἱ ὄρες περνᾶνε, Περπατᾶμε κι' ὄλο περπατᾶμε, τὰ λίγα πράγματα πού ἔχουμε, μᾶς βαραίνουν πολὺ. Καμμιά κουβέντα, καθέννας μὲ τὴ συλλογὴ του. Νύκτα βουβή, οὔτε φωνὴ νυκτοπουλιοῦ, οὔτε πέταγμα ζουζουνιοῦ, καὶ μόνον ἀκούγεται τὸ μονότονο σούρσιμο πού κάνουν τὰ κουρασμένα βήματά μας. Κάποια συμφορὰ νοιώθουμε νὰ ἐγγίζει. Ὅ,τι εἶδαμε τὴν προμηνοῦσε. Ἄχ! ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ δώσει. Πότε - πότε κάνουμε κάποια στάση, ξεκουραζόμαστε γιὰ λίγο καθισμένοι στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου. Ἄς φθάσουμε ἐπὶ τέλους, ἔχουμε τόση κούραση στὸ σῶμα καὶ στὴ ψυχὴ. Περασμένα μεσάνυχτα εἴμαστε στοῦ Νεροκούρου. Ἐρημο τὸ χωριό. Ἐκεῖ σ' ἓνα σταυροδρόμι τοῦ χωριοῦ ξαπλωνόμαστε κατάχαμα. Δὲν ἀντέχουμε ἄλλο. Ἀνασαινοῦμε. Ὁραῖα πού εἶναι! Αὐριο πρῶτ-πρῶτ θὰ κινήσουμε γιὰ τὶς σπηλιές. Ἀδύνατο νὰ κλείσουμε μάτι μ' ὄλην τὴ κούραση, κάνει κρῦο δῶ πάνω τσουχτερό. Ἀπέναντί μας στὸ βάθος μόλις φαίνονται οἱ πυρκαϊές τῶν Χανίων, στὴ θάλασσα κάθε τόσο μιά ἀστραπή κι' ἓνας μακρυνὸς κρότος ἀκούγεται. Τί νὰ συμβαίη ἄρᾳ γε; Νὰ κτυπᾶν ἀπὸ τὴ θάλασσα;

27 Μ α ῖ ο υ 1941. Τ ρ ῖ τ η. Πρὶν νὰ φέξῃ καλὰ σηκωνόμαστε, ἔχουμε παγώσει ἀπὸ τὸ κρῦο. Ξεκινᾶμε, ἀνεβαίνομε στὶς σπηλιές. Ἀπέχουν ὡς ἓνα τέταρτο ἀπὸ τοῦ Νεροκούρου, βρίσκονται σ' ἓνα φαράγγι βαθὺ μὲ θεόρατα πλατάνια, κλεισμένο σχεδὸν ἀπ' ὄλες τὶς μεριές ἀπὸ ψηλοὺς βράχους, μόνον ἀπὸ τοῦ Νεροκούρου ὑπάρχει κάποιον μονοπάτι. Τρεχούμενο νερὸ ἄφθονο, κρῦο καὶ καθαρὸ. Κάποια μικρὴ πλατειούλα, ἓνα ξέφωτο σχηματίζεται στὴν ἀπάνω μεριά, ἐκεῖ εἶναι κτισμένο ἐκκλησιάκι ὃ «Ἅγιος Γεώργιος». Οἱ σπηλιές, χαμηλὰ ἀνοίγματα μέσα στοὺς βράχους, ἔχουν οἱ περισσότερες ἄρκετὸ βάθος. Κόσμος ὑπάρχει δῶ, σαράντα οικογένειες ἔχουν ἐγκατασταθῆ στὶς σπηλιές μὲ δσην ἄνεση μποροῦν. Μαγειρεύουν, καθαρίζουν καὶ πλένουν, ὄλο τὸ νοικοκυριό τους μπροστὰ στὰ μάτια τῶν ἄλλων. Ἐνας προσφυγικὸς καταυλισμός. Δὲ βρίσκεται σπηλιὰ τῆς προκοπῆς καὶ καθόμαστε μπροστὰ στὸ ἐκκλησιάκι, πίνουμε κρῦο νερὸ, ἀναπαυόμαστε. Μὰ καὶ δῶ δὲν εἶμαστε ἥσυχοι. Ἀεροπλᾶνα περνᾶν ὄλη τὴν ὥρα. Ἄν τύχη καὶ ρίξουν βόμβες ἐδῶ μέσα, ἀλλοίμονο ἀπὸ τὰ θραύσματα καὶ τὰ κομμάτια τῶν βράχων. Λέμε ἀργότερα νὰ φύγουμε, νὰ τραβήξουμε πρὸς τὶς Καλύβες, τὸ Φρὲ ἢ τὸ Βαφέ, σαράντα χιλιόμετρα μακρῶς.

Θά περιμένουμε τὸ βράδυ μὲ τὴ δροσιά καὶ τὸ σκοτάδι. Κάποιος ἀνάβει φωτιά νὰ ψήσῃ τὸ καφέ του, ὁ καπνὸς ἀνεβαίνει ψηλά. Τοῦ φωνάζουν πὼς θά φανῇ ὁ καπνὸς ἀπ' τ' ἀεροπλάνα καὶ θά μᾶς κτυπήσουν, πὼς θά μᾶς πάρῃ στὸ λαιμό του. Ἐκεῖνος θυμώνει, τὰ βάζει μὲ ὄλους μας, βρίζει. Ρωμιέ! μπροστὰ στὴν ἀπόλαυσή σου δὲ λογαριάζεις τίποτα. Ὡρα 12 μεσημέρι. Σταυροπόδι χάμου στὸ χῶμα ἐτοιμαζόμεστε νὰ φᾶμε. Καὶ νά, ἕνα μεγάλο ξάφνιασμα, μιὰ σκληρὴ κι' ἀνέλπιστη εἶδηση. Οἱ Γερμανοὶ μπαίνουν στὰ Χανιά. Μᾶς κυριεύει ἀπελπισία. Δὲ μπορούμε νὰ κινήσομε, ἢ μπουκιά δὲν πάει κάτου, μαζεύουμε τὰ πράγματα. Γυναῖκες μπαίνουν στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀνάβουνε κερὶ καὶ κάνουνε μετάνοιες. Κύριε ἐλέησον! Τελείωσε, αὐτὸ ἦταν. Τὸ ὄχυρὸ τῆς Κρήτης, ἡ μεγάλη ἀντίσταση, τὸ νησί. Ὁ ἐχθρὸς στὴ φαντασία μας παίρνει ἀλλόκοτη, πελώρια μορφή. Κάποια ἀμφιβολία γεννιέται, μπορεῖ νὰ νικηθῇ τέτοιος ἐχθρὸς; Ὅσοι βαστᾶν μαζί τους περιστροφά, ὄπλα, ξιφολόγχες, τὰ κρύβουν θιαστικά μέσα σὲ τρύπες, κάτω ἀπὸ τὸ παχὺ στρώμα ξερῶν φύλλων τῶν πλατανιῶν, στοὺς θάμνους. Κάλλιο ἔχουν νὰ πεθάνουν, παρὰ νὰ τὰ παραδώσουν. Ὁ Γιάννης Κουφάκις κρύβει κι' αὐτὸς τὸ περιστροφό του. Ἀπὸ τὴ δεξιά μεριά κατεβαίνουν ὡς δέκα πέντε Ἀγγλοὶ στρατιῶτες μὲ τὰ ὄπλα τους. Εἶναι κουρασμένοι. Περνᾶνε ἀμίλητοι, σκυφτοί, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φαράγγι, ἀνεβαίνουν στὴν ἀπέναντι μεριά καὶ χάνονται. Ὑποχωροῦν. Μερικοὶ στρατιῶτες δικοὶ μας ἀκολουθοῦν τοὺς Ἀγγλους. Μαζί τους φεύγουν ἀπὸ τὴ κατασκήνωση μερικοὶ πολῖτες μὲ τὰ ὄπλα τους. Οἱ εὐχὲς ὄλων εἶναι μαζί τους. Ὁ κόσμος τρέχοντας χώνεται μέσα στὶς σπηλιές, τὸ ἐκκλησάκι γιομίζει. Τί νὰ κάνουμε; Νὰ φύγομε, δὲν εἶναι τόσο εὐκολο. Ἡ Σούδα καταλήφθηκε, ὅπως λένε. Νὰ τρασῆξομε ἀπὸ τὰ βουνά, ἀκολουθῶντας τὰ μονοπάτια; Κι' ὕστερα; Ποῦ θά βρεθοῦμε; Πρὸς τὸ παρὸν ἄς μείνομε δῶ, κατόπιν βλέπομε. Βρίσκουμε κάποιο ἀνοιγμα στὸ βράχο, κρυθόμεστε μέσα. Χώνω στὸν κόρφο μου τίς σημειώσεις μου. Μοῦ λένε νὰ τίς καταστρέψω, ἀσφαλῶς θά μᾶς ψάξουν, οἱ πρῶτες ὄρες εἶναι πολὺ δύσκολες, ὑπάρχει κίνδυνος. Δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ χειρότερο ἀποκρίνομαι. Καταστρέφω τὴν ταυτότητά μου πὼς εἶμαι δημόσιος ὑπάλληλος στὴν Ἀθήνα. Κι' ἂν γίνῃ ἐξέταση, δὲ θά μάθουν πὼς ἦρθα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸν καιρὸ ποῦ ἔφυγε ἡ Κυβέρνηση; Τί νὰ κάνω; Θά περιμένω, τίποτ' ἄλλο. Οἱ ἄλλοι σκίζουν διάφορα χαρτιά τους, ποῦ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὑποπτα. Ἀπὸ τὴν κορφή ποῦ κατέβηκαν πρὶν οἱ Ἀγγλοὶ, ἀρχίζουν νὰ κτυπᾶνε μὲ πολυβόλα, ὄλους καὶ ὄπλα. Εἶναι οἱ Γερμανοὶ. Κτυπᾶν τὴν ἀπέναντι κορυφή, ἀπὸ κεί ποῦ ἔφυγαν οἱ Ἀγγλοὶ στρατιῶτες. Δὲν τοὺς ἀπαντᾷ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀπέναντι μεριά, μὰ οἱ Γερμανοὶ ἐξακολουθοῦν τὰ πυρά τους — τί κατανάλωση πυρομαχικῶν χωρὶς

λόγο! Σφαίρες πέφτουν κάτω στο φαράγγι. Μεγάλος φόβος έχει πιάσει τὸν κόσμο, ἰδίως αὐτοὺς πού μένουν σὲ σπηλιές ἀπέναντι στοὺς Γερμανοὺς (ἀπέναντί μας), οἱ γυναῖκες φωνάζουν δυνατὰ τὴν Παναγία νὰ μᾶς προστατεύσῃ. Μιά γυναῖκα πληγώνεται ἀπέναντι, φωνές, φασαρία μεγάλη. Μαντήλια καὶ ἄσπρα πανιά κουνιῶνται νὰ τὰ δοῦν οἱ Γερμανοί. Ἰσὲ λίγο τὸ πῦρ παύει. Μιά δυνατὴ φωνὴ ἀκούγεται ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μας (εἶναι οἱ Γερμανοί) κάτι νὰ λέη. Κι' ἀμέσως κάποιος ἀρχίζει νὰ κατεβαίνη ἀπὸ τὴν κορφὴ, ὅπου βρίσκονται οἱ Γερμανοί, κυλῶντας μὲ τὸ βαρὺ του περπάτημα τὰ λιθάρια καὶ φωνάζοντας δυνατὰ ἀκατάληπτα — γιὰ μᾶς — λόγια. Νά τος! Ἐνας Γερμανὸς στρατιώτης! Βλέπουμε τὸν πρῶτο Γερμανό. Σφίγγουμε τὶς γροθιές, δαγκώνουμε τὰ χεῖλια. Ἀνάθεμα τὴν ὥρα! γίναμε σκλάβοι. Ὁ κόσμος βγαίνει δειλὰ ἀπὸ τὶς σπηλιές. Σιγὰ-σιγὰ μαζεύεται γύρω ἀπὸ τὸν Γερμανὸ στρατιώτη. Τὸν κοιτάζει μὲ φόβο καὶ μὲ περιέργεια, τὸν περιεργάζεται μὲ προσοχή. Αὐτοὶ εἶναι λοιπὸν οἱ Γερμανοί! Μέτριο ἀνάστημα, ἀδύνατο σῶμα, ἄσχημο πρόσωπο. Ἀσφαλῶς τοῦτος ὁ στρατιώτης δὲν κάνει μεγάλη ἐντύπωση, ὁ κόσμος ἀλλιῶς τὸν περίμενε, τὸν ἤθελε πιὸ «ἡρωϊκό». Σκονισμένος, ἰδρωμένος, κουρασμένος ὁ Γερμανὸς στρατιώτης δείχνει κάποιο δέος, καθὼς βλέπει νὰ τρέχουν πρὸς αὐτὸν τόσο ἄνθρωποι, κόσμος ξένος κι' ἐχθρικός. Ὁ στρατιώτης ρίχνει ὀλοένα κρυφές ματιές πρὸς τὴ μεριά ἀπ' ὅπου κατέθηκε, ἐκεῖ δίχως ἄλλο οἱ συνάδελφοί του, κρυμμένοι στὶς πέτρες καὶ τὰ χαμόδενδρα, εἶναι ἕτοιμοι νὰ μᾶς κτυπήσουν μόλις ἰδοῦν τὴν παραμικρὴ ἐχθρική κίνηση. Περνᾶν λίγες στιγμές. Ὁ Γερμανὸς στρατιώτης, βλέποντας μπροστά του τρομαγμένα καὶ πανιασμένα πρόσωπα, μιλάει τώρα πιὸ σιγὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ δώσῃ κάποια γλύκα στὰ λόγια του. Τολμάει μάλιστα κάποιο χᾶδι σ' ἓνα μικρὸ κορίτσι, πού τὸ ἔχουν πιάσει νευρικά κλάματα. Αὐτὸ ἦταν. Ὁ κόσμος παρασύρεται. Ἡ Κρητικὴ φιλοξενία φουντώνει. Τοῦ δίνουν τσιγάρο, τοῦ φέρνουν νερὸ δροσερὸ ἀπὸ τὴν πηγὴ, τοῦ γεμίζουν τὶς τσέπες καὶ τὰ χέρια πορτοκάλια, κονσέρβες, ψωμί καὶ κάποιος τοῦ δίνει καὶ μιὰ μπουτίλια καλὸ κρασί. Ὁ στρατιώτης προσπαθεῖ νὰ συνεννοηθῇ. Ὁ φίλος μου Σπύρος Θεοχάρης πλησιάζει καὶ συνεννοεῖται μὲ τὸν Γερμανό. Ἐκεῖνος ζητάει νὰ παραδοθοῦν ὅσοι Ἕλληνες στρατιῶτες βρίσκονται μαζί μας, οἱ δικοὶ μας στρατιῶτες καὶ ὅλα τὰ ὅπλα. Οἱ ἄλλοι νὰ καθήσουμε ἡσυχὴ ὡς που νὰ μᾶς εἰδοποιήσουν νὰ κατέβουμε στὰ Χανιά. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Γερμανοῦ στρατιώτη τελείωσε. Βιαστικὰ ἀνεβαίνει στὴν πλαγιά, στοὺς δικούς του. Ὁ κόσμος γυρίζει στὶς σπηλιές του εὐχαριστημένος, ἔκανε ἐντύπωση πὼς ὁ στρατιώτης κατέθηκε ἄοπλος. Ὁ φόβος πέρασε. Ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι βγαίνουν δυὸ Ἕλληνες στρατιῶτες. Ἀνεβαίνουν στὴν πλαγιά, πηγαίνουν στοὺς Γερμανοὺς, πα-

ραδίδονται. Ὁ κόσμος παρακολουθεῖ μὲ συγκίνηση καὶ πόνο. Λίγοι δικοὶ μας στρατιῶτες τοὺς ἀκολουθοῦν κι' αὐτοί. Κακόμοιρα παιδιά! Ἄλλοι πετᾶν τὰ στρατιωτικὰ τους ρούχα καὶ ξεπλώνονται στὶς κουβέρτες, κάνοντας τὸν ἄρρωστο, οἱ γυναῖκες τοὺς βοηθοῦν κρύβοντας τὰ ρούχα τους. Γλυτώνουν αὐτοί. Ὅπλο δὲν παραδίδεται κανένα. Γρήγορα-γρήγορα, τελειώνουν ὄλα. Καμμιά ἔρευνα ἢ ἀνάκριση δὲν ἀκολουθεῖ. Γερμανοὶ στρατιῶτες κατεβαίνουν φορτωμένοι παγούρια καὶ τὰ γιομίζουν ἀπὸ τὸ δροσερὸ νερὸ τῆς πηγῆς. Σὲ λίγο περνᾶν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φαράγγι πολλοὶ στρατιῶτες Γερμανοί. Δὲ μᾶς μιλᾶν, δὲ μᾶς προσέχουν, προχωροῦν σταθερὰ στὴ δουλειά τους. Εἶναι φορτωμένοι μὲ ὄπλα, πολυβόλα ἀτομικά, ὄλμους, μικρὲς σκαπάνες καὶ πτύα καὶ ἄλλα χρήσιμα ἐργαλεῖα. Σέρνουν κάμποσα ζῶα φορτωμένα πυρομαχικά. Ἀνεβαίνουν ὄλοι στὴν κορυφὴ ὅπου ἔφυγαν οἱ Ἄγγλοι. Τί διαφορά! Λίγο πρὶν ἔφυγαν ὄχι περισσότεροι ἀπὸ δέκα πέντε στρατιῶτες μὲ μόνον ὄπλισμό, τὰ ντουφέκια τους. Τώρα περνᾶν πάνω ἀπὸ πενήντα στρατιῶτες ἄρματωμένοι ὡς τὰ δόντια καὶ μὲ πυρομαχικά ἀπάνω σὲ ζῶα. Οἱ τελευταῖοι πηγαίνουν νὰ κτυπήσουν αὐτοὺς ποὺ πέρασαν προηγούμενως καὶ τ' ἀεροπλάνα τὰ Γερμανικὰ τριγυρίζουν ἀδιάκοπα γιὰ νὰ βοηθήσουν. Εἶναι ὄλοφάνερο, ἂν παντοῦ εἶναι ἡ αὐτὴ ἀναλογία, πὼς ὁ ἀγῶνας εἶναι ἄνισος. Εἶδαμε τὴν ἱκανότητα τῶν Γερμανῶν. Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἄνθρωπος μὲ δυσκολία ἀνέβαινε, αὐτοί, γλυστρώντας σὲ κάθε τους βῆμα, ἀνέβασαν τὰ ζῶα τους κατάφορτα. Κάποιο γλύστρησε καὶ γονάτισε, ἀμέσως τὸ σήκωσαν ὄρθιο, πιάνοντάς το ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ τὰ πόδια. Τὸ κανόνι ἀκούγεται νὰ βροντᾷ κατὰ τὴ Σούδα. Ἐναν Ἄγγλο στρατιῶτη δὲν τὸν παράδωσαν, τὸν εἶχαν κρυμμένο μέσα στὴν Ἐκκλησία. Εἶναι τραυματίας, μιὰ σφαῖρα τοῦ ἔχει περάσει τὰ μάγουλα. Τί νὰ τὸν κάνουν οἱ Γερμανοί, θὰ πεθάνη τὸ κακόμοιρο τὸ παιδί στὸ δρόμο, λένε οἱ γυναῖκες. Κι' ὕστερα οἱ πρῶτες ὄρες εἶναι πονηρές. Ἐνας γιατρὸς βρέθηκε καὶ τὸν περιποιεῖται ὅσο μπορεῖ. Οἱ γυναῖκες φέρνουν μπαμπάκι, γάζες, κάποιο φάρμακο ἀπὸ τοῦ Νεροκούρου, φρέσκο γάλα ἀπὸ τίς γίδες, καίτοι δύσκολα βρίσκεται τώρα τὸ γάλα. Εἶναι ἀκόμα κίνδυνος νὰ πηγαίνουν στοῦ Νεροκούρου, μὰ εἶναι ἀνάγκη, λένε, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τραυματίας. Τὸ βράδυ οἱ ἴδιες θὰ τὸν ξευκτίσουν ὡς τὸ πρῶτ, μήπως θέλει τίποτα. Ἡ κατασκήνωση ἔχει τώρα ἕναν παλμό: «τὸ ξενάκι τὸ παῖδι». «Τί κάνει τὸ παιδί, πὼς πάει τὸ παιδί, γαλατάκι στὸ παιδί, λίγο ζουμάκι, προσοχὴ στὸ παιδί». Εἶναι ἀνυπόκριτη ἢ ἀγάπη γιὰ τὸν νέον αὐτόν, γιὰ τὸν ξένο ποὺ κτυπήθηκε γιὰ τὴν Κρήτη. — Ὡρα ὕπνου. Οἱ περισσότεροι κοιμόμαστε στὸ ὕπαιθρο, κάτω ἀπὸ τὰ πλατάνια, δίπλα στὸ τρεχούμενο δροσερὸ νεράκι. Μαγεῖα! Ἐχομε πολλὴ κούραση καὶ μὲ τὴ ζέστη ὁ ὕπνος γίνεται βαθύς.

✓ 28 Μαΐου 1941. Τετάρτη. Πρωί-πρωί ή κατασκή-
νωση ξυπνάει. Πλησιάζει ή ώρα 6 κι' άκούγονται οί πρώτες κου-
βέντες και φωνές, και στις 7 ή ώρα, με την πετσέτα στον δμο,
έχουμε πιάσει γραμμή στη βρύση για να πλυθούμε. Τάξη και πει-
θαρχία. Οί πρώτες φωτιές ανάθουν κι' οί νοικοκυρές έτοιμάζουν
τά τσουκάλια τους. Κάποια προβάτα σφάχθηκε, κομματιάσθηκε ζε-
στή όπως- όπως και πουλήθηκε κιόλας, και να τά τσουκάλια μπαί-
νουν στη φωτιά κι' αρχίζει τὸ φαΐ να ψήνεται. Τὸ μεσημέρι θά
έχη καλοπέραση. Κρέας σούπα, ψωμι σταρένιο, περίφημο Κρητικό
άνθότυρο και δροσερά άγγουράκια από τὸ Νεροκούρου τά περι-
θόλια και τὸ πιὸ σπουδαίο κρύο νερὸ από τὴν πηγή. Μήπως λοι-
πὸν παραθερίζουμε; Γρήγορα μᾶς φέρνουν σὴν πραγματικότητα
οί κακές ειδήσεις πὸυ μαθαίνουμε. Λένε, πὸς στοῦ Νεροκούρου,
οί Γερμανοί μπήκαν στὰ σπίτια και πήραν ὅλα τά τρόφιμα, ἔχυσαν
τά κρασιά, τά λάδια, πὸς ἔσπασαν τά ἔπιπλα κι' άνοιξαν τά συρ-
τάρια. Στὰ Χανιά παίρνουν τὸς ἄνδρες για να καθαρίζουν τὸς
δρόμους, δέρνουν ὅσους κάνουν ἄργά τὴ δουλειά τους. Ἀποφασί-
ζουμε να μὴ κατεβοῦμε σήμερα στὰ Χανιά, ἀφοῦ κι' οί Γερμανοί
δὲν εἰδοποίησαν τίποτα. Ἡ νοικοκυρά ἔχει μεγάλη ἀνησυχία για
τά παιδιά της, σὶς Μουρνιές, δὲν ξέρει τί γίνονται. Κοντὰ τὸ μεση-
μέρι κατέβηκαν πρὸς τὸ δρόμο τῶν Χανίων δυὸ από τὴν κατασκή-
νωση κι' εἶπαν στοῦς Γερμανοῦς πὸυ συνάντησαν στὸ δρόμο πὸς
εἶναι ἕνας Ἄγγλος τραυματίας ἀπάνω σὶς σπηλιές κι' εἶναι ἀνά-
γκη να τὸν φέρουν στὰ Χανιά, στὸ Νοσοκομεῖο, γιατί ἔχει πυρετὸ.
Οί Γερμανοί γέλασαν και εἶπαν «τί τὸν φυλάτε, δὲν τὸν σκοτῶ-
νετε;». Τὸ μεσημέρι τρῶμε φαΐ νοστιμώτατο, σὲ μιὰ κονσέρβα,
πὸυ βρέθηκε να εἶναι ντομάτα, ὃ νοικοκύρης ρίχνει μερικὰ σαλι-
γκάρια (ἀπὸ τά μεγάλα τά Κρητικά), ἀνάβει φωτίτσα και ἀνακα-
τεύοντας μ' ἕνα ξυλαράκι, ἔτοιμάζει τὸ φαΐ μας, λίγα φρέσκα
άγγουράκια συμπληρώνουν τὸ γεῦμα. Κατὰ τὸ ἀπόγευμα με χί-
λιους κόπους βρίσκεται κάποιο γαῖδουράκι, φορτώνουν τὸν πληγω-
μένον Ἄγγλο ἀπάνω και τὸν κατεβάζουν στὰ Χανιά, στὸ Νοσο-
κομεῖο, ἔχει ἀνάγκη καλῆς ἱατρικῆς περιθάλψεως. Μαζί του πη-
γαίνουν δυὸ πολίτες, εἶναι κίνδυνος, ἀλλὰ τί να κάνουν, ἡ ἀνάγκη
τὸ καλεῖ. Για να κάνουν πιὸ ὑποφερτὸ τὸν ὕπνὸ μας τὴ νύκτα,
βάζουμε για στρῶμα ξερά φύλλα πλατάνου, σομιές θαῦμα! Τὸ
ἀπόγευμα κατεβαίνουμε στοῦ Νεροκούρου, συναντᾶμε μερικοῦς
νέους πὸυ ἔρχονται ἀπὸ τά Χανιά. Μᾶς λένε πὸς χρησιμοποιοῦν για
τὸ καθάρισμα τῶν δρόμων αἰχμαλώτους, ὄχι πολίτες. Ἀκόμα μᾶς
λένε πὸς οί Γερμανοί άνοιξαν τίς ἀποθήκες και πὸς μοιράζουν
τά ἔμπορεύματα τῶν μαγαζιῶν στον κόσμο. Πραγματικά ἔχουν
μαζί τὸς κάμποσα κουτιά και δέματα. Τί να πιστέψουμε; Ἀποφα-
σίζουμε να κατεβοῦμε αὔριο πρῶι-πρῶι στὰ Χανιά.

√29 Μαΐου 1941. Πέμπτη. Πρώτοι μείς φεύγουμε πρωί-πρωί από την κατασκήνωση. Οί άλλοι έχουν σηκωθή και μās αποχαιρετάν, καθώς περνάμε: «Στό καλό, ό Θεός μαζί σας». Συγκίνηση μās κυριεύει. Τί θά βρούμε πιό κάτω; Είναι φόβος γιά τούς άνδρες; Τί πρόκειται νά μās κάνουν; Περπατᾶμε ό ένας πίσω από τόν άλλον, άμίλητοι, σκυφτοί, βλέποντας μόνο μπροστά μας. Συναντᾶμε αΐχμαλώτους Ίταλούς στρατιώτες, πού τώρα πλέον είναι έλεύθεροι, μās χαιρετᾶνε φιλικά. Στό δρόμο είναι σκορπισμένα όπλα και πολεμοφόδια. Τά συντρίμματα ενός μεγάλου άεροπλάνου γερμανικού μās φράζουν τó δρόμο, τί όγκώδης μηχανή είναι αΐτή, τί πελώρια φτερά; σου άφήνει τήν έντύπωση πώς έχουν πέσει εκεί τρία μαζί άεροπλάνα. Κάτω από τις έλιές είναι σωροί από κάσες και τενεκέδες με βενζίνα, δίπλα τους σιδερένια βαρέλια με τó πολύτιμο υγρό. Μεγάλες άποθήκες γιομάτες τρόφιμα (πλήθος κονσέρβες) και ιματισμό. Και πάλι σειρές τενεκέδες με βενζίνα, μεγάλα σιδερένια βαρέλια, διπλές άποθήκες γιομάτες ως άπάνω άπ' όλα τά καλά. Κι' ένας από μās άκούγεται νά λέη «έφεξε γιά τούς πεινασμένους». Πραγματικά σώθηκαν οί Γερμανοί! Νά τους κιόλας, με τις μοτοσυκλέτες τους. Βλέπουμε μερικά πτώματα. Μιά γυναίκα. Έναν Άγγλο στρατιώτη. Βρίσκεται πεσμένος με τά γόνατα στο αΐλάκι του δρόμου, έχει τó κεφάλι του γυρμένο στή γή και φοράει τó κράνος, σά νά είναι έτοιμος νά σηκωθή γιά νά ριχθῆ στον έχθρό. Τó μέτωπό του είναι στο χῶμα άκουμπισμένο, λές και φιλάει τή Μητέρα Γή, πού τόν καλεΐ με στοργή στήν άγκαλιά της. Άπέναντι στον πεσμένο Άγγλο στρατιώτη, Γερμανοί στρατιώτες κάθονται στους ξύλινους πάγκους μιάς παράγκας, φωνάζουν, άστειεύονται, τρών και πίνουν κρύο νερό από διπλανό πηγάδι. Κάποιο γραμμόφωνο παΐζει Έλληνικά τραγούδια, ηΐδραν στο μαγαζΐ τις πλάκες και τις έθαναν. Έδῶ ή ζωή πού ξεχειλίζει, εκεί ό θάνατος στυγνός. Λησμονημένος στο χαντάκι του δρόμου ό άγνωστος νεκρός. Άκλαυτος και άστόλιστος κóιτεται. Μά στήν Κρήτη πάντοτε θά μνημονεύεται ό πολεμιστής, πού έπεσε γιά τήν έλευθερία. Τó μνημόσυνο αυτό θά είναι τάφος λαμπρός και του νεκρού πού έδῶ στήν άκρη του δρόμου έχει πέσει. Τάφος λαμπρός έδῶ, στήν Έλλάδα. Τύχη άγαθῆ! Στήν Έλλάδα πού χιλιάδες χρόνια πριν ό μεγάλος Περικλῆς εΐχε μιλήσει στους Άθηναίους γιά τούς πεσόντας στον πόλεμο «ά ν δ ρ ῶ ν γ ά ρ έ π ι φ α ν ῶ ν π ά σ α γ ῆ τ ά» φος, και οϋ σ τ η λ ῶ ν μ ό ν ο ν έ ν τ ῆ ο ί κ ε ί α σ η» μ α ί ν ε ι έ π ι γ ρ α φ ῆ, α λ λ ά και έν τ ῆ μ ῆ π ρ ο σ» η κ ο ύ σ η ά γ ρ α φ ο ς μ ν ῆ μ η π α ρ' έ κ ά σ τ ω τ ῆ ς γ ν ῶ» μ η ς μ ᾶ λ λ ο ν ἢ τ ο υ ξ ἔ ρ γ ο υ έν δ ι α ι τ ᾶ τ α ι». — Περπατᾶμε, όλοένα συναντᾶμε Ίταλούς αΐχμαλώτους. Καθώς περνάμε κάθε τόσο κοντά από Γερμανούς, μεγάλο καρδιοχτύπι έχουμε μή-

πως ξαφνικά ἀκούσουμε τὴ βροντερὴ φωνὴ τους νὰ προστάξῃ τοὺς νέους ἀπὸ μᾶς νὰ πᾶμε κοντά τους, πού; στὸ ἀγνωστο. Εἴμαστε «οἱ ὑποπτοι». Κάθε φορὰ πού προσπερνᾶμε, ἀναπνέουμε μ' ἀνακούφιση. Περπατᾶμε γρήγορα, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀμίλητοι, σκυφτοί, ρίχνοντας λοξὰ κρυφές ματιές. Ὑστερα ἀπὸ πορεία μιᾶς ὥρας φθάνουμε στὰ Χανιά. Ἡ καταστροφή εἶναι μεγάλη. Οἱ δρόμοι σκαμμένοι ἀπὸ τὶς βόμβες, εἶναι ἀδιάβατοι ἀπὸ τὰ ἐρείπια. Τὰ περισσότερα σπίτια εἶναι γκρεμισμένα ἢ μισοχαλασμένα, πολλῶν ἔχει μείνει ὀρθὴ μονάχα ἡ πρόσοψη. Στέκονται στὴ γραμμὴ, ὅσα εἶναι ὀρθά, βουθὰ, χωρὶς κανένα σημάδι ζωῆς, ἄνθρωπος δὲ φαίνεται στὰ ὀλοάνοικτα παράθυρα καὶ τὶς πόρτες. Λὲς νὰ εἶναι ὁ πόνος ὁ δικός μας μικρότερος ἀπὸ τὴ θλίψη τῶν σπιτιῶν αὐτῶν, πού σκορπιέται στὸ δρόμο ἀπὸ τὶς τεράστιες πληγές τους. Τὰ ἐρείπια τοῦτα μοῦ θυμίζουν τὴν πατρίδα μου, τὴν Κόρινθο, τὸν καιρὸ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ, τὸν Ἀπρίλη 1928. Πόση ὅμως διαφορά! Τότε ὁ πολιτισμένος κόσμος ἔτρεξε νὰ δώσῃ βοήθεια καὶ παρηγοριά, τώρα ἐδῶ, ὁ ἐχθρὸς ἀρπάζει μέσα ἀπὸ τὰ ὀρθάνοικτα σπίτια ὅ,τι τοῦ ἀρέσει. Κι' ἔτσι ἡ συμφορὰ γίνεται ἀβάσταχτη. Γυναῖκες, ἔξω ἀπὸ τὰ σπίτια τους, μᾶς λένε μὲ φωνές καὶ κλάματα πὼς λεηλάτησαν τὰ σπίτια, πῆραν κάθε τι πού εἶχε ἀξία, δὲν ἄφησαν τίποτα. Πραγματικά ἀπὸ τὶς ἀνοικτὲς πόρτες καὶ τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν, πού δὲν ἔχουν πάθει πολὺ ἀπὸ τὶς βόμβες, βλέπουμε τὰ πράγματα σκορπισμένα στὸ πάτωμα, ἐπιπλα ἀναποδογυρισμένα καὶ σπασμένα, παντοῦ μεγάλη ἀκαταστασία. Κοντά μας περνᾶνε στρατιῶτες Ἴταλοι, πρώην αἰχμάλωτοι, ντυμένοι μὲ πολιτικά καὶ φορῶντας ψαθάκια, τὰ ροῦχα πού φοροῦν ἄλλων τοὺς εἶναι πολὺ φαρδιά, ἄλλων τοὺς ἔρχονται στενά. Ταχύνουμε τὸ βῆμα, φοβούμαστε πολὺ μήπως ἔχουμε πάθει ὅμοια συμφορὰ. Τρέχουμε μέσα στὰ ἐρείπια, στὰ χώματα, στὶς πέτρες, ἔχουμε ὄλοι τὸ νοῦ μας στὸ σπίτι — θὰ τὸ βροῦμε ὀρθοῦ; — στὰ πράγματά μας, θὰ τὰ βροῦμε; Ἐπὶ τέλους φθάσαμε, τί ἀγωνία κι' οἱ στιγμές αὐτές! Περνάω μπροστά, βλέπω τὸ σπίτι ὀρθοῦ, στὴ θέση του — τί χαρά! — τὸ φανάζω στοὺς ἄλλους, κάνουνε τὸ σταυρὸ τους. Ἀνεβαίνω γρήγορα τὰ ἔξω σκαλιά καὶ μπαίνω στὴν αὐλή. Ἡ βαλίτσα μου εἶναι ριγμένη στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ, ἀλλοίμονο! ἀμέσως καταλαβαίνω. Πλησιάζω, ἔχουν σκίσει κι' ἀπὸ τὶς δυὸ μεριές τὸ γερὸ δέρμα (ἀσφαλῶς μὲ ξιφολόγη) κι' ἔχουν πάρει ἀπὸ μέσα τὰ πάντα, τὰ πολιτικά ροῦχα καὶ ἐσώροϋχα κι' ὅλα τὰ μικροπραγματάκια (ὡς καὶ τὰ γυαλιὰ τῆς μυωπίας!). Ὅλα τὰ μάζεψαν μέσα στὸ κάλυμμα τῆς βαλίτσας. Ἐρχονται κι' οἱ ἄλλοι καὶ προχωροῦμε μαζὶ μέσα στὸ σπίτι. Ὅλα βρίσκονται ἄνω-κάτω. Ἐχουν ἀνοίξει τὰ συρτάρια καὶ τὰ ντουλάπια μὲ σκερπάνι, πού τὸ πῆραν ἀπὸ τὴν ἀποθήκη καὶ τὸ βρίσκουμε ἀπάνω στὸ σπίτι, κι' ἔχουν σκορπίσει τὰ πράγματα στὸ πάτωμα,

όσα φυσικά δέν τὰ βρήκαν χρήσιμα γιά νά τὰ πάρουν μαζί τους. Ἐχουν πάρει τὰ στρώματα ἀπό τὰ κρεβάτια καί τίς κουβέρτες. Γραμμόφωνο, τρόφιμα, πιατικά, ὄλα λείπουν. Τραπεζομάνδηλα, πεταέτες, σχεδόν ὄλα τὰ πανικά, ἢ προίκα τῆς κόρης Κουφάκι εἶναι ρημαγμένη. Τὸ μπαούλο τοῦ συναδέλφου Τάκη Καλαφάτη σπασμένο καί λεηλατημένο, ἢ ντουλάπα τὸ ἴδιο. Παντοῦ καταστροφή, ποιοὶ πέρασαν ἀπὸ δῶ μέσα; Δέν ἔχει μείνει ἔπιπλο γερὸ στὴ θέση του, συρτάρι ἀπείραχτο, κλειδωνιά πού νά μὴν τὴν ἔχουν σπάσει. Ἐχουν ψάξει καί στὶς πλὴ ἀπίθανες μεριές. Στὸ νιπτήρα τοῦ δωματίου μου ὑπάρχει μικρὸ ντεπόζιτο πού εἶναι ὁμορφα κλεισμένο μέσα στοῦ ξύλο καί καθόλου δὲ φαίνεται. Λοιπόν, ἔσπασαν τὰ ξύλα, ρήμαξαν τὸ νιπτήρα, ὡς πού μπόρεσαν νά δοῦνε τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ πράγμα, πού ποιὸς ξέρει πῶς φάνταζε στὰ μάτια τους, ἴσως γιά κανέναν κρυμμένος θησαυρός. Ἄδικα ὁ κόπος τους! Πῆραν καί τίς ποῦντρες τῆς κόρης, μᾶς κάνει καί τοῦτο ἐντύπωση. Ὁ Μπόμπης, τὸ μικρὸ σκυλάκι πού εἶχε μείνει στοῦ σπίτι, μᾶς κοιτάζει μὲ παράπονο χωρὶς νά γαυγίξῃ. «Μωρὲ Μπόμπη ποιὸς ἦρθε, δέν τὸν ἔδειωχνες». Τὸ κακόμοιρο τὸ σκυλάκι, πού θά φώναξε καί θά κτυπήθηκε ἴσως ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς, μᾶς κοιτάζει λυπημένα. Τί μποροῦσε νά κάνῃ! Λύκοι ἦρθαν. Κάποιοι στρώχνην τὴν πόρτα, πού θά βρῖσκεται πίσω στοῦ σπίτι, καί μπαίνει μέσα σὰν ἀφέντης. Εἶναι ἓνας Γερμανός, γυμνός ὡς τὴ μέση καί μ' ἓνα κουθᾶ στοῦ χέρι. Τὰ χάνει πού μᾶς βλέπει, μὲ σιγανὴ φωνὴ ζητάει νερό. Τοῦ δίνουμε ἀπὸ τὸ μεγάλο πιθάρι τῆς κουζίνας, πού, «περίεργο» λέει ἡ νοικοκυρά, «ἐγὼ τὸ ἄφησα γιομάτο», εἶναι τώρα ὡς τὴ μέση. Ὁ Γερμανός μαζί μὲ ἄλλους κάθονται ἀπὸ τὴν πίσω μεριά τοῦ σπιτιοῦ μας, σ' ἓνα καλὸ σπίτι πού τὸ ἔχουν καταλάβει, ἀσφαλῶς θά συμπλήρωσαν κι' ἀπὸ μᾶς τὸ νοικοκυριό τους. Ἡ νοικοκυρά ἀνήσυχη γιά τὰ παιδιά τῆς φεύγει μ' ὄλη τὴ μεγάλη ζέστη γιά τίς Μουρνιές νά μάθῃ τί γίνονται. Ἡ κούραση δέν τὴν σταματάει, ἢ καταστροφή τοῦ σπιτιοῦ τῆς δέν τὴν λυγίζει. Τὸ παιδί τῆς, ἢ κόρη τῆς. Ἄχ! ἢ καρδιά τῆς μάννας! Ὁ νοικοκύρης ἔχει πέσει σὲ μιὰ καρέκλα, ὁ καύμένος! μετὰ τὸ μαγαζι, τὸ σπίτι του, χρειάζεται νά ἔχῃς γερὴ καρδιά γιά ν' ἀνθέξῃς. Κάνουμε μὲ τὸ φίλο Σπ. Θεολόγο ἓνα γύρο στὴν πόλη. Παντοῦ χαλασμός. Σπίτια, δρόμοι, δένδρα, περιβόλια, ὄλα ρημάδι. Μερικὲς μεριές ἔχουν πάθει τέτοια καταστροφή ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμούς, ὥστε σχεδόν ἔχουν ἰσοπεδωθῇ. Στὰ παλιὰ Χαινιά, δὲ μπορεῖς νά περάσῃς στοὺς δρόμους του, εἶναι γιομάτοι ἀπὸ πέτρες, χῶματα, χαλάσματα καί μεγάλους λάκκους. Χρειάζεται νά εἶσαι λίγο ἀκροβάτης. Πίσω ἀπὸ τὸ Τελωνεῖο καί τὸ Συντριβάνι, κοντὰ στὴ παραλία, μεγάλη καταστροφή. Τὰ νέα μαγαζιά, τὰ περισσότερα καμένα ἀπὸ τὴ φωτιά. Τί θλίψη! νά βλέπῃς ὄλα αὐτὰ τὰ σπίτια, ὄλα αὐτὰ τὰ ὠραία μαγαζιά, γκρεμισμένα καί καμένα ἀπὸ χέρι ἀνθρώπου, χωρὶς κανένα σκοπὸ. Καί

σαν νά μὴν ἔφθανε αὐτό, τὰ σπίτια καὶ τὰ μαγαζιά ὅσα δὲν εἶναι καταστραμμένα ἀπὸ τὶς βόμβες ἢ καμένα ἀπὸ τὴ φωτιά, εἶναι λεηλατημένα. "Αδειες οἱ προθήκες τῶν μαγαζιῶν, στὸ πάτωμα σκόρπια μερικά εἶδη τους, ὅσα θεωρήθησαν ἄχρηστα. Τὴ μεγαλύτερη συμφορὰ ἔχουν πάθει τὰ χρυσοχοεῖα καὶ τὰ ὥρολογοποιεῖα. Ἡ ἔρευνά τους εἶναι λεπτομερεστάτη. Ἡ τραγικὴ κατάσταση τῶν σπιτιῶν φαίνεται ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες, ποὺ εἶναι ὀλάνοικτες, ὅπως καὶ τῶν μαγαζιῶν. Σ' ἓνα σπιτάκι, ἔχουν φέρει στὸ παράθυρο τοῦ δρόμου πολλὰ μικρὰ κουτιά καὶ τὰ ἔχουν ψάξει μὲ μεγάλη προσοχὴ. Τὸ περιεχόμενό τους, κουβαρίστρες, κλωστές, φωτογραφίες κι' ἄλλα τέτοια μικροπράγματα, εἶναι χυμένο χάμου. Τέτοιες εἰκόνες βλέπεις παντοῦ. Μανία τους εἶναι νά βροῦν κοσμήματα καὶ χρυσαφικά. Μικρὰ σπιτάκια φτωχικά, πόσο σὰς λυπᾶται ἡ καρδιά μου! ἔτσι ποὺ σὰς βλέπω ἀνοικτὰ στὸν καθένα, τὰ φτηνὰ ἐπιπλά σας ἀναποδογυρισμένα καὶ σπασμένα, τὰ μικροπραγματάκια σας — μιὰ περιουσία! — βγαλμένα ἀπὸ τὰ συρτάρια καὶ τὰ ντουλάπια, ριγμένα ἀνάκατα στὸ πάτωμα καὶ λεηλατημένα. Μικρὰ σπιτάκια, ἢ φτώχεια σας ἓνα κουρέλι τώρα γινωμένη γεμίζει πόνου τὴν καρδιά τοῦ ξένου, ἄχ! ὅταν πίσω γυρίσουν αὐτοὶ ποὺ τοὺς δίνατε τὴ ζέστα σας καὶ τὴ χαρὰ σας. Τί τάχα νὰ εἶχε φταίξει αὐτὸς ὁ τόπος; Πῶς μποροῦν νά δικαιολογηθοῦν παρόμοιες καταστροφές; Χριστιανικὴ πόλη εἶναι τὰ Χανιά καὶ Χριστιανοὶ τὴν κατοικοῦν. Δὲ βρισκόταν στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ πολέμου, κι' οὔτε κτύπησαν ἀπὸ τὴν πόλη, οὔτε ἀντίσταση καμμιά ἔφερε, γιὰτ' ἦταν ἔρημη ἀπὸ κατοίκους. Πρωτεύουσα εἶναι μιᾶς μεγάλης νησιώτικης πολιτείας, Βούλγαροι δὲν πέρασαν ἀπὸ δῶ γιὰ νὰ δείξη ὁ τόπος τόση καταστροφή, Γερμανοὶ στρατιῶτες πέρασαν πρῶτοι κι' ἀκόμη περνᾶν. Οἱ αἰχμάλωτοι Ἴταλοί, ποὺ βρέθηκαν ἐδῶ, πέρασαν κι' αὐτοὶ μαζί τους. Κι' ὅταν ἀνοιξαν τὶς ἀποθήκες μὲ τὰ τρόφιμα, κάλεσαν τὸν κόσμον καὶ τοῦ φώναξαν νά πάρη κι' αὐτὸς ὅ,τι ἀπόμεινε. Οὔτε Δημοτικὴ Ἀρχὴ οὔτε Χωροφυλακὴ ἐμφανίζονται νά παρηγορήσουν, νά κάνουν συστάσεις. Ἀπὸ τὰ μαγαζιά βγαίνουν πότε Γερμανοὶ καὶ πότε Ἴταλοί, ὅλοι τους φορτωμένοι μὲ πακέτα. Μόλις βγαίνουν οἱ στρατιῶτες ἀπὸ κάποιο μαγαζὶ, μπαίνουν ἄλλοι κι' ἡ ἔρευνα συνεχίζεται μεθοδικά. Γερμανοὶ βγαίνουν ἀπὸ πολλὰ σπίτια, ἔχουν κάνει κι' αὐτοὶ τὴν ἔρευνά τους ἐκεῖ. Σὲ ὀρισμένες ἀποθήκες τοῦ Δημοσίου, ὅπως στὴν ἀποθήκη ποὺ ἔχει ζάχαρη καραμέλα, οἱ Γερμανοὶ ἔχουν βάνει φρουρούς. "Άλλες ἀποθήκες τὶς ἔχουν ἐγκαταλείψει καὶ παρακολουθοῦν ἀπαθείς τοὺς πολῖτες νά τὶς ἀδειάζουν. Στὴ σταφιδικὴ, πολῖτες παίρνουν ἐλεύθερα κιῶτια μὲ ξανθὴ σταφίδα. Σὲ μιὰ ἀποθήκη μὲ ψιλὴ ζάχαρη, φτωχὸς κόσμος μπαίνει μέσα μὲ σακκουλάκια καὶ παίρνει ὅ,τι θέλει. Στὸ χῶμα εἶναι χυμένη στῶμα ἢ ζάχαρη, πατάει κανεὶς σὰ νά βρῖσκεται ἀπάνω σὲ χιόνι, καθένας

σκίζει με σουγιά καινούργιο τσουβάλι — για πιό γρήγορα — για νά πάρη δυό - τρείς οκάδες στη σακκούλα του. Καί νά συλλογίζεται κανείς, βλέποντας την αποθήκη γιομάτη τσουβάλια ζάχαρη, πώς πριν τῆς καταστροφῆς ἔλεγαν πώς δὲν ὑπάρχει ζάχαρη νά δώσουν οὔτε μὲ δελτίο! Κι' ἓνα νόστιμο. Γνωστὸς γιὰ τὴν πονηριά του καὶ θρασύτητα μπακάλης πῆρε ἓνα φτωχὸ δικό του ἄνθρωπο, τοῦ ἔδωσε μερικά ἑκατοστάρικα καὶ τοῦ εἶπε τί θὰ κάνη. Ἄνέθηκαν ὕστερα οἱ δυό τους σ' ἓνα κάρρο καὶ πῆγαν σὲ μιὰ ἀποθήκη ὅπου γινόταν διαρπαγὴ ἀπὸ τὸν κόσμο. Ἐκεῖ ὁ μπακάλης, ἅμα μπῆκαν στὴν ἀποθήκη, λέει δυνατὰ γιὰ ν' ἀκουσθῆ ἀπ' ὄλους στὸ σύντροφό του «διατάξατε κύριε Εἰσαγγελεῦ», κι' ὁ ἄλλος τοῦ ἀπαντᾷ «νὰ βγοῦν ὅλοι ἔξω». Μόλις βγῆκε ὁ κόσμος ἔξω, τὸν ξαναρωτᾷ ὁ μπακάλης «Τί θὰ κάνουμε τὰ πράγματα κ. Εἰσαγγελεῦ» κι' ὁ ἄλλος «νὰ τὰ πάρете μὲ τ' ἀμάξι νὰ φάη ὅλος ὁ κόσμος». Κι' ἀμέσως ὅλη ἡ ἀποθήκη ἄδειασε καὶ τὸ κάρρο φορτωμένο ἔφυγε γιὰ νὰ μοιρασθοῦν τὰ πράγματα σ' ὅλον τὸν κόσμο... τοῖς μετρητοῖς. Γράφω τὸ γεγονὸς καθὼς τὸ ἄκουσα. Στὴν ἀγορὰ μᾶς πλησιάζουν Ἰταλοὶ καὶ μᾶς προσφέρουν ν' ἀγοράσουμε πολύτιμα σερβίτσια καὶ ρωλόγια, ὁ φίλος Σπ. Θεολόγος τοὺς λέει (ξέρει τὰ Ἰταλικά) πὼς δὲν τὰ θέλουμε. Βρίσκουν τότε τὴν εὐκαιρία καὶ μὲ ἄσχημα λόγια ἐπιτίθενται ἐναντίον τῶν Γερμανῶν, μᾶς λένε πὼς περνοῦσανε πολὺ καλὰ μαζί μας. Κάποιος πουλάει ἓνα τόπι διπλόφαρδο μάλλινο ὕφασμα γιὰ ἑκατὸ δραχμές, τὸ ἀγοράζει ἓνας πολίτης. Ἄδύνατο νὰ σταθοῦμε στὴν Ἀγορὰ ἀπὸ τὴ βρῶμα. Ἐδῶ εἶναι σωρὸ οἱ Ἰταλοὶ πρῶην αἰχμάλωτοι. Μαγειρεύουν, τρῶν, κοιμῶνται, χρησιμοποιοῦν τὰ πάντα, μέσα κι' ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγορὰ, γιὰ κάθε τους χρεῖα. Φωνάζουν, βρίζουν, τραγουδᾶνε, κτυποῦνται. Εἶναι ξαπλωμένοι χάμου, μερικοὶ μεθυσμένοι, ἡμίγυμνοι, ἀξύριστοι, βρώμικοι. Δίπλα τους βρίσκονται τὰ στρατιωτικὰ ροῦχα τους ποὺ τὰ ἔχουν τώρα πετάξει, σάπια λάχανα, φλοῦδες ἀπὸ φροῦτα, ἀπομεινάρια φαγητῶν, σκουπίδια. Ἀκαθαρόσια καὶ βρῶμα. Σύννεφα ἀπὸ μῦγες πετᾶν καὶ πάθονται παντοῦ. Ζέστη δυνατὴ. Πάνω στοὺς πάγκους τῆς ἀγορᾶς κάθονται ἄλλοι, αὐτοὶ εἶναι κάπως περιποιημένοι. Φορᾶν ὅλοι τους ροῦχα καὶ παπούτσια πολιτικά, αὐτὰ ποὺ ἔχουν πάρει ἀπὸ τὰ σπίτια ἢ τὰ μαγαζιά, τὰ περισσότερα εἶναι καινούργια, καπέλλα ψαθάκια ἢ ρεμπούμπλικες καὶ γυναικεῖα ἀκόμα τῆς τελευταίας μόδας (αὐτὰ βρῆκαν αὐτὰ πῆραν) βαλμένα πλάι στ' αὐτί, τραγιάσκες, ὡς καὶ παιδικούς κούκους βαλμένους στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς τους. Ὅταν βλέπουν πολῖτες, τοὺς πλησιάζουν καὶ μὲ νευμάτα καὶ μισὰ Ἑλληνικά μισὰ Ἰταλικά, προσφέρουν τὰ ποὺ ἀπίθανα πράγματα. Σερβίτσια διάφορα τοῦ νεροῦ, τοῦ καφέ ἢ τοῦ τσαγιοῦ, ρωλόγια ὄλων τῶν εἰδῶν, μικρὰ κομψοτεχνήματα, ἀκόμα καὶ... βιολιά. Δὲν ἄφησαν τίποτα στὸς Χανιώτες. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ ποὺ θέ-

λουν νά πουλήσουν, τὰ ἔχουν ἀπάνω στοὺς πάγκους μισοσκεπα-
σμένα. Εἶναι κι' αὐτὸ ἓνα πανηγύρι, σὰν αὐτὰ ποὺ γίνονται μιὰ
φορὰ τὸ χρόνο στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς τοῦτο
δῶ εἶναι βρωμερό, βρωμερό γιὰ δυὸ λόγους, ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀκα-
θαροσία ποὺ ὑπάρχει γύρω κι' ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ἀπόκτησαν τὴν
πραμμάτειά τους οἱ παράδοξοι αὐτοὶ ἔμποροι. Αὐτοὶ οἱ στρατιῶ-
τες ἔχουν νικηθῆ τῶρα δυὸ φορές, τὴ μιὰ ὡς πολεμιστὲς στ' Ἄλ-
θανικὰ βουνά, τὴν ἄλλη ὡς ἄνθρωποι μέσα στὰ Χανιά. Ὁ Θεὸς νά
βάνη τὸ χέρι του μὴν πιᾶσῃ καμμιά ἐπιδημία τὴν πόλη ἀπὸ τόση
ἀκαθαρσία, γιὰτὶ οἱ Ἴταλοὶ αἰχμάλωτοι γιὰ νὰ φορέσουν πολιτικὰ
ἢ καὶ στολὲς στρατιωτικὲς ποὺ παίρνουν ἀπὸ τὶς Ἀγγλικὲς ἀποθη-
κες, πετᾶνε τὰ λερωμένα στρατιωτικὰ τους στὸ δρόμο. "Ἐτσι βλέ-
πει κανένας στοὺς δρόμους τῶν Χανίων, σὲ σώρους παλιόρρουχα
στρατιωτικὰ Ἴταλικά, σὰ νὰ εἶναι καταυλισμὸς γύφτων. Μὰ καθὼς
αὐτὰ εἶναι βρώμικα ἔχουν μαζέψει ἀπάνω τους τὴ μύγα. Συνοδεῖες
αἰχμαλώτων, Ἑλλήνων καὶ Ἀγγλων καθαρίζουν τοὺς κεντρικοὺς
δρόμους, σκεπάζουν τοὺς λάκκους. Στὶς κεντρικὲς μεριὲς ἔχει τοι-
χοκολληθῆ προκήρυξη τῆς Γερμανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀρχῆς, λέει
πὼς ὅλη ἡ Κρήτη καταλήφθηκε ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ στρατό, πὼς ὁ
πληθυσμὸς τῆς νήσου τίθεται ἀπὸ σήμερα ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ
Γερμανικοῦ στρατοῦ, πὼς ὅποιος κλέβει θὰ τιμωρῆται μὲ θάνατο.
Καλὲς ἐπαγγελίες, ἄς τηρηθοῦν. — Νερό, ἠλεκτρικὸ δὲν ὑπάρχει,
οὔτε τροφίμα. Ἀκόμα δὲν ξέρουμε τί γίνεται πιὸ ἔξω ἀπὸ τὰ Χανιά.
Στὴ θάλασσα μερικὲς τορπιλλάκατοι κάνουν μεγάλο θόρυβο, εἶναι
Ἴταλικὲς ἔρχονται ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα. Μεγάλια ψάρια, σκοτω-
μένα ἀπὸ βόμβες ποὺ ἔπεσαν στὴ θάλασσα, τὰ ἔφερε τὸ κύμα ὡς
ἔξω καὶ σαπίζουν στὴν ἀμμουντζα (ἀμμουδιά). Γιὰ φωτισμὸ τὸ
βράδυ χρησιμοποιοῦμε λάδι σὲ πιατάκια μὲ κομματάκια μπαμπάκι
γιὰ φυτίλια. Διαταγὴ τῆς Στρατιωτικῆς κατοχῆς νὰ μαζευόμαστε
ἀπὸ τὶς 8 ἢ ὡρὰ τὸ βράδυ. Ὁ ὁμαδικὸς αὐτὸς περιορισμὸς γίνεται,
ὅπως μάθαμε, γιὰ τιμωρία, θεωρεῖται δὲ ὡς κράτηση ὁμήρων ὄλων
τῶν πολιτῶν. Ἐμεῖς ἐν τούτοις κλεινόμαστε ἀπὸ τὶς ἑπτὰ μέσα, κίν-
δυνος ὑπάρχει παντοῦ, ποιὸς μᾶς προστατεύει;

ΣΚΛΑΒΟΙ

30 Μαΐου 1941. — Μιά διασκέδασή μας, τὸ μπάνιο. Οἱ Γερμανοὶ πέφτουν στὴ θάλασσα ὀλόγυμνοι, δὲ δίνουν σημασία γύρω τους. Στους δρόμους γυρίζουν γυμνοὶ ὡς τὴ μέση, τοὺς πειράζει πολὺ ἡ ζέστη. Σιγά-σιγά ἀρχίζουν νὰ ἔρχονται μερικοὶ φίλοι τοῦ σπιτιοῦ, μᾶς λένε τὰ πάθη τους, τοὺς ἀκοῦμε καὶ παρηγοριόμαστε, ἄλλοι ἔχουν πάθει χειρότερα ἀπὸ μᾶς. Κατὰ τὸ μεσημέρι ἦρθαν ἡ κόρη κι' ὁ γαμπρὸς τοῦ νοικοκύρη, Ἰωάννης Λιουδάκης, μὲ τὸ κοριτσάκι τους, μεγάλη χαρά. Μᾶς λένε πὼς καὶ στὶς Μουρνιές ἔγινε λεηλασία στὰ σπίτια καὶ στὰ μαγαζιά (γενικὸ τὸ κακό), πὼς στὸν Ἀσύρματο ἔγινε μεγάλη μάχη. Ὁ γαμπρὸς τοῦ νοικοκύρη μὲ μερικοὺς ἀνδρες τοῦ Ἀσυρμάτου ἔλαθαν μέρος στὴ μάχη. Μᾶς διηγούνται τὶς περιπέτειές τους, πὼς γιὰ νὰ φθάσουν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Κρήτη πέρασαν ἀπὸ Σέριφο, Μήλο, τρόμαξαν νὰ σωθοῦν, γλύτωσε μόνον τὸ καράβι τους ἀπὸ τόσα ἄλλα πού βούλιαξαν. — Στὸ κοντινὸ διώροφο σπίτι, λείπουν οἱ νοικοκύρηδες σὲ χωριό, μπήκαν Γερμανοὶ καὶ τὸ ἀδειάζουν. Κουβαλᾶν μέσα σὲ σάκκους ὅτι πήραν. Τρέχει ἡ νοικοκυρὰ μὲ τὶς κόρες της, τὸ σπίτι εἶναι συγγενικό, καὶ μὲ κλάματα παρακαλοῦν τοὺς στρατιῶτες ν' ἀφήσουν τὰ πράγματα. Ἐκεῖνοι τραβᾶνε τὰ πιστόλια τους καὶ τὶς φοβερίζουν. Φεύγουν τρομαγμένες. Τὸ ἀπόγευμα πηγαίνουμε στὸ σπίτι τοῦ συναδέλφου κ. Γεωργ. Γοβατζιδάκη, ἀνωτέρου οἰκονομικοῦ ὑπαλλήλου, ὁ ἴδιος λείπει μὲ τὴν οικογένειά του σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Ρεθύμνου. Στὸ δρόμο βλέπουμε νὰ συνεχίζεται ἡ διαρπαγὴ τῶν σπιτιῶν, ἡ διαταγὴ τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς κατοχῆς εἶναι, καθὼς φαίνεται, μόνον γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς. Στὸ σπίτι τοῦ συναδέλφου, στὴν ὁδὸ Ἐλευθ. Βενιζέλου κοντὰ στοῦ Μπόλαρη, ἡ ἴδια καταστροφὴ, καθὼς παντοῦ. Μ' ἕναν μπαλνιτᾶ, πού τὸν ἔχουν πάρει ἀπὸ τὴν κουζίνα, ἔχουν σπάσει κάθε συρτάρι κλειστὸ κι' ἔχουν πελεκήσει τὸ ὠραῖο γραφεῖο, καθὼς καὶ τὴ βιβλιοθήκη. Ἐχουν βγάλει ἀπὸ τὰ συρτάρια ὅλα τὰ πράγματα καὶ τὰ ἔχουν ψάξει λεπτομερῶς. Τὰ βιβλία πεταμένα χάμου, τὰ ἔχει τσακίσει ἡ βαρεῖα ἀρθύλα τοῦ ἐπιδρομέως. Ραδιόφωνο, βιολί, σκεὺη κουζίνας, στρώματα ὅλα λείπουν. Ἐχουν βγάλει ἀπὸ τὸ μπουφὲ τὰ βάζα κι' ἔχουν φάει τὰ γλυκὰ μὲ μιὰ μεγάλη κουτάλα. Τὴν ὥρα πού κοιτάζουμε ὅλ' αὐτὰ μὲ λύπη, κάποιος Γερ-

μανός μπαίνει και μᾶς ζητάει νὰ τοῦ δώσουμε μερικὰ ἀνθοδοχεῖα γιὰ τὰ λουλούδια τους. Τοῦ ἀπαντᾶμε πὼς τὸ σπίτι εἶναι ξένο. Τοῦ δείχνουμε τὴν κατάσταση τοῦ σπιτιοῦ, κουνάει τὸ κεφάλι του καὶ ἀπαντάει: «ἔχετε νέους φίλους τώρα γιὰ νὰ σὰς ὑπερασπίζουν». Μάλιστα, συλλογιζόμαστε, βλέπουμε τὴν ἀρχὴ τους. Τοῦ δίνουμε κάποιον ἀνθοδοχεῖο καὶ φεύγει. Στὸ μπάνιο κάποιος στρατιώτης ποῦ ξυρίστηκε, ἔχει πετάξει τὴ βρῶμα, ποῦ ἔβγαλε ἀπὸ τὸ μούτρο του, στὸν καθρέπτη.

31 Μαΐου 1941. — Τὴ νύκτα ἀκούσθησαν μακρυνές κανονιές, τί νὰ ἦταν τάχα; Δὲν ἔχουμε ραδιόφωνο κι' οἱ διαδόσεις εἶναι πολ-
λές. Οἱ Γερμανοὶ λένε πὼς ἔπεσαν Ἀλεξιπρωτιστὲς στὴν Ἀγγλία, στὸ Γιβραλτάρ, στὴ Μάλτα, στὴν Κύπρο καὶ τὸ Σουέζ καὶ πὼς καταλήφθηκε τὸ Γιβραλτάρ, ἡ Μάλτα κι' ἡ Κύπρος καὶ πὼς ἀπέ-
τυχε ἡ ἐπιχείρηση μόνο στὸ Σουέζ. "Ολοὶ οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ τὰ νέα αὐτὰ εἶναι γιομάτοι χαρὰ. Τραγουδοῦνε. Θεωροῦν τώρα πὼς ὁ πό-
λεμος τελειώνει γρήγορα μὲ τὴ συντριβὴ τῆς Ἀγγλίας. Μᾶς πιάνει
μεγάλῃ ἀπελπισία, νὰ πῆση καὶ τὸ Γιβραλτάρ, αὐτὸ ὁ νοῦς μας δὲν
τὸ χωράει. Δὲν ὑπάρχουν ραδιόφωνα νὰ μάθουμε τίς λεπτομέρειες
κι' αὐτὸ πολὺ μᾶς κοστίζει. Μαθαίνουμε πὼς τὰ θύματα μέσα στὴν
πόλη εἶναι ἐλάχιστα καὶ τοῦτο ὀφείλεται γιὰτὶ ὁ κόσμος εἶχε φύγει
ἐγκαίρως στὰ χωριά. Σιγὰ - σιγὰ γυρίζουν οἱ Χανιώτες. Φοβισμένοι,
τρομαγμένοι, βλέπουν μ' ἀπελπισία τὰ ἐρείπια τοῦ σπιτιοῦ τους,
τὴν περιουσία τους ποῦ χάθηκε. Κι' ὅμως δὲν τοὺς κυριεύει ἡ ἀπό-
γνωση, θὰ ξαναρχίσουν ἀμέσως αὔριο ἀπὸ τὴν ἀρχή. Θὰ χρειασθῇ
χρόνος πολὺς καὶ κόποι μεγάλοι, δουλειὰ καὶ δουλειὰ, γιὰ νὰ ζήση
τοῦτος ὁ ἔρημος τόπος καθὼς πρῶτα. Μὰ οἱ κάτοικοί του δὲν ἀπελ-
πίζονται, ἄλλος ἕνας ἔχθρος στοὺς τόσους ἄλλους ποῦ πέρασαν
ὡς τώρα ἀπὸ δῶ. Μόνον οἱ γέροι εἶναι ἀπελπισμένοι, στὴν ἡλικία
τους πὼς νὰ ξαναφτιάξουν; Αὐτοὶ περίμεναν ἡσυχὰ γερατειὰ κι'
ὄχι ν' ἀρχίσουν νὰ κτίζουν μιὰ καινούργια ζωὴ ποῦ θέλει νιάτα.
Καθένας ἀπ' αὐτοὺς ποῦ ἔρχονται στὸ σπίτι, ἔχει νὰ διηγηθῇ μιὰ
τραγικὴ ἱστορία, τὴ ζωὴ του τίς τελευταῖες δέκα μέρες. Μὰ ὅλες
σχεδὸν εἶναι ὅμοιες. Ὁ κίνδυνος ἀπὸ τίς βόμβες, τὰ καταφύγια χω-
ρὶς ἄνεση χωρὶς ἀέρα σχεδόν, τὸ βιαστικὸ ξεσήκωμα ἀπὸ τὸ σπίτι,
ἡ πορεία τὴ νύκτα ὄρες ὀλόκληρες, ἡ ἀγωνία συντροφιά μὲ τὴν
πίνα καὶ τὴ δίψα καὶ τέλος ἡ ἐπιστροφή στὴν ἱερά Ἐστία. Μὲ λα-
χτάρια τὴν ἀποζητοῦσαν τόσες ἡμέρες μὲ γοργὸ βῆμα γυρίζουν νὰ τὴ
βροῦν, νὰ ξεκουράσουν τὰ πονεμένα μέλη τους, ν' ἀνασάνῃ ἡ ψυχὴ
τους. Καὶ ἀλλοίμονο! τὸ σπίτι εἶναι ἐρείπιο, τὸ θέαμα τοῦτο τοὺς
δίνει τὸ πιὸ σκληρὸ κτύπημα ἀπ' ὅλα ὅσα τοὺς ἔτυχαν ὡς τώρα.
Πόσο κόστισαν ὅλα τούτα δῶ τὰ καλά τους! Κόπει χρόνων γιὰ μιὰ
ἡμέρα χαμένοι, πόνοι κι' ἰδρῶτες γιὰ μιὰ στιγμή φανερόνται
δοσμένοι ἄδικα, κούφιος οἱ χαρὲς κι' οἱ λύπες χωρὶς ἀνταμοιβή

καμμιά. "Όλα στὸν ἄνεμο. Μιά ζωὴ μένει ἄδεια, χωρὶς ἀνακούφιση καμμιά. Δακρυσμένοι, ἀμίλητοι, κατὰκοποι, στέκονται μπροστὰ στὰ ρημάδια καὶ βλέπουν. Εἶναι ἀλήθεια; μήπως εἶναι φέματα; Τὸ σπιτάκι τους εἶναι τοῦτο; Τὰ πραγματάκια τους ἐκεῖνα, σκορπισμένα χάμου θέα κάθε βέηλου; Τὰ ὄνειρά τους εἶναι αὐτά, ἔτσι σβυσμένα. Στιγμὲς ἀπελπισίας!... Κι' ὅμως νά: ξαναρχίζουν. Σὰν τὸ μυρμηγκι πού ἐπίμονα ξαναφτιάνει τὴ χαλασμένη φωλιά του καὶ μαζεύει νέους σπόρους, ἀρχίζει ὁ Χανιώτης, ὁ Κρητικὸς ἀπὸ τὴν ἀρχή. Μαζεύουν ὅσα τοὺς ἔχουν ἀπομείνει, σκόρπια κι' ἀνάκατα. Καὶ τὰ κουρέλια αὐτὰ γίνονται ὁ σπόρος γιὰ τὴ νέα ζωὴ τους. Μὲ τὸν καθημερινὸ τους μόχθο σιγὰ-σιγὰ θὰ προσπαθήσουν νὰ τὸν αὐγατέψουν. Ὁ καλὸς Θεὸς μονάχα νὰ τοὺς χαρίσῃ λίγα χρόνια ἀκόμα. Ρίχνονται στὴ δουλειὰ χωρὶς παράπονα, χωρὶς μιὰ βλαστήμια. "Ἴσως μόνον κάποια ἰδέα, πού εἶχαν γιὰ μερικοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους, ν' ἄλλαξε μέσα τους. Μᾶς ἐπεσκέφθηκε ὁ μεγαλέμπορος Καρδαμάτης γνωστὸς στὸν Πειραιᾶ, καὶ μᾶς διηγήθηκε ἕνα νόστιμο πάθημά του. "Ἦταν στὸ σπίτι του, ὅταν μπῆκαν μέσα οἱ Γερμανοὶ καὶ τὸν ὑποχρέωσαν νὰ τοὺς ἀνοίξῃ τὰ ντουλάπια, τὰ συρτάρια, τὰ μαπουλά του, τὰ πάντα. Ψάχνουν γιὰ ὄπλα, σκέφθηκε. "Ὅπου σ' ἕνα μαπουλο εἶχε τὶς τελευταῖες εἰσπράξεις τοῦ μαγαζιῶ του, ἕνα δέμα. Τὸ βρῆκε ὁ Γερμανός, τὸ πῆρε, τὸ ἀνοίξε κι' ἄρχισε νὰ μετρήσῃ τὰ χρήματα σιγὰ-σιγὰ. "Υστερα τὰ ἔβανε στὴν τσέπη του κι' ἔφυγε. Κι' ὁ ἄνθρωπος ἔχει μένει μ' ἀνοικτὸ τὸ στόμα, μεγάλη εἶναι ἡ ἀπορία του κι' ὀλοένα μᾶς ρωτᾷ «γιατί νὰ τὰ μετρήσῃ, τοῦ τὰ χρωστοῦσα;». Ἐκεῖνη τὴν ὥρα, καθὼς μᾶς λέει, τοῦ πέρασε ἡ ἰδέα πὼς θὰ τοῦ δώσῃ ὁ Γερμανός ἀπόδειξη. Ὁ καῦμένος! Μαζευόμαστε νωρὶς σπίτι. Εἴμαστε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ καὶ περπατᾶμε ἀπάνω-κάτω σὰν τὰ λιοντάρια στὸ κλουβί. Δὲν εἴμαστε πιά ἐλεύθεροι.

1 Ἰ ο υ ν ἰ ο υ 1941. — Πειθαρχία παντοῦ, ἐκεῖνο πού μᾶς ἔλειπε. Οἱ Γερμανοὶ εἶναι βλοσυροί, αὐστηροί, ἀσυγκίνητοι. Σκληροὶ κι' ἀγέλαστοι. Φέρνονται μὲ περιφρόνηση, εἴμαστε δούλοι. Ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς εἰσόδου τους στὴν πόλῃ ἔχουν στήσει στὶς γωνιὲς τῶν δρόμων καὶ τὶς πλατεῖες ξύλινες ἐπιγραφές, πού γράφουν πού πηγαίνει ὁ δρόμος καὶ πόσα χιλιόμετρα ἀπέχουν οἱ διάφορες τοποθεσίες. Μέτρο σκόπιμο κι' ἐπωφελεῖς δείχνει ἐπιμελημένη ὀργάνωση. Μαθαίνουμε πὼς στὰ χωριά γίνονται ἐκτελέσεις πολιτῶν, ὁ Θεὸς νὰ βάνῃ τὸ χέρι του. Ἀγοράζουμε ψωμί, βρήκαμε λίγες κονοέρβες καὶ πατάτα, λίγο ρύζι μᾶς ἔδωσαν, περνᾶμε. Τὰ μαγαζιά θὰ περάσῃ καιρὸς ν' ἀνοίξουν, ἔτσι πού εἶναι καταστραμμένα. Μάθαμε ἀπὸ Γερμανοὺς πὼς οἱ χθεσινὲς κανονιὲς ὠφείλονταν στὴν καταστροφὴ μιᾶς Ἰταλικῆς νηοπομπῆς πού ἔφερνε ρουχισμὸ καὶ τρόφιμα γιὰ τὸ στρατό, τὴ βούλιαξαν τὰ Ἀγγλικά

πολεμικά. Οί Γερμανοί γι' αὐτὸ καταφέρνονται ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν, πὼς εἶναι ἀνίκανοι, γενικὰ δὲ μιλᾶν γι' αὐτοὺς μὲ χλευασμὸ καὶ οἶκτο. "Ὅταν χωρικοὶ παραπονήθηκαν στοὺς Γερμανοὺς πὼς οἱ Ἰταλοὶ μπαίνουν στοὺς κήπους καὶ τὰ χωράφια τους καὶ τοὺς παίρνουν τὰ πράγματά τους, οἱ Γερμανοὶ ἀπάντησαν, τί τοὺς φυλάτε, κτυπήστε τους. Κι' αὐτὸ γίνηκε μερικές φορές, μάλιστα κάποτε κυνήγησαν μὲ ξύλα καὶ πέτρες Ἰταλοὺς (τέως αἰχμαλώτους) μπροστὰ σὰ μάτια τῶν Γερμανῶν, κι' αὐτοὶ ἦσαν ξεκαρδισμένοι σὰ γέλια. Οἱ Ἰταλοὶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μιλᾶν γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ὕβριστικά, μὲ μῖσος, προσθέτοντας «μὲ τοὺς "Ἕλληνες εἴμαστε σὰν ἀδελφία, μὰ ἄς ὄψεται ὁ Μουσολίνι». Σήμερα κάνουν μπάνιο ὡς πενήντα Γερμανοί, τοὺς ἔχουν φέρει ἀξιωματικοὶ καὶ μὲ παραγγέλματα κάνουν τὸ μπάνιο τους, φυσικὰ ὀλόγυμοι. Τὸ ἀπόγευμα πηγαίνουμε στὸ σπίτι τοῦ συναδέλφου μου Γοβατζιδάκι. Ἐνῶ προχθὲς τὸ εἶχαμε ἀσφαλσίσει, τὸ βρίσκουμε σήμερα πάλι ἀνοικτό. Ἀπέναντι οἱ Γερμανοὶ γελᾶν εἰρωνικά. Πάλι λείπουν ἀπὸ μέσα μερικὰ πράγματα. Τώρα βλέπουμε πὼς μέσα στὸ ὠραῖο σαλόνι ἔχουν ἀφήσει τὴν ἀκαθαρσία τους, μὲ πετσετάκια πού ἔπαιρναν ἀπὸ τὸν μπουφέ, μὲ τίς λαμπρὲς κουρτίνες σκουπίζονταν. Στὸ σπίτι ὑπάρχει ἀποχωρητήριον πολὺ καλὸ. Τὸ ἴδιο ἔχει γίνει σὲ πολλὰ σπίτια ἐδῶ, στὴν Ρέθυμνο, στὸ Ἡράκλειο, καθὼς μαθαίνουμε. Οἰκτρότητες! Κάποιος στρατιώτης ἀνέβηκε σ' ἓνα μπαλκόνι, κι' ἀπὸ κεῖ ἀπάνω ἀνακουφίσθηκε κάτω στὸ δρόμο! Γερμανοὶ στρατιῶτες πῆγαν σ' ἓνα ἐξοχικὸ σπίτι κι' ἀφοῦ ἔφαγαν κι' ἤπιαν, ἔκαναν ὅλοι τὴν ἀκαθαρσία τους μέσα στὴ μπουγάδα τῆς νοικοκυρᾶς. Γερμανοὶ στρατιῶτες, ἀφοῦ ἡ νοικοκυρὰ τοὺς περιποιήθηκε καὶ τοὺς ἔδωσε ὅ,τι ζήτησαν, φεύγοντας, ἄφησαν τὴν ἀκαθαρσία τους μέσα σὲ μιὰ χύτρα, πού εἶχε φαί γιὰ τοὺς ἐργάτες, πού δούλευαν στὸ χωράφι. Αὐτὰ μόνον, κι' ἀπὸ στόματα ἀξιοπίστων καὶ σοβαρῶν ἀνθρώπων. "Ἐτσι βρώμικα ντροπιάσθηκε ἡ φιλοξενία, τ' ὄμορφο αὐτὸ λουλούδι, πού ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια ἀνθίζει στὴν Ἑλληνικὴ γῆ. Νὰ δικαιολογήσῃ κανεὶς τίς βόμβες, τὴ φωτιά, τὰ πολυβόλα τους, τὸ κλέψιμο, ἔστω. Λέμε πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ βάνουσο κατακτητή. Ἐθελοντὲς εἶναι, σὰ στρατιῶτες ὄτακτοι εἶχαν δικαίωμα νὰ σκοτώσουν, νὰ παίρνουν λάφυρα γιὰ τοὺς δικούς τους. Μὰ τοῦτα τὰ ἄλλα πὼς νὰ δικαιολογηθοῦν; Τέλεια ἔλλειψη στοιχειώδους σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἑαυτὸ τους, λείπει ἡ ἀρετὴ ν' ἀποστρεφόμεστε κάθε ἄσχημο καὶ χυδαῖο καὶ νὰ μᾶς ἀρέσῃ τὸ ὠραῖο, πού δείχνει ἀνάταση ψυχῆς. Τέτοιες πράξεις φανερώνουν καὶ ἔλλειψη διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἀτόμου. Κενότητά τοῦ ἀνθρώπου. Τί κι' ἂν ξέρουν οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ νὰ πολεμᾶνε; Δὲν ἔχουν διδασχθῆ ὅμως τὸ σπουδαιότερο, πὼς ἡ πιὸ μεγάλη νίκη εἶναι νὰ συγκινηθῆ ὁ ἥττημένος ἀπὸ τὸ φέρσιμο τοῦ ἀντιπάλου καὶ νικητοῦ του, νὰ τὸν θαυ-

μάση, νά τόν ἀγαπήσῃ. Πολλοί ἀπό τούς στρατιῶτες αὐτούς καμάρωναν γιατί ἀνήκαν στό σῶμα τῶν Ἀλεξιπτωτιστῶν τοῦ Χίτλερ. Τόσο τὸ χειρότερο γι' αὐτούς. Ἔλεγαν ἀκόμα πὼς ἂν ἐρχόταν τὸ σῶμα τῶν Ἀλεξιπτωτιστῶν τοῦ Γκαίριγκ, ἀλλοίμονο στήν Κρήτη! Δηλαδή τότε, μήπως ἡ ἐξαγγελομένη «νέα τάξις πραγμάτων», θά ἔβρισκε τὴν ὀλοκλήρωσή της;

2 Ἰ ο υ ν ῖ ο υ 1941. — Σήμερα πήγαμε στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Τοιχοκόλλησαν διαταγὴ χθὲς τὸ βράδυ, νά παρουσιασθοῦμε σήμερα στὶς θέσεις μας. Ὁρίσθηκε προσωρινὸς γενικὸς Γραμματεὺς κάποιος Γ. Δασκαλάκης. Καμμία ὀργάνωση, λίγοι οἱ παρουσιασθέντες ὑπάλληλοι, μᾶς κρατᾶν ἔξω στὸν ἥλιο ὤρες. Μερικοὶ τοῦ κατάρθωσαν ν' ἀνεβοῦν στὰ γραφεῖα, τὰ βρῆκαν σὲ ἐλεῖνὰ χάλια. Κι' ἐκεῖ τραπέζια καὶ ντουλάπες εἶναι ὅλα σπασμένα κι' ἀνοιγμένα, τὰ χαρτιά σκορπισμένα κι' ἀνάκατα. Στὰ καλύτερα δωμάτια, εἶναι ἐγκαταστημένοι Γερμανοὶ κι' ἐργάζονται. Κουβεντιάζουμε μεταξὺ μας. Ὅλοι εἶναι σύμφωνοι πὼς δὲν ὀργανώθηκε καλὰ ἡ ἀντίσταση. Στὸ Ἡράκλειο καὶ στὴ Ρέθυμνο, ἡ Σχολὴ Χωροφυλακῆς, ποῦ ἦταν ὀργανωμένη, πολέμησε γερὰ κι' ἔφερε πολλές ἀπώλειες στὸν ἐχθρό. Ἀποροῦν ὅλοι, ἀφοῦ ἦταν σκοπὸς νά ὑπερασπισθῇ «πάση δυνάμει» ἡ Κρήτη καὶ νά γίνῃ τὸ καταφύγιο τοῦ Ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, γιατί δὲν στάλθηκε ἀρκετὸς στρατός. Κι' ἀφοῦ δὲ γίνηκαν αὐτά, ἄς καλοῦσαν τούς πολῖτες, νά τοὺς ὀργανώσουν κάπως καὶ νά τοὺς δώσουν ὄπλα. Εἶναι ζήτημα τότες ἂν φτοῦραγε κανεῖς ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Τραγικὲς συμπτώσεις ἔφεραν ὀδυνηρὰ ἀποτελέσματα, ὅπως αὐτή: ἡ φονικὴ βόμβα, ποῦ ἔπεσε στὴν εἴσοδο τοῦ καταφυγίου τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως τὴν πρώτη μέρα τοῦ ἀγρίου βομβαρδισμοῦ τῶν Χανίων, καὶ σκότωσε πέντε γνωστοὺς Ἀξιωματικοὺς καὶ πλήγωσε ἄλλους, πολλὴ τάραχὴ ἔφερε. Τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι. Τὶς στιγμὲς ποῦ οἱ Ἀξιωματικοὶ ὠδηγοῦσαν τούς στρατιῶτες στὴ μάχη, τρέχοντας πρώτοι μπροστὰ ἀπ' ὅλους, ἄλλοι (εὐτυχῶς εὐάριθμοι) βρῖσκονταν χωμένοι βαθειὰ - βαθειὰ στὶς σπηλιές. Γι' αὐτούς τὸ Ἐθνικὸ Ἐγερτήριο δὲ σάλπισε. Κι' ὁ πόλεμος τοῦ 1940-41 ἀπαίτουσε σκληρὲς θυσίες.

3 Ἰ ο υ ν ῖ ο υ 1941. — Στὴ Γενικὴ Διοίκηση μᾶς εἶπαν νά παρουσιασθοῦμε μετὰ τὶς 16 Ἰουνίου. Γιατί ὅρα γε; μεγάλη ἡ ἀπορία μας. Κάνουμε πολλὰς ὑποθέσεις. Ἴσως γιατί ὡς τότε θά ἔχουν ἐγκατασταθῇ οἱ Ἀρχές. Διαθάζουμε μιὰ μεγάλη Διάταξη (διαταγὴ) τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Κρήτης. Μεταξὺ ἄλλων γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Βάσει τῆς ἐξουσιοδοτήσεως, ἦν μοὶ παρέσχεον ὁ Φύρερ καὶ Ἀνώτατος Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ, ἐντέλλομαι τὰ κάτωθι: Ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου Κρήτης δέον νά παραμείνῃ ἐν ταῖς οἰκίαις τοῦ ἀπὸ τῆς 20ῆς μέχρι τῆς 5ῆς ὥρας. Πᾶσαι αἱ συναθροίσεις καὶ

δημόσιαι συγκεντρώσεις ἀπαγορεύονται. Ραδιοφωνικαὶ ἐκπομπαὶ δέον νὰ ἀκούωνται μόνον ἐκ γερμανικῶν καὶ ἑλληνικῶν σταθμῶν. Ἀρνήσεις πρὸς ἐκτέλεσιν ἐργασίας πάσης φύσεως θέλουσι τιμωρηθῆ ὡς κωλυσιεργία (σαμποτάζ). Πᾶσα ἐπικοινωνία μὲ στρατιωτικούς ἢ πολιτικούς αἰχμαλώτους, οἵτινες εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν φρουρῆσιν τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, θὰ τιμωρῆται. Αἱ παρ' ἐμοῦ ἐκδιδόμεναι καὶ δημοσιεύμεναι διατάξεις καὶ νομικαὶ ὁδηγίαι ὑπερέχουσι τῶν ἰσχυόντων νόμων τῆς Χώρας. Οἰαδήποτε ἔνδικα μέσα συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν παραπόνων, κατὰ τῶν παρ' ἐμοῦ ἐκδιδομένων καὶ δημοσιευομένων Διατάξεων, καταργοῦνται. Ποιναί. Οἱ μὴ συμμορφούμενοι πρὸς τὴν Διάταξιν ταύτην καὶ ἀντενεργοῦντες πρὸς ταύτην, καθιστάμενοι οὕτω ἔνοχοι, καταδικάζονται ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τοῦ πλημμελήματος ἢ κακουργήματος, εἰς θάνατον, εἰς εἰρκτήν, φυλάκισιν, εἰς χρηματικὴν ποινὴν ἢ εἰς μίαν τῶν ποινῶν τούτων, δημευομένης συνάμα καὶ τῆς περιουσίας τῶν». Ἡ διάταξις ἔχει περισσότερες ἀπὸ 15 ἀπαγορεύσεις κ' ἐντολάς. — Μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους ὑπαλλήλους παρουσιάσθηκε κ' ὁ εἰσπράκτορας τοῦ Δημοσίου Ταμείου Χανίων Πέτρος Γεωργαράκις. Μὲ ζωηρὰ χρώματα διηγίεται τὴν τραγωδίαν τοῦ Ἀλικιανοῦ, ἦταν ὁ ἴδιος ἐκεῖ. Οἱ Γερμανοὶ εἶπαν πὼς στὴν περιφέρεια τοῦ Ἀλικιανοῦ ἀνακάλυψαν Ἀλεξιπρωτιστὰς σκοτωμένους ἀπὸ πολῖτες. Ἀμέσως κύκλωσαν τὸν Ἀλικιανὸν κ' ἔπιασαν ὄλσος τοὺς κατοίκους του, καθὼς κ' ὅσους περνοῦσαν ἀπὸ κεῖ. Μαζὶ τοὺς κ' ὁ Γεωργαράκις. Ξεχώρισαν κ' ἔδιωξαν τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ, κράτησαν τοὺς νέους κ' ὅσους εἶχαν ἡλικίαν μέχρι τὰ πενήντα. Αὐτοὺς τοὺς ὑποχρέωσαν πρῶτα - πρῶτα νὰ ξεθάψουν τοὺς χωμένους Ἀλεξιπρωτιστὰς. Εἶχαν σκοτωθῆ στὴ μάχῃ κ' ἦσαν πολλοί, γι' αὐτὸ κ' ὁ θυμὸς τῶν Γερμανῶν εἶναι μεγάλος. Τοὺς φυλᾶν μὲ τὸ πολυθόλο, κ' ὅποιος κάνει ἀργὰ τὸν κτυπᾶνε στὴν πλάτη μ' αὐτό. Καθὼς τραβάει, μᾶς λέει ὁ Γεωργαράκις, κάποιον χωμένο πτώμα Ἀλεξιπρωτιστοῦ ἀπὸ τὸ πόδι, τοῦ μένει αὐτὸ στὸ χέρι, εἶχαν περάσει ἀρκετὰς ἡμέρας κ' εἶχε ἀρχίσει τὸ σάπισμα. Ὁ Γερμανὸς στρατιώτης ποὺ τὸν ἐπόπτευε, μόλις τὸ βλέπει αὐτό, τοῦ βαράει μιὰ στὴν πλάτη μὲ τὸ πολυθόλο του, ποὺ σχεδὸν τοῦ ἦρθε τὸ αἷμα ἀπὸ τὸ στόμα. Τοὺς ἀπειλοῦν κάθε τόσο μὲ τὸ πολυθόλο νὰ τοὺς ξεθάβουν μὲ προσοχή. Ὅταν τέλειωσε ἡ δουλειὰ αὐτή, τοὺς βάζουν στὴ γραμμὴ, 43 ἄνδρες, καὶ τοὺς παραγγέλνουν νὰ σκάψουν ἓνα χαντάκι, ἐκεῖ δὲ μπροστά τους. Σκάβουν. Κάθε τόσο οἱ Γερμανοὶ μετρᾶνε τὸ ὕψος αὐτῶν ποὺ σκάβουν καὶ μετρᾶν ὕστερα καὶ τὸ βάθος τοῦ χαντακιοῦ. Τοὺς κάνουν νοήματα νὰ μὴ πετᾶν μακριὰ τὰ χῶματα, γιατί θὰ τὰ ρίξουν ὕστερα ἀπάνω τους, ὅταν αὐτοὶ θὰ πέσουν μέσα στὸ χαντάκι. Ὁ Γεωργαράκις συνοδεύει τὰ λόγια του μὲ τίς σχετικὰς χειρονομίας, ἀνατριχιάζουμε. Συνεχίζει. « Κι'

ἐμείς σκάθουμε χωρίς ἀνάπαυση τὸ λάκκο μας». Σὲ λίγο τελειώ-
νουν, τεράστιος μακρὺς λάκκος ἔτοιμος, σὰν πελώριο στόμα, νὰ
καταπιῇ τὰ θύματά του, κι' ἐκεῖνοι στὴν ἄκρη του, στὴ σειρά, πε-
ριμένουν κατάκοποι, κάθυγροι, σὰν ὑπνωτισμένοι, τὸ μοιραῖο. Μὰ
νά, οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες ἀρχίζουν νὰ τοὺς δένουν τὰ χέρια σφι-
κτὰ μὲ συρματοπλεγμα. Ὁ Γεωργαράκις γρήγορα—πρὶν τοῦ δε-
θοῦν τὰ χέρια—βγάζει μιὰ ταυτότητα τῆς ὑπηρεσίας καὶ τὴ δει-
χνει στὸ Γερμανό, κάνοντας νὰ καταλάβῃ πὼς εἶναι δημόσιος ὑπάλ-
ληλος καὶ πὼς δὲν κατάγεται ἀπὸ τοῦ Ἀλικιανοῦ. Συγχρόνως κά-
νει τάχα πὼς νομίζει πὼς ὁ Γερμανὸς τὸν ἀφήνει ἐλεύθερο καὶ κι-
νάει νὰ φύγῃ ὁ δυστυχής. «Καὶ μοῦ παίζουν ἀμέσως δυό, πού πέρα-
σαν τὰ βόλια σιμὰ στὸ κεφάλι μου. Μοῦ φωνάζουν δυνατὰ, τί
νὰ κάνω; μένω». Βλέπει ἕνα γνωστό του, πού ξέρει Γερμανικὰ κι'
εἶναι μαζί μὲ τοὺς Γερμανοὺς, τὸν παρακαλεῖ μὲ νοήματα νὰ τὸν
σώσῃ. Ἐκείνην τὴν τελευταία στιγμή τοῦ δράματος, φωνάζουν οἱ
Γερμανοὶ δυὸ ὀνόματα, κι' ἀπὸ τὴ γραμμὴ τῶν μελλοθανάτων φεύ-
γουν δυό, ὁ ἕνας εἶναι ὁ Γεωργαράκις. Εἶχε σωθῆ. Πάει πιὸ πέρα
καὶ πέφτει στὴ ρίζα ἑνὸς δένδρου, δὲν τὸν κρατᾶνε τὰ πόδια του. Κά-
ποιος τὸν πλησιάζει καὶ καθὼς βλέπει στὸ χέρι του, πού εἶχε ἀκου-
μπισμένο στὸ στήθος του, τὸ δακτυλίδι του, τοῦ τὸ βγάζει. Μὲ τὰ
μάτια του μισόκλειστα βλέπει πὼς εἶναι Γερμανός. Μιλιά. Ἀπὸ τὴ
γραμμὴ τῶν μελλοθανάτων, γλύτωσε καὶ τρίτος. Τὴν ὥρα πού δέ-
ναν τοὺς ἄλλους αὐτὸς πετιέται ἀπὸ τὴ γραμμὴ φωνάζοντας σὰν
τρελλὸς καὶ τρέχει μακρὰ. Κάνει τὸν παλαβό. Τοῦ παίζουν χίλιες
ντουφεκίες μὰ στὸ τέλος γλυτώνει. Σὲ μερικὲς στιγμὲς, κατὰ τὸ
μεσημέρι, ἀκούγονται τὰ πολυβόλα κι' ὕστερα σιωπὴ. Εἶχαν ἀνοί-
ξει σαράντα τάφοι. Ἡ Κρήτη δὲ θὰ τοὺς λησμονήσῃ. Δὲν πρέπει.
Ὁ Γεωργαράκις, τὴν ὥρα πού μᾶς διηγίεται ὅλ' αὐτὰ τὰ τραγικὰ
γεγονότα, ἔχει ζωγραφισμένο ἀκόμα στὸ πρόσωπό του τὸν τρόμο
καὶ τὰ μάτια του, δείχνουν μεγάλο φόβο. Κοιτάζει ὅλην τὴν ὥρα
γύρω του φοβισμένα, μιλάει πολὺ σιγὰ καὶ στὸν παραμικρὸ θό-
ρυθο ξαφνιαζεται κι' εἶναι ἔτοιμος νὰ τρέξῃ. Ντουφέκισαν τόσους
στ' Ἀλικιανοῦ, γιατί, καθὼς λένε, οἱ ἐκτελέσεις ἔχουν ὀρισθῆ νὰ
γίνονται ἀπὸ τὸ Βερολίνο μὲ τὸ ἐξῆς μέτρο: γιὰ κάθε σκοτωμένο
ἀπὸ πολῖτες Γερμανό, νὰ πεθαίνουν δέκα Ἕλληνες. Ἄλλος, ἐκεῖ
στὴ συγκέντρωσή μας διηγίεται τὸ ἐξῆς: Κάπου ἔξω στὰ Χανιά, οἱ
Γερμανοὶ συνάντησαν ἕνα φτωχὸ γεωργό, πού δούλευε στὸ χω-
ράφι. Τοῦ φώναξαν, αὐτὸς ἔτρεξε πρόθυμα κοντὰ τους. Τὸν διάτα-
ξαν νὰ σκάψῃ ἕνα λάκκο, ἄρχισε ὁ φτωχὸς ἀνύποπτα νὰ σκάβῃ.
Τοῦ εἶπαν νὰ πηδῆξῃ μέσα, φανταζόμενος πὼς ἤθελαν νὰ μάθουν
τὸ βάθος τοῦ λάκκου μῆθε μέσα. Ἀμέσως οἱ Γερμανοὶ ἔβγαλαν
τὰ πιστόλια τους καὶ τ' ἀδειασαν ἀπάνω στὸ χωρικό. Αὐτὸς ἔπεσε.
Τὰ τρομαγμένα τοῦ μάτια θὰ στηλώθηκαν μ' ἀπορία στοὺς Γερ-

μανούς (πολεμιστές τί ἔφταιξα; στο χωράφι δούλευα γιά τὸ φαγάκι τῶν παιδιῶν μου). Κάποιος ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες μὲ τὴν ἀρθύλα τοῦ κλώτσησε κάμποσες φορές τὰ χῶματα κι' ὅταν ἔπεσαν μερικά στοὺς λάκκο, ξεκίνησε μὲ τὸ βαρὺ του βῆμα μαζί μὲ τοὺς συντρόφους του. Ὁ μάρτυρας τῆς τραγωδίας αὐτῆς δάκρυσε, θυμήθηκε, ψιθύρισε: «^Ω τλήμων Ἀρετή, λόγος γὰρ ἦσθα;». Ἡ συζήτηση ἀναψε ἀνάμεσα στοὺς ἀκροατές. Τί ἔφταιγε ὁ φτωχὸς ὁ ἀνθρώπος; Ὑπάρχει καμμιά δικαιολογία γι' αὐτὸν τὸ φόνο; ἔχει ἴχνος δικαιοσύνης ἢ πράξη αὐτὴ ἐναντίον ἑνὸς οικογενειάρχῃ ἀγρότη; Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡ μεγάλη αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἐντολή, γιὰτί νὰ προδίνεται τόσο ἄγρια; Νὰ τοὺς ὀνομάσουμε τοὺς ἐργάτες αὐτῶν τῶν κακῶν βαρθάρους; ἀκόμα νὰ τοὺς ποῦμε Βουλγάρους;

4 Ἰουνίου 1941. — Μαθαίνουμε πὼς τὰ πολεμικὰ «Χούντ» (Ἀγγλικὸ 42 χιλ. τόνων) καὶ «Βίσμαρκ» (Γερμανικὸ 35 χιλ. τόνων) βυθίστηκαν. Πῶς; καμμιά λεπτομέρεια. — Ἡ ἀναβολὴ τῆς λειτουργίας τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ὡς τις 16 τοῦ μηνὸς ἀποδίδεται στοὶ ὅτι θὰ ἔρθῃ τακτικὸς Γερμανικὸς στρατὸς καὶ θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ὀργάνωση τοῦ Κράτους. Ἀρχίζουν ἔρευνοι στὰ σπίτια γιὰ τὴν ἀπόκρυψη πολεμικῶν εἰδῶν καὶ κλοπιμαίων. Ἀκόμα δὲν ἀνοίξε κανένα μαγαζί. Πίνουμε νερὸ ἀπὸ τὰ πηγάδια, πολὺ ἀλμυρὸ, κίνδυνος ἀσθενειῶν, γιὰτί μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὰ καθαρὸ. Οἱ σωλῆνες τοῦ νεροῦ στοὺς δρόμους ἔχουν καταστραφῆ σὲ πολλὲς μεριές ἀπὸ βόμβες. Καταφθάνουν στὰ Χανιά συνάδελφοι, ποὺ εἶχαν πάει ἔξω πολὺ μακριά, μερικοὶ κατὰ τὸ Φρέ, τὸ Βαφέ. Τὰ Γερμανικὰ ἀεροπλάνα τοὺς πολυβολοῦσαν ἀδιάκοπα στοὺς δρόμους, ἅμα ἔβλεπαν ἀνθρώπο, στοὺς δρόμο ἢ στοὺς χωράφι, κατέβαιναν χαμηλά καὶ πολυβολοῦσαν ἐπὶ ὄρες, ὡς που νόμιζαν πὼς σκότωσαν τὸν ἀνθρώπο αὐτόν, εἴτε ἀνδρας, εἴτε γυναίκα, εἴτε παιδί ἦταν. Συνάδελφους ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τὴ Σούδα γιὰ νὰ ἔρθουν στὰ Χανιά, τοὺς κράτησαν οἱ Γερμανοὶ καὶ δουλεύουν ἐκεῖ σὲ δημόσια ἔργα, κουβαλᾶν νερὸ καὶ τσουβάλια ἅμμο ἐπὶ ὄρες. Ὅσους περνᾶν ἀπὸ τὴ Σούδα, τοὺς φάχνουν οἱ Γερμανοὶ καὶ τοὺς παίρνουν χρήματα καὶ χρυσαφικά. Ἐκεῖ ἔχουν κλεισμένους καὶ πολλοὺς Ἴταλοὺς (πρῶν αἰχμαλώτους), δουλεύουν χειρότερα ἀπὸ τοὺς δικούς μας. Ἀπέναντι στοὺς σπίτι, ὅπου μένω, οἱ Γερμανοὶ ψαρεύουν στὴ θάλασσα μὲ χειροβομβίδες, ἀκούγονται ἀκατάπαυστα δυνατοὶ κρότοι. Ἄλλοι μὲ βάρκες, ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀμμουδιά, κάνουν βόλτες ἀπὸ τὸ πρωῖ ὡς τὸ βράδυ μὲ τραγοῦδια καὶ φωνὲς χαρούμενες. Διασκεδάζουν. Τίς ἴδιες ὄρες οἱ Χανιώτες κλαῖνε μπροστὰ στὰ ἐρείπια τῶν σπιτιῶν τους* καὶ τῶν καμένων μαγαζιῶν τους.

5 Ἰουνίου 1941. — Πληροφοροῦμαστε πὼς στὴν Κρήτη θὰ εἶναι κοινὴ κατοχὴ Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν. Θὰ ὑπάρχῃ ἄρα γε Ἑλληνικὴ Διοίκηση; Γερμανοὶ, περνῶντας ἀπὸ τὸ σπίτι, μᾶς ζήτησαν

νερό. Ὁ φίλος Σπ. Θεοχάρης τοὺς μίλησε, τοὺς εἶπε πολλὰ ἀπὸ τὰ δεινὰ μας. Σημειῶνω πὺς δειχθῆκαν καλοὶ. "Ενας ἀπ' αὐτοὺς, ὁ Paul Diegkbei-Roseustein-Meuden in Westfalen - Kreis Iserlohn-Strasse der S. A. No 4-Deutschlant (Πάουλ Ντικ) ξαναῆρθε. Συγκινεῖται ὅταν βρῖσκεται στὸ σπίτι, διψᾷ γιὰ οἰκογενειακὴ ζωὴ. Γρελλαίνεται ἰδίως μὲ τὸ ἐγγονάκι τῆς νοικοκυρᾶς, θέλει νὰ παίζη μαζί του. Ποιὸς ξέρει τί τοῦ θυμίζουν ὄλ' αὐτά. Κάποιο σπιτάκι ἐκεῖ κάτω στὴ Γερμανία, κάποιες ἡσυχες ἡμέρες, χαρούμενες. Ἀπὸ τὸν Πάουλ καὶ τὸν Walter Gerräcke - Dingel - Stort - Tjinjhstrasse 252 - Galbenstadt Deutschland (Βάλτερ) καὶ ἄλλους Γερμανοὺς μαθαίνουμε πολλὰ νέα. Πολὺ ἐντύπωση ἔχουν κάνει στοὺς Ἀλεξιπρωτιστές, τοὺς ἔχουν πολὺ κοστίσει, οἱ ἀπώλειές τους στὴν Κρήτη. Δὲν περιμέναν τόσην ἀντίσταση. Ὑπολογίζουν οἱ ἴδιοι τίς ἀπώλειές τους σὲ 10.700. "Ενα σύνταγμά τους εἶχε 500 νεκροὺς καὶ 300 τραυματίες. "Ενας τους μᾶς λέει πὺς στὴν ὁμάδα τοῦ ἀπὸ 25 ποὺ πήδησαν, ἔφθασαν στὴ γῆ 7 ζωντανοί, οἱ ἄλλοι κατέβηκαν νεκροὶ ἀπὸ σφαῖρες. Πολλὰ τέτοια παραδείγματα μᾶς φέρνουν, θεωροῦν τίς ἀπώλειές τους τίς σοβαρότερες ποὺ ἔγιναν ὡς τώρα, λένε πὺς οὔτε σ' ὄλον τὸν πόλεμο τῆς Γαλλίας χάθησαν τόσο. Π ρ ὶ τ ῆ φ ο ρ ᾶ κ ᾶ π ο ι ο ς σ ο β α ρ ὸ ς κ λ ο ν ι σ μ ὸ ς γ ῖ ν ε τ α ι σ τ ῖ ς τ ᾶ ξ ε ι ς τ ο υ ς. Νοιώθουν, τὸ βλέπουν πὺς δὲν εἶναι ἄτρωτοι, πὺς δὲν εἶναι ἀκατάβλητοι (μεγάλο κέρδος στὸν ἀγῶνα τῶν συμμάχων αὐτό, λέμε μεις). "Ενα ξέφτισμα φανερώθηκε στὰ μάτια τους, ἀνησύχησαν. Λὲς καὶ τοὺς ἄγγιξε «π ν ο ἦ ἦ τ τ η ς». Εἶδαν πὺς ἂν αὐτοὶ ἔχουν μηχανές, οἱ ἄλλοι ἔχουν καρδιά κι' ἔμαθαν πὺς ἡ βία γιγαντῶνει τοὺς ἀγωνιστές ποὺ μάχονται γιὰ τὴν ἐλευθερία τους. Τί μεγάλο ἢ συνέχεια αὐτὴ τῆς Ἱστορίας! νὰ δοθῆ τὸ μάθημα τῆς ἐλευθερίας στοὺς νέους βαρβάρους στὴν Ἑλλάδα — σάν καὶ τότε — στὸ χῶμα ποὺ εἶναι ζυμωμένο μὲ αἵματα καὶ κόκκαλα ἡρώων. — Γιὰ ἠθικὴ ἐνίσχυση τοὺς ἀπονεμήθηκαν παράσημα, σχεδὸν σ' ὄλους τοὺς ἄνδρες, καὶ τὸ σπουδαιότερο, ὁ Γκαίριγκ συνεχάρη διὰ προσωπικῆς του ἐπιστολῆς τὸν διοικητὴ τους. Κι' οἱ ἄνδρες του καμαρώνουν γι' αὐτό. Καὶ στὴ θάλασσα, κατὰ τὴν ἀπόπειρα ν' ἀποβιθασθοῦν, ὁμολογοῦν πὺς χάθηκε μὲ τοὺς Ἱταλοὺς κι' ἓνα Γερμανικὸ σύνταγμα. Ἐχασαν καὶ ἀεροπλάνα ἀρκετά. Τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Μάλεμε εἶναι γιομάτο συντρίμματα ἀεροπλάνων, ἰδίως μεταγωγικῶν. Τὰ κτυποῦσαν οἱ Ἄγγλοι μὲ τὸ κανόνι. Ὑπολογίζονται πὺς χάθηκαν μόνον ἐκεῖ 250 ἀεροπλάνα. "Αν κι' εἶναι θυμῶμένοι ποὺ τοὺς κτύπησαν ἀπὸ τὰ χωριά οἱ πολῖτες, ἐν τούτοις μιᾶν ἐπαινετικὰ γιὰ τοὺς χωριάτες τῆς Κρήτης. Τοὺς ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση κάποιος γέρος μὲ βράκες, ποὺ πολέμαγε σάν παλληκαράκι. Τοὺς ἀπαντᾷ πὺς αὐτὸ συνηθίζεται στὴν Κρήτη ἀπὸ χρόνια. Θαυμάζουν. Διαδίδουν οἱ Γερμανοὶ πὺς ὁ Στάλιν ἀντικατα-

στάθηκε ἀπὸ τὸν Μολότωφ (δείχνουν γι' αὐτὸ ἀνακούφιση καὶ χαρὰ) καὶ πὼς γίνηκε ἀμέσως συμφωνία νὰ περάσουν τὰ Γερμανικὰ στρατεύματα γιὰ τὸ Ἰράκ. — Ὁ συνάδελφος διευθυντῆς τῶν Ἑσωτερικῶν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως λέει πὼς ὁ Γερμανὸς φρούραρχος Ρεθύμνου ἤθελε νὰ μάθῃ ἂν ὁ Ἴω. Μεταξᾶς, ἂν ζοῦσε, θὰ ἔκανε πόλεμο κατὰ τῆς Γερμανίας. — Τοὺς αἰχμαλώτους τοὺς ἔχουν στήν «Πελεκαιπεῖνα». Ἡ τοποθεσία ἔχει πάρει τ' ὄνομα ἀπὸ τὸ «πελέκα» καὶ «πεῖνα». Τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ μπέηδες εἶχαν ἐκεῖ μετόχια καὶ τοὺς σκλάβους Ἕλληνες τοὺς ἔβαζαν νὰ δουλεύουν, νὰ πελεκᾶνε πέτρες, χωρὶς φαί καὶ ψωμί, πείναγαν συγχρόνως.

7 Ἰουνίου 1941. — Ἀπὸ χθὲς τὸ ἀπόγευμα βρίσκουμεν στὶς Μουρνιές, μὲ τὸ γαμπρὸ τοῦ νοικοκύρη, Ἴω. Λιουδάκη, πού μένει δῶ. Μὲ καλὸ βῆμα ἤρθαμε ἀπὸ τὰ Χανιά σὲ μιὰ ὥρα. Στὸ δρόμο, μέσα σὲ χωράφια, βλέπαμε καταστραμμένα Γερμανικὰ ἀεροπλάνα καὶ ἀνεμόπτερα. Τὰ ἀνεμόπτερα, ἓνα ἢ δυὸ μαζί, μὲ πλήρωμα ἀπὸ στρατιῶτες, τὰ ἔσερναν ἀεροπλάνα καὶ τ' ἄφηναν νὰ πέσουν κατὰ προτίμηση στὰ χωράφια. Σ' ἓνα γήλοφο, τριγύρω εἶναι σκόρπιες ἄδειες κάσες πολεμοφοδίων, ἔχουν στήσει ἓνα μεγάλο σταυρὸ, ἐκεῖ ἀπὸ κάτω κοίτονται Γερμανοὶ νεκροί. Κοντὰ στὶς Μουρνιές βρίσκεται καταστραμμένος μεγάλος προβολέας κι' ἓνα ἀκουστικὸ μηχανάκι γιὰ τ' ἀεροπλάνα, εἶναι καὶ τὰ δύο Ἀγγλικά. Τὸ χωριὸ εἶναι σχεδὸν ὅλο μουριές (μουρνιές), μερικὲς λευκὲς, πολλὲς ἐλιές. Δροσιὰ ἀρκετὴ. Πήγαμε ὡς τὴν Ἁγία Βαρβάρα, τοποθεσία ἐξοχικὴ, σχεδὸν ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό. Λευκὲς θεώρατες, νερὸ πολὺ τρεχούμενο, ὠραία ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Τὸν καλὸ καιρὸ ἐδῶ ἔρχεται ἀπὸ τὰ Χανιά κόσμος μὲ τ' ἀμαξάκια, γίνεται διασκέδαση. Ὑπάρχουν γύρω σπηλιές ὅπου κατάφυγαν οἱ χωρικοὶ καὶ πολλοὶ Χανιώτες κατὰ τὸν βομβαρδισμό. Τὸ χωριὸ ἔχει ὑποφέρει ἀπὸ τὶς βόμβες, ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὸ πλιάτσικο. Δυὸ ἐπεισόδια: Στὸ κουρεῖο τοῦ χωριοῦ, ὁ κουρέας μοῦ ἔλεγε πὼς ἀφοῦ τοῦ πήρανε καὶ τὰ ἐργαλεῖα του, δίπλωσαν στὸ σεντόνι τοῦ κρεββατιοῦ μιὰ χειροβομβίδα (κουρεῖο καὶ σπίτι συνεχόμενα δωμάτια). Ὁ Θεὸς, λέει, ἔβανε τὸ χέρι του καὶ δὲ γίνηκε δυστύχημα, εὐτυχῶς καὶ δὲν πήγαν τὰ μικρά του παιδιὰ νὰ παίξουν. Ἄλλο. Ἀπὸ κάποιον πού εἶχε κάνει χρόνια στήν Ἀφρική, πήραν ὠραία κινεζικά κι' ἰαπωνικά ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας. Ὅταν γύρισε ὁ ἄνθρωπος σπίτι του, βρῆκε κάποιον Γερμανὸ πού ὅταν εἶδε πὼς εἶχε νὰ κἀνῃ μὲ σπóρτσμαν τοῦ ἄφησε ἓνα δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ του (εἶχαν καταλάβει τὸ σπίτι οἱ Γερμανοὶ) νὰ καθῆσῃ καὶ τοῦ ἐπέστρεψαν βαλίτσες πού τοῦ εἶχαν πάρει. — Κατὰ τὶς 9 ἢ ὥρα (πρωτὶ) ἔρχονται στὸ χωριὸ κάμποσοι Γερμανοὶ μὲ μοτοσυκλέτες, ὁ κόσμος κλείνεται φοβισμένος στὰ σπῆτια του. Εἶναι ἀστυνομικοὶ, ἔχουν κρεμασμένο στὸ στήθος ἓνα σιδερένιο μισοφέγγαρο μὲ χαραγμένα ἀπάνω τὰ διακριτικὰ τῆς ὑπη-

ρεσίας τους. Κάνουν έρευνα για όπλα, βρίσκουν κάπου και πιάνουν κι' έναν χωρικό, σέ λίγο φεύγουν. Άργά τó απόγευμα γυρίζουμε στα Χανιά μέ φρέσκα λαχανικά και κρέας. Μαθαίνουμε πώς ντουφεκίσθηκαν 14 πολίτες στή Σούδα, 4 στο Γαλατά, έκαναν κι' αυτοί τó λάκκο τους προηγουμένως. Έκτελέσεις γίνηκαν και στα χωράφια. Άησυχούμε. Θυμόμαστε τήν πρώτη διαταγή τής Γερμανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως «οί κάτοικοι τίθενται υπό τήν προστασία του Γερμανικού στρατού». Κι' όμως από τήν πρώτη μέρα άρχισαν τις εκτελέσεις. Ένα δυστυχή Άξιωματικό τής Χωροφυλακής τόν έστειλαν μπροστά στο απόσπασμα όλην τήν ήμέρα. "Όταν τó βράδυ τόν άφησαν όριστικά, ó άνθρωπος ήταν σχεδόν πτώμα. Για τις άθρόες εκτελέσεις πολιτών προβάλλεται από τους Γερμανούς ó Ισχυρισμός πώς τó διεθνές δίκαιον κι' οί κανόνες του πολέμου δέν επιτρέπουν στους πολίτες νά όπλιζονται και νά επιτίθενται κατά των στρατευμάτων. Είπαν ακόμα οί Γερμανικές άρχές κατοχής, πώς δέ θά πάθαιναν τίποτα οί πολίτες, άν έφερναν έστω και στο χέρι τους κάποιο περιβραχιόνιο διακριτικό κανονικής έπιστρατεύσεως τους ως πολιτοφυλακής. Οί Κρήτες γι' αυτό κουνάνε τó κεφάλι τους και ψιθυρίζουν «προφάσεις». Ρωτάνε, τάχα ποió δίκαιο τηρήθηκε από τόν έπίδρομέα; Δέ βομβαρδίσθηκαν συστηματικά έπί ήμέρες από τ' αεροπλάνα του άνωπεράσπιστες πόλεις, δέ γκρεμίσθηκαν τά σπίτια, δέν κάηκαν οί περιουσίες τους, δέ σκοτώθηκαν από βόμβες γυναίκες και παιδιά; Οί Άλεξιπτωτιστές μόλις έπεφταν, δέ σκότωναν τους πολίτες πού βρίσκονταν κοντά τους, χωρίς εϊκτο; Ποιός δημιούργησε όλην τήν κατάσταση; Λοιπόν, για ποió δίκαιο μιλάν; Οί Γερμανοί στρατιώτες, πού έπετέθηκαν έναντίον τής Κρήτης δέν έτήρησαν, καθώς όρθά παρατήρησε γέροντας Χανιώτης, όχι τó διεθνές δίκαιον, άλλ' ούδè και αυτό τ' ανθρώπινο. — "Όρα 9 περασμένες (βράδυ) έρχεται βιαστικός και ξαναμμένος ó Πάουλ, εϊναι πολύ ταραγμένος. Προσπαθει νά φανή ήσυχος, λέει «άπόψε εϊναι ή χειρότερη νύκτα». Άησυχούμε. Πρόκειται νά γίνη τίποτα; "Ο Πάουλ εϊναι σέ θέση νά ξέρη πολλά πράγματα, εργάζεται τώρα στο γραφείο του διοικητού του τάγματός του. Τί νά έμαθε άρα γε; Δέ μιλάει, μά και δέ φεύγει. Μεσάνυκτα. Περιμένουμε, τί; άγωνία. Η φαντασία μας δουλεύει, πόσες υποθέσεις! "Ο Θεός βοηθός.

8 'Ι ο υ ν ί ο υ 1941. — Τί νύκτα φοβερή, μαρτυρική! "Ο Πάουλ φεύγει τó απόγευμα. Γνωστοί τής οικογενείας έρχονται σπίτι. Μας βεβαιώνουν πώς ύπάρχει κίνδυνος για τους άρρενες από δύο ως 60 χρονών. Εϊναι λοιπόν τόσο σκούρα τά πράγματα; (Π ρ ο σ θ ή κ η: σημειώνω δώ για τó έξαιρετικό του γεγονότος τί μάς εϊπε κατά τά μέσα 'Ιουλίου ó συνάδελφος άνώτερος οικονομικός υπάλληλος κ. Τσούμπελης: Οί Γερμανοί χθές — 7 'Ιουνίου — έδιωξαν στή Σούδα

πρὸς ἀσφάλεια μερικές γνωστές τους, γιὰ νὰ μὴν τύχη καὶ πάθουν τίποτα κατὰ τὴ γενική σφαγὴ τῶν ἀρρένων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ στὰ Χανιά, κατὰ διαταγὴ τοῦ Βερολίνου, γιὰ νὰ δοθῇ ἓνα μάθημα σ' ὅλον τὸν κόσμον νὰ μὴν πειράζουν Ἀλεξιπτωτιστὲς οἱ πολῖτες καὶ νὰ μὴ τοὺς κακομεταχειρίζονται κατὰ τὴν κάθοδόν τους στὴ γῆ. Ὅπως γίνηκε γνωστὸ δέ, τὸ ἀπάνθρωπο καὶ σκληρότατο αὐτὸ μέτρο δὲν ἐφαρμόσθηκε μόνον καὶ μόνον γιὰτὶ οἱ περισσότεροὶ κάτοικοι ἔλειπαν ἀπὸ τὰ Χανιά στὰ γύρω καὶ τὰ μακρινὰ χωριά κι' ἔτσι θ' ἀποτύγγανε ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐγκληματικοῦ σχεδίου, νὰ δοθῇ ἓνα μάθημα στὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμωρηθῇ ἡ σημερινὴ γενιά καὶ νὰ ἐκλείψῃ). "Ἀχ! νὰ εἶμαστε στὴν Ἀθήνα! Ὁ Πάουλ ἔρχεται πάλι τὸ βραδάκι καὶ μένει ὅλη τὴ νύκτα. Περνᾶμε, σὰν χθές, ὦρες ἀγωνίας.

9 Ἰ ο υ ν ῖ ο υ 1941. — Ὁ Πάουλ φεύγει πρῶτ, ἀφοῦ μᾶς ἡσυχάζει. Εἶναι κι' αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς, ὅμως χθές καὶ προχθές σ' ὅλους ποὺ καθόμαστε στὸ σπῖτι τοῦ Κουφάκι φάνηκε ἄνθρωπος, ἄνθρωπος καλὸς, ἀφοῦ, ἂν γινόταν στὰ Χανιά τὸ ἐγκλημα ποὺ εἶχε ἀποφασισθῇ καὶ φαίνεται τώρα πὼς ματαιώθηκε, εἶχε ἀπόφαση νὰ μᾶς προστατεύσῃ, καθὼς βέβαια αὐτὸς ἤξερε. Οἱ Ἀλεξιπτωτιστὲς ἀρνήθηκαν νὰ φύγουν μὲ καράβια, ποὺ ἤρθαν νὰ τοὺς πάρουν στὴ Σούδα, ζήτησαν νὰ φύγουν μόνο μὲ ἀεροπλάνο, τὸ ἀσφαλέστερο μέσο γι' αὐτοὺς. Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν μεγάλη ἐπιμονὴ σὲ κάθε δουλειά τους. Ἀπέναντί μας ἓνας Γερμανὸς ὀλόγυμνος πασχίζει νὰ ρίξῃ στὴ θάλασσα μιὰ βάρκα, ποὺ εἶναι γιομάτη νερὸ καὶ ἄμμο. Τὴν ἀδειάζει μ' ἓναν κουβᾶ γρήγορα-γρήγορα, κι' ὕστερα δοκιμάζει νὰ τὴ σπρώξῃ, μὰ νέα κύματα τὴν γιομίζουν καὶ ἀρχινᾷ πάλι τὸ ἀδειασμα. Τώρα τὸν βοηθᾷνε κι' ἄλλοι δύο, σὲ λίγο προῖσθινεται καὶ δύο ἀκόμα. Ὅλοι ὀλόγυμνοι. Παλεύουν ὅλοι τους νὰ ρίξουν τὴ βάρκα στὴ θάλασσα, ποὺ αὐτὴ τοὺς μάχεται μ' ὅλη τῆς τὴ δύναμη. Ἐπιμένουν μὲ πείσμα, δὲ θέλουν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἀδυναμία τους. Δυὸ ὦρες καὶ πλέον περνᾷνε στὸν ἀγῶνα αὐτὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ θάλασσα. Σπὸρ περίφημο. Εἶναι τώρα ἰδρωμένοι, λερωμένοι, ἔχουν τὰ χέρια ματωμένα. Τελικὰ καταφέρνουν καὶ ρίχνουν τὴ βάρκα στὴ θάλασσα, μ' ὅλο τὸ μεγάλο κύμα οἱ τρεῖς τους μπαίνουν στὴ βάρκα καὶ πηγαίνουν βαθειά. Γυρίζουν καὶ φεύγουν εὐχαριστημένοι, ἐκεῖνο ποὺ ἤθελαν τὸ εἶχαν πετύχει. Ἀπόγευμα, ἀκούγονται κανονιὲς κατὰ τὸ Μάλεμε. Ἐρχεται ὁ Πάουλ. Ἐχει δυνατὸν ἄερα, καθόμαστε μέσα καὶ κάνουμε τίς «γωνιές». Ἡ τύχη φέρνει ὁ Πάουλ νὰ χορέψῃ. Σέρνει λοιπὸν αὐτὸς τὸ χορὸ καὶ στὸ σκοπὸ τοῦ Σουλιώτικου τραγουδιοῦ, τραγουδάω «τὰ Ἑλληνόπουλα δὲ μάθαν γιὰ νὰ ζοῦνε στὴ σκλαβιά». Χειροκροτήματα καὶ ζήτη ἀκούγονται κι' ὁ Γερμανὸς φωνάζει κι' αὐτὸς «Ζήτω». Ἀχ! κάποτε θὰ σημάνῃ ἡ εὐλογημένη αὐτὴ ὥρα!

10 Ἰ ο υ ν ί ο υ 1941. — Ὅλοι οἱ Χανιώτες κρεμᾶν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους ἕνα ἄσπρο πανί, σημεῖο ὅτι τὸ σπίτι κατοικεῖται, εἰδοποίηση στοὺς στρατιῶτες νὰ μὴ μπαίνουν μέσα. Οἱ χθεσινὲς κανονιὲς λένε πὼς ὠφείλονταν σὲ βομβαρδισμό τοῦ Μάλεμε ἀπὸ τὴ θάλασσα. Μερικοὶ αἰχμάλωτοι ρίχθηκαν στὴ θάλασσα καὶ παρ' ὄλες τὶς σφαῖρες πού τοὺς ἔρριχναν οἱ Γερμανοὶ κατῶρθωσαν νὰ φθάσουν τὰ πλοῖα καὶ νὰ σωθοῦν. Σήμερα μεταφέρουν τοὺς αἰχμαλώτους στὴ Σούδα. Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν καταλάβει πολλὰ σπίτια, ἰδίως πρὸς τὴ Χαλέπα, πού δὲν ἔχει πάθει πολλές καταστροφές. Σὲ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ἔχουν βάνει ἐπιγραφή πὼς ἐκεῖ εἶναι ὁ λόχος τοῦ Λοχαγοῦ τάδε. Γερμανοὶ ἀπέναντί μας ἔχουν ρίξει μποτίλιες στὴ θάλασσα καὶ τὶς πυροβολοῦν γιὰ διασκέδαση. Ἐχουν ἀνοίξει τὰ πρῶτα μαγαζιά στὴν πόλη. Οἱ φοῦρνοι λειτουργοῦν ὅλοι, μὰ ψωμί δὲ βρίσκεται εὐκόλα. Δὲν ἔχουμε ἀκόμα οὔτε νερό, οὔτε ἠλεκτρικό.

11 Ἰ ο υ ν ί ο υ 1941. — Στοὺς τηλεγραφικοὺς ὑπαλλήλους ἔδωσαν ταυτότητες πού γράφουν Γερμανικὰ πὼς προσφέρουν ὑπηρεσία στὸ Κράτος καὶ πρέπει νὰ τοὺς παρέχουν βοήθεια. Κάποιο Γερμανικὸ περιοδικὸ ἔχει στὸ πρῶτο φύλλο τὴν εἰκόνα Γερμανῶν στρατιωτῶν μὲ τὴ λεζάντα «ὅπως ἐνίκησαν τὸν κεραυνοβόλο πόλεμο στὴν πεδιάδα (Γαλλία, Ὀλλανδία), τὸν ἐκέρδισαν καὶ στὰ ὄρη, κατανικῶντας τὸν Ἑλληνικὸ στρατό». Λένε πὼς στὶς 16 τοῦ μηνός, πού μᾶς ἔχουν καλέσει στὴ Γενικὴ Διοίκηση, θ' ἀνακοινωθῆ ἡ προσῆρτηση τῆς Κρήτης στὸ Γερμανικὸ Κράτος. Ἐδῶ λένε πὼς ὁ Μουσολῖνι εἶπε σὲ λόγο του, πὼς ἡ Ἑλλάδα μὲ τὴν Ἀθήνα παραχωρήθηκαν στὴν Ἰταλία, κατόπιν συμφωνίας μὲ τὴ Γερμανία. Φαίνεται μᾶλλον πὼς θὰ πρόκειται περὶ κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὰ Ἰταλικὰ στρατεύματα. Πάντως οἱ ἐδῶ Γερμανοὶ τὸ διαψεύδουν αὐτὸ μὲ ἀγανάκτηση, στὴ Γερμανία, λένε, δὲ θ' ἀκουσθῆ μ' εὐχαρίστηση τέτοιο πρᾶγμα, οἱ Γερμανοὶ δὲν ἔχυσαν στὴν Ἑλλάδα τὸ αἷμα τους γιὰ τὸ χατήρι τῶν Ἰταλῶν. Γραφήκαμε γιὰ νὰ πάρουμε δελτία ἄρτου καὶ τροφίμων. Βεβαιοῦται πὼς ὑπάρχουν στὴν Κρήτη ἄφθονα ἀλεύρια, ζάχαρη, ρύζι, φακὴ, μὰ δὲν ἔχει ἀκόμα ὀργανωθῆ ὁ ἐπισιτισμὸς τῆς νήσου καὶ γι' αὐτὸ παρατηρεῖται σήμερα ἀκαταστασία. Τσιγάρα δὲν ὑπάρχουν καθόλου. Μεγάλο βάσανο! Μερικοὶ οἰκονομοῦνται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, πού τὰ φέρνουν ἀεροπορικῶς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Πουλήθηκε μεγάλο πακέτο δρχ. 250. Τὸ «βλυχὺ» νερὸ τῶν πηγαδιῶν μᾶς ἔβλαψε, γιὰ νὰ συνέλθουμε πίνουμε ἀπὸ τὴν περίφημη «μαλοτήρα» τῶν Χανίων, πού ἐδῶ τὴ μεταχειρίζονται γιὰ τσαΐ καὶ χαμομήλι.

13 Ἰ ο υ ν ί ο υ 1941. — Περναῖμε μὲ τὸ συνάδελφο Τάκη Καλαφάτη ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διοίκηση. Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες κυκλοφοροῦν μόνον ἐκεῖ, στὸ ἰσόγειο εἶναι τὰ Γραφεῖα τῆς Ἑλ-

ληνικῆς Χωροφυλακῆς. Παρακολουθῶ τοὺς χωροφύλακες. Ἄδιαφοροὺν γιὰ τοὺς ἀνωτέρους τοὺς, κρύβονται γιὰ νὰ μὴν τοὺς χαιρετήσουν καὶ κοιτάζουν ἄλλοῦ ὅταν κάθονται καὶ περνᾶει ἀνωτέρός τοὺς: "Ὁμως ὅταν ἴδουν καὶ Γερμανὸ στρατιωτὴ στέκονται προσοχὴ καὶ χαιρετᾶν ἀπὸ δέκα μέτρα μακρῶν. "Ὅταν ἔχουν διαταγὴ νὰ μὴν ἀφήσουν νὰ περάσῃ πολίτης ἀπὸ δρόμο ἢ νὰ μὴν προχωρήσῃ στὴ Γενικὴ Διοίκηση, εἶναι σ' αὐτὸ πιὸ βάνουσι κι' ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Καμμιά ἀλληλεγγύη μὲ τοὺς πολίτες. — "Ἐβγαλε διαταγὴ ἡ Γερμανικὴ Στρατιωτικὴ Διοίκηση, ποὺ ὑποχρεώνει τοὺς κατοίκους νὰ καθαρίσουν ἀπὸ τοὺς δρόμους τὰ ξερείπια τῶν σπιτιῶν καὶ μαγαζιῶν τοὺς. — Μιὰ φοβερὴ διάδοση, δὲν τὴ πιστεύουμε ἀν καὶ τὴν ἀνάγγειλαν μὲ βεβαιότητα οἱ Γερμανοί, πὼς χθὲς τὰ Γερμανικὰ στρατεύματα ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ μετὰ πεντάωρο σκληρὸν ἀγῶνα ἡ Τουρκία συνθηκολόγησε κι' ἐπίτρεψε τὴ διάθεση Γερμανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὸ ἔδαφός της. Κι' αὐτὸ ἀκόμα! Πὼς ἔγινε; ἡ Τουρκία ἔχει καλὸν καὶ γενναῖο στρατό. — "Ὁ Πάουλ φεύγει αὔριο ἀεροπορικῶς γιὰ τὴν Ἀθήνα μαζί μὲ ἄλλους Γερμανοὺς Ἀλεξιπτωτιστὲς κι' ἀπὸ κεῖ στὴ Γερμανία, τοὺς ἔδωσαν ἄδεια. Οἱ Ἀλεξιπτωτιστὲς, ποὺ φεύγουν αὔριο κι' αὐτοὶ ποὺ μένουν ἐδῶ, εἶναι κατὰ κανόνα νέοι, σχεδὸν παιδιὰ. Ἐδῶ - ἐκεῖ βλέπει κανεὶς κανέναν μεγάλον, σὰν τὸν Βάλτερ, ποὺ εἶναι 30 χρονῶν καὶ παραπονιέται πὼς ἔχει κουρασθῆ πολὺ καὶ λέει πὼς ἔκανε ἄσχημα νὰ καταταχθῆ στὸ σῶμα τόσο μεγάλος. Εἶναι ὅλοι τοὺς ἔθελοντες, δὲν ἔχουν ὑποχρεώσεις καὶ τοὺς διαλέγουν μὲ προσοχὴ. Παίρνουν μισθὸ μεγάλο, πολὺ ἀνώτερον ἀπὸ τὸν τακτικὸ στρατιώτη, ἔχουν καλὸ φαῖ καὶ τὰ τσιγάρὰ τοὺς. Μποροῦν νὰ παίρνουν ἀπὸ τὰ μέρη ποὺ κυριεύουν ὅ,τι τοὺς ἀρέσει καὶ νὰ στέλνουν τὴ λεία τοὺς στὸ σπίτι τοὺς, στὴ Γερμανία. "Ὁ Πάουλ κι' οἱ ἄλλοι, ἐπειδὴ φεύγουν μὲ ἀεροπλάνο, κουβαλᾶνε τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν πάρεϊ ἀπὸ τὴν Κρήτη σὲ βαλίτσες.

16 Ἰ ο υ ν ἰ ο υ 1941. — Πρωῖ - πρωῖ οἱ ὑπάλληλοι βρεθήκαμε μαζωμένοι μπροστὰ στὴ Γενικὴ Διοίκηση. Μᾶς ζήτησαν καταστάσεις τῶν ὑπηρετούντων ὑπαλλήλων. Τίποτε ἄλλο, αὐτὸ ἦταν ὅλο κι' ὅλο. Στὸ Ἡράκλειο καὶ τὴ Ρέθυμνο εἶναι Γερμανοί, στὸ Λασιθί ("Ἅγιος Νικόλαος) εἶναι Ἴταλοί. Μαθαίνουμε γιὰ τὶς νέες βόμβες μὲ ἥλιο, ποὺ ρίχνει ἡ Ἀγγλικὴ ἀεροπορία καὶ φέρνουν μεγάλες καταστροφές. Πὼς τ' Ἀγγλικά πολεμικὰ καταδιώκουν συστηματικὰ τὶς Ἴταλικὲς νηοπομπές. Στὴ Χαλέπα ἀνοίξε κάποιον ἐστιατόριο. Ἀνοίγουν περισσότερα μαγαζιά καὶ κάποια κίνηση ἀρχίζει σιγά - σιγά.

18 Ἰ ο υ ν ἰ ο υ 1941. — Σήμερα πήγαμε στὴ Γενικὴ Διοίκηση γιὰ νὰ μαζέψουμε καὶ νὰ τακτοποιήσουμε τὰ χαρτιὰ τῆς ὑπηρεσίας μας, ὅλα εἶναι ριγμένα σ' ἓνα δωμάτιο μικρὸ, ἀνάκατα ὄλων τῶν

ὕπηρεσιῶν μαζί, σχισμένα τὰ περισσότερα. Ποῦ νὰ βροῦμε ἄκρη! Εἶναι παρήγορο πὼς οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι δὲν ἔρχονται σὲ φιλικές σχέσεις μὲ τις Γερμανικές Ἀρχές γιὰ νὰ κερδίσουν ὠφελήματα. Ἀδιαφορία καὶ περιφρόνηση. Ἐδῶ - ἐκεῖ καμμιὰ ἐξαίρεση ποῦ τὴ μαθαίνουμε ἀμέσως ὅλοι. Τis ἡμέρες αὐτές ὁ Δεσπότης πέρασε ἀπάνω σ' ἓνα ζῶο. Εἶδε τὸ δεσποτικό του νὰ γκρεμίζεται, ὁ ἴδιος πληγώθηκε, μὰ ὁ ἀγαθὸς πρεσβύτης ὑπομένει, καρτερεῖ: «ὕπομένων * ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχεν μοι καὶ εἰσήκουσεν τῆς δεῆ- * σεώς μου· καὶ ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου τάλαιπωρίας καὶ ἀπὸ πη- * λοῦ ἰλύος, καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, καὶ κατηύθυ- * νεν τὰ διαθήματά μου» (ψαλμὸς Δαβὶδ). — Πρὶν νὰ καταληφθῇ ἡ Κρήτη, ὁ διοικητὴς τοῦ Ἀσυρμάτου Χανίων Γρίβας πιάστηκε, κατό- πιν καταγγέλλας, ὅτι ἦταν φιλογερμανός. Τὸν ἔφησαν ὅμως ἐλεύ- θερο, γιατί δὲν ἀνακάλυψαν τίποτε ἐναντίον του. Ὅταν καταλή- φθηκε ἡ Κρήτη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὄχι μόνον δὲν σκέφθηκε ν' ἀνταποδώσῃ ὅ,τι τοῦ ἔκαναν, ἀλλὰ ἀπόκρουσε μὲ ἀγανάκτηση πρόταση νὰ παρουσιασθῇ στοὺς Γερμανοὺς, ὡς δικὸς τοὺς παθῶν. Καὶ κάτι περισσότερο. Ἐμεινε στὸ τέλος χωρὶς μισθό, γιατί ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως εἶπε πὼς, ὡς στρατιωτικός, ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ στὸ στρατόπεδο αἰχμαλώτων. Ἐφυγε κ' αὐτὸς στις Μουρνιές, ὅπου μένει μαζί μὲ τὴν οἰκογένειά του. Καμμιὰ διαμαρτυρία, κανένα παράπονό του. Ἡ στάση του εἶναι ἄξια παντὸς ἐπαίνου. Εἶναι τάχα φίλος τῶν Γερμανῶν, μήπως εἶναι τῶν Ἀγγλων; Ἐνα εἶναι βέβαιο. Εἶναι πρὸ παντὸς καὶ μόνον Ἑλληνας.

19 Ἰουνίου 1941. — Τὴ νύκτα ποῦ πέρασε ἔθρεξε. Τὰ σπίτια, ὅσα εἶναι γερά, ἔτρεξαν, ἔχουν σπασμένα τὰ κεραμίδια ἢ δὲν ἔχουν καθόλου ἀπὸ τοὺς πολυβολισμοὺς τῶν ἀεροπλάνων τῶν ἐπιδρομῶν. Οἱ ἔνοικοι κατάφυγαν σ' ἄλλα γειτονικά σπίτια, ποῦ ἦσαν καλύ- τερα, οἱ πιὸ πολλοὶ ἀνοιξαν ὀμπρέλλες καὶ κάθησαν ἀπὸ κάτω ὡς ποῦ νὰ πάψῃ ἡ βροχή. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση οἱ ὑπάλληλοι δίνουν κα- ταστάσεις μισθοῦ μηνὸς Ἰουνίου. Οἱ Γερμανοὶ κουβαλᾶν ἀπάνω σὲ κάρρα ἐπιπλα, εἶναι αὐτὰ ποῦ ἔχουν πάρει ἀπὸ τὰ σπίτια, ἀκόμα καὶ ὠραῖα μάρμαρα ἔχουν φορτώσει. Ποῦ τὰ πηγαίνουν; στὰ καρά- θια; Οἱ Γερμανοὶ χρησιμοποιοῦν γιὰ γ' ἀνάθουν τὴ φωτιά τους τὰ πιὸ παληὰ ἐπιπλα, πόρτες καὶ παράθυρα ἀπὸ διπλανὰ σπίτια. Σ' ἓνα μπαλκόνι, ἔξω στὸν ἥλιο, ἔχουν βάνει κάποιο πιάνο καὶ παίζουν τὶς βραδυνὲς ὧρες. Σὲ κάποιο ἄλλο σπίτι, ἔσπασαν στὸ τέλος τὸ πιάνο, γιατί δὲ μπόρεσαν, παρὰ τὶς προσπάθειές τους, νὰ τὸ μετα- φέρουν ὅπου ἤθελαν. Παίρνουν τὰ ψυγεῖα ἀπὸ τὰ σπίτια, γιατί ἄρ- χισε νὰ λειτουργῇ τὸ παγοποιεῖο. Πάγο θὰ παίρνουν πρῶτα οἱ Γερ- μανοί, ὕστερα τὰ νοσοκομεῖα καὶ τελευταῖοι οἱ πολῖτες (ἅμα περισ- σέει). Τώρα ἐφαρμόζουν ἄλλο σύστημα γιὰ νὰ παίρνουν ὅ,τι θέ-

λουν. Πηγαίνει ένας Γερμανός στη Δημαρχία, τους αφήνει κάποιο σημείωμα τί ζητάν, τόσα ψυγεία, ραδιόφωνα, κρεββάτια, βγάζει συγχρόνως τὸ ρολόγι του, τους δείχνει τὴν ὥρα, τους λέει σὲ μιὰ ὥρα θὰ γυρίση νὰ τὰ πάρη. Καὶ τρέχουν οἱ ὑπάλληλοι τῆς Δημαρχίας μὲ σημειώματα στὸ χέρι νὰ κάνουν ἐπιτάξεις. Φυσικά ὁ κόσμος διαμαρτύρεται, ἀλλὰ τί νὰ κάνουν οἱ ὑπάλληλοι αὐτοί, οἱ Γερμανοί, τὸ ξέρουν καλά, δὲ χωρατεύουν. Στὰ χωριά, πού τους ἔχουν πάρει οἱ Γερμανοί τὰ τρόφιμα, τους παρακάλεσαν νὰ τους δώσουν νὰ φάνε γιατί πεινᾶνε, κι' οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες τους ἀπάντησαν πὼς αὐτοὶ τρῶνε γιατί δουλεύουν. — Λένε πὼς ἔγινε ναυμαχία, δὲ μάθαμε ποῦ, καὶ πὼς 16 ἔχθρικά πλοία βυθίστηκαν, ἀναφέρονται ὀνόματά τους. Πόσο χαροποιοῦν τὸν κόσμο δῶ τέτοιες εἰδήσεις!

20 Ἰουνίου 1941. — Δὲ μπόρεσα νὰ πληρωθῶ τὸ μισθό μου, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι πληρώθηκαν. Μοῦ λένε πὼς τὸ ὅτι ἦρθα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μὲ τὴν Κυβέρνηση δυνατὸν νὰ μοῦ δημιουργήση ζητήματα, ἀκόμα πὼς ὑπάρχει κίνδυνος ἂν τὸ μάθουν οἱ Γερμανοί. Μιλιά λοιπόν. Τί νὰ γίνῃ! — Σὲ Γερμανικὴ Ἐφημερίδα, πού βγαίνει γιὰ τους Γερμανοὺς στρατιῶτες, εἶδαμε πὼς γίνηκε σύμφωνο φιλίας μεταξὺ Γερμανίας καὶ Τουρκίας. Τί νὰ σημαίῃ αὐτό; Οἱ Γερμανοὶ πανηγυρίζουν. Πάντως ἦταν ψεύτικη ἢ ἄλλη εἶδηση, πού εἶχαν οἱ ἴδιοι διαδόσει, πὼς τάχα συνθηκολόγησε ἡ Τουρκία ὕστερα ἀπὸ πεντάωρη μάχη μὲ τους Γερμανοὺς. Ἦταν κι' αὐτὸ ψέμα ὅπως καὶ τ' ἄλλα, πὼς τάχα ἔπεσε τὸ Τομπρούκ, πὼς κατάλαβαν μὲ Ἀλεξιπτωτιστὲς τὴ Μάλτα, τὴν Κύπρο κι' αὐτὸ τὸ Γιβραλτάρ τὸν καιρὸ πού ἔπεσε ἡ Κρήτη. Μᾶς κάνει ἐντύπωση. Οἱ Γερμανοὶ φαίνονται θετικοί, πὼς λοιπόν παρασύρονται καὶ πιστεύουν ἀφέλεστατα ὅτι τους σερβίρει ἢ προπαγάνδα τους; Μήπως ἢ γνωστὴ πειθαρχία τους δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἔχουν ἀντιρρήσεις σ' ὅσα τους λένε; Ἴσως κι' οἱ μέχρι τώρα μεγάλες καὶ σχεδὸν εὐκολες νίκες τους νὰ ἔχουν δημιουργήσει πολλή, πάρα πολλή, αἰσιοδοξία στις τάξεις τῶν μαχητῶν καὶ βρίσκονται αὐτοὶ τώρα σὲ τέτοια ψυχικὴ κατάσταση ὥστε νὰ πιστεύουν ἀμέσως γιὰ εὐκολο κάθε πολεμικὸ ἐγχείρημα πού μπορεῖ νὰ εἶναι, ἐν τούτοις, ὄχι μόνον δύσκολο, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατο. Βεβαιωμένο εἶναι ὅτι, ὅταν ἀργότερα μάθαιναν πὼς αὐτὸ πού τους εἶχαν εἰπεῖ ἦταν ψέμα, πὼς φυσικά τους εἶχαν κοροϊδέψει, πὼς ἄδικα κι' αὐτοὶ τραγοῦδησαν χαρούμενα τραγούδια νίκης καὶ ζητωκραύγασαν τὸν ἀρχηγό τους, οἱ Γερμανοὶ στρατιῶτες δὲν ἔδειχναν, ὡς θὰ ἦταν ἐπόμενο, ὄχι ἀπλῶς δυσφορία ἀλλὰ οὔτε κι' ἀπορία, καμμιά ἀντίδραση τέλος πάντων δὲν φανερωνόταν ἀπ' αὐτούς. Ἀσφαλῶς θ' ἀποροῦσαν ἂν τους ρωτοῦσαν γιατί πιστεύουν ὅσα τους λένε καὶ γιατί τὰ τους τὰ λένε, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἀλήθεια. Κι' ὁ λόγος εἶναι ἕνας· «Γ ι α τ ι» δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ Γερμανὸ στρατιῶτη, λείπει ἀπ' αὐτὸν κάθε κριτικὴ. Μέσα στὸ Γερμανὸ στρατιῶτη

βρίσκεται ριζωμένη μιά πολύ πρωτότυπη γνώμη, ιδέα: Για νά τὸ εἰποῦν αὐτὸ οἱ ἀνώτεροί του, σημαίνει πὼς τὸ πρᾶγμα «ἔ π ρ ε π ε ν ἄ εἶ ναι ἔ τ σ ι» ἢ τουλάχιστον «ἔ π ρ ε π ε ν ἄ γί ν η ἔ τ σ ι». Τίποτε ἄλλο. Συνέχεια δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ Γερμανὸ στρατιώτη. Κοιτάζει λοιπὸν τὴ δουλειά του, τὴ δουλειά πού τοῦ ἔχουν ὀρίσει νά κάνει. Νά πολεμᾷ, νά πολεμᾷ ὥσπου θά τοῦ εἰποῦν ἐκεῖνοι πού ξέρουν τὴ λέξη «φθάνει» καὶ τότε θά γυρίσῃ στὴν πατρίδα του μὲ ἥσυχη καρδιά πὼς ξεπλήρωσε μεγάλο χρέος. Τέτοιος παρουσιάσθηκε στὴν Κρήτη ὁ Γερμανὸς στρατιώτης, μὲ ἄ ν θ ρ ῶ π ι ν η μ η χ α ν ῆ χ ω ρ ῖ ς ἔ γ κ έ φ α λ ο.

21 Ἰουνίου 1941.—Μαθαίνουμε λεπτομέρειες γιὰ τὶς μάχες πού ἔγιναν στὴν Κρήτη. Οἱ Ἕλληνες κληρωτοί, αὐτοὺς πού ἔφεραν ἀπὸ τὴν κατεχομένη Ἑλλάδα, πολέμησαν γερά. Στὸ Ἡράκλειο, στῶν Χανιῶν τὴν πόρτα, γίνηκε ἐπική μάχη. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες, ὄλα νέα παιδιὰ, μ' ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς Ἀξιωματικούς καὶ τοὺς ἐφέδρους Ἀνθυπολοχαγούς κλπ. κατώρθωσαν ν' ἀπωθήσουν τὸ πλῆθος τῶν Ἀλεξιπτωτιστῶν, πού εἶχε μαζευθῆ κεῖ πέρα, πλοῦσια ἄρματωμένο, ὕστερα ἀπὸ σκληρὸν ἀγῶνα. Κι' ὅταν μιά φορά οἱ Ἀλεξιπτωτιστὲς μπόρεσαν νά προχωρήσουν, οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες, πῶς σκληρὰ ἀκόμα πολεμῶντας, ξαναγύρισαν τὸν ἐχθρὸ πέρα ἀπὸ τῶν Χανιῶν τὴν πόρτα, παίρνοντάς του τὰ αὐτόματα ὅπλα του γιὰ νά τὸν πολεμήσουν μ' αὐτά, γιατί πραγματικὰ οὔτε τὴν ἀφθονία τους, οὔτε καὶ τὴν ποικιλία τους εἶχαν. Ἐκεῖ ἡρωϊσμοί, ἐκεῖ αὐτοθυσίες. Κάθε Ἕλληνας μαχητὴς δημιουργοῦσε καὶ μιά δόξα. Τί κι' ἂν ἀπὸ πίσω τους γινόταν μάχη, γιατί κτυποῦσαν τοὺς Ἀλεξιπτωτιστὲς πού εἶχαν πέσει μέσα στὴν πόλη, τί κι' ἂν γύρω τους ὁ θάνατος θέριζε τοὺς συντρόφους τους, τὰ νέα αὐτὰ παιδιὰ, παιδιὰ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Κρήτης, ἕνα τους εἶχαν σκοπὸ, ὅλη τους ἡ προσπάθεια ἦταν νά μὴν περάσῃ ὁ Ἀλεξιπτωτιστής. Κι' ὡς που ἔπεσαν τὰ Χανιά, λαμπρὰ εἶχε καρποφορήσει ἡ προσπάθειά τους αὐτή. Κανένας δὲ λύγισε. Κι' ἂν τῶν ἀεροπλάνων, πού τριγύριζαν ἀδιάκοπα ἀπὸ πάνω τους, οἱ μεγάλες φτεροῦγες ἔκρυβαν κάθε τόσο τὸν ἥλιο, στὰ χεῖλη τους πλανιόταν ἕνας λόγος μόνον, ἕνα σύμβολο ἀνδρείας καὶ καρτερίας, ἡ ἀπόκριση πού χιλιάδες χρόνια πρὶν, ἔδωσε ἕνας προπάτορας, ὁ Σπαρτιάτης Διηνέκης, γιὰ τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων στὶς Θερμοπύλες «καλύτερα γιὰ τὴν θά πολεμήσου με πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ σκιάν καὶ ὄχι στὸν ἥλιο». Ἀληθινὰ ἐκεῖνες τὶς ὥρες, ἐκεῖ μπροστὰ στῶν Χανιῶν τὴν πόρτα, πολεμοῦσαν οἱ τριακόσιοι τοῦ Λεωνίδα. — Θὰ σημειώσουμε μερικὰ λόγια καὶ γιὰ τοὺς συμμάχους, καθὼς τ' ἀκοῦμε ἀπὸ τοὺς συμπολεμιστὲς τους Ἕλληνες. Ἄ γ γ λ ο ι, Ν ε ο ζ η λ α ν δ ο ἰ, Α ὕ σ τ ρ α λ ο ἰ. Στὸ πεδίο τῆς μάχης οἱ Ἄγγλοι ἀγωνίζονται καθὼς καὶ στὸ στάδιο, τὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης.

Ἀγωνίζονται ψυχραῖμα καὶ μὲ πεποίθησι γιὰ τὴ νίκη, μὲ τὴ διαφορὰ μόνον πὼς ὁ ἀγῶνας τοὺς στὸ πεδίο τῆς μάχης ἔχει γι' αὐτοὺς κάποιο θέλητρο, πὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ σκέψη πὼς μποροῦν ἐδῶ νὰ χάσουν τὴ ζωὴ τους. Σημειῶνω ξεχωριστὰ κάποιο δραματικὸ ἐπεισόδιο, πολὺ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸν Ἕλληνα. Συνέβη κάπου ἐξω ἀπὸ τὰ Χανιά. Οἱ Ἀλεξιπρωτιστὲς κατάλαβαν μιὰ θέσι κι' ἔπιασαν δύο Ἕλληνας. Ἐπειδὴ δὲ μποροῦσαν νὰ τοὺς μεταφέρουν στὶς πίσω γραμμές, τοὺς εἶπαν νὰ μὴ προσπαθῆσουν νὰ φύγουν. Οἱ Ἕλληνοι ἔδωσαν τὸ λόγο τους. Μιὰ διμοιρία Ἑλλήνων στρατιωτῶν ἀπέθθησε τοὺς Ἀλεξιπρωτιστὲς αὐτοὺς, οἱ δύο Ἕλληνοι στρατιῶτες ἐλευθερώθηκαν. Ὅταν σὲ λίγο μπροστὰ σὲ ὑπέρτερες δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες ἀναγκάστηκαν νὰ ἐπανέλθουν στὶς προηγούμενες θέσεις τους, οἱ δύο ἐκεῖνοι Ἕλληνοι ἀνήθησαν νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν. Κι' ἔτσι οἱ Γερμανοὶ τοὺς βρῆκαν καὶ τοὺς ξανάπιασαν. Εἶχαν κρατήσι τὸ λόγο τους. Εἶναι τάχα ἀπίθανο, ὅτι φάνηκε στοὺς δύο Ἕλληνας στρατιῶτες φυσικώτατο, γιὰτὶ ἦταν ἀρετὴ τους, νὰ προξένησε δέος στὸν ἐχθρὸ καὶ τὴν ἀμφιβολία ἂν θὰ μπορέσι νὰ καταβάλῃ τέτοιον ἀντίπαλο, πὺ, γιὰ νὰ κρατήσι τὸ λόγο του, ἀψηφᾷ καὶ τὴ ζωὴ του, ἐγκαταλείποντάς τὴν στὸ ἔλεος ἀδυσώπητου ἐχθροῦ; — Οἱ Νεοζηλανδοὶ πολεμιστὲς θεωροῦν ὡς ὑπέρτατο καθῆκον τῆς ζωῆς τους τὴ θυσία τους γιὰ τὴν πατρίδα. Κι' ἡ μεγάλη αὐτὴ θυσία γίνεται σεμνὰ καὶ ἀπλά, καθὼς σεμνὴ εἶναι κι' ἡ ζωὴ τῶν πολεμιστῶν αὐτῶν στὶς ξένες πολιτείες ὅπου βρίσκονται. Ὁ ἠρωϊσμὸς στὸ πεδίο τῆς μάχης παρουσιάζεται σ' αὐτοὺς ὡς καθῆκον ἰδίως ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ των. Ὅταν στὰ στήθη τοῦ πολεμιστῆ πάλλει τέτοια καρδιά, μπορεῖ ἐκεῖνος νὰ κατορθώσι τὸ πᾶν. Κάπου στὸ Μάλεμε, στὴν Παιδικὴ Στέγη, οἱ Γερμανοὶ Ἀλεξιπρωτιστὲς εἶχαν τὰμπουρωθῆ σὲ κάποιο οἶκημα, μπροστὰ τους εἶχαν μιὰ ἀκάλυπτη ἔκτασι, κανεὶς δὲ μποροῦσε νὰ τοὺς ζυγώσι χωρὶς νὰ ἐκτεθῆ στὸν μεγαλύτερο κίνδυνο. Μὰ οἱ Νεοζηλανδοὶ τόλμησαν. Πέρασαν τροχάδην τὴν ἀκάλυπτη ἔκτασι, ὅσοι ἔφθασαν μπροστὰ στὸ κτίριο, ἔσπασαν τὶς πόρτες, κάνοντας πλάτες ὁ ἕνας στὸν ἄλλον σκαρφάλωσαν στὰ παράθυρα κι' ἦρθαν στὰ χέρια μὲ τὸν ἐχθρὸ. Ἐγινε φονικὴ μάχη τότε, μὰ τὰ πολυθῶλα τοῦ ἐχθροῦ τὰ πῆραν ὅσοι ἔμειναν ζωντανοί. Οἱ ἄλλοι ἔπεσαν, ἦσαν πολλοί, ἔπεσαν ἠρωϊκὰ, τί χαρὰ τους! Εἶχαν κάνει τὸ καθῆκον τους, πρὸ πάντων στὸν ἑαυτὸ τους. Στὴν Κρήτη λένε γιὰ τοὺς Νεοζηλανδοὺς μαχητὲς ἕνα λόγο, ἕνα λόγο πὺ πολλὰ σημαίνει, «εἶναι πᾶλλη κάρια». Ὁ Ὀμηρος, ἂν ἔψαλλε τὴ μάχη τῆς Κρήτης, θὰ ἔλεγε γι' αὐτοὺς «Κάρτιστοι δὲ κείνοι ἐπιχθονίων τράφεν ἂνδρῶν», πὺ λέει σήμερ' ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ πῶ γεροὶ τῆς γῆς παλληκαράδες. — Οἱ Αὐστραλοὶ ἔχουν μέσα τους τὴ «θεϊκὴ μανία». Αὐτὸ δὲ λέγεται θάρρος, δὲ λέγεται τόλμη, εἶναι τρέλλα.

Τὴν ὥρα τῆς μάχης ἕνας εἶναι ὁ σκοπὸς τους, ἐκεῖ ἔχουν τὴν προσοχή τους, καὶ γιὰ νὰ τὸν ἐπιτύχουν βάνουν ὅλα τὰ δυνατὰ τους: νὰ πεθάνῃ ὁ ἐχθρὸς. Αὐτὸ μόνον κι' αὐτὸ ὄλο. "Αφοβα ρίχνονται στὴ μάχη. Τὸ πυροβολεῖο τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, κοντὰ στὶς Μουρνιές, τὸ εἶχαν καταλάβει οἱ Γερμανοί, ἀφοῦ οἱ ὑπερασπιστές του Σέρβοι, εἶχαν σκοτωθῆ μέχρις ἐνός ἀπάνω στὰ κανόνια τους. Διατάχθηκαν οἱ Ἕλληνες ν' ἀνακαταλάβουν τὸ πυροβολεῖο, μὰ πρὶν αὐτοὶ φθάσουν, Αὐστραλοὶ ὤρμησαν ἀπάνω του, ἀκάλυπτοι, δὲν ἐμπόδισαν τὴν ἀκάθεκτη ἔφοδό τους τὰ γερά πυρὰ τῶν Γερμανῶν. Ἐκεῖ γίνηκε σύντομη μάχη σῶμα πρὸς σῶμα, τοὺς κάρφωσαν ὅλους καὶ τὰ κανόνια πέρασαν πάλι στὰ συμμαχικὰ χέρια. Χαρὰ τους εἶναι νὰ βρίσκονται κοντὰ στὶς ἐχθρικές γραμμές, νὰ ζυγώσουν τὸν ἐχθρὸ, νὰ τὸν νοιώσουν μπροστὰ στὴ λόγχη τους, νὰ τὸν ἴδουν νὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὸ κτύπημά τους ἐκεῖ μπροστὰ στὰ βήματά τους. Λὲς νὰ ἦσαν οἱ Ἀχαιοὶ τοὺς Τρῶες πολεμῶντας, κι' ἤθελαν τὸν ἐχθρὸ τους νὰ πέφτῃ ἐκεῖ χάμου, μπροστὰ στὰ πόδια τους, κρυφὰ νὰ τὸν καμαρώνουν σὰ δάγκωνε τὸ χῶμα τρυπημένος ἀπὸ τὸ φονικὸ τους χέρι. Κι' οὔτε δῶ τώρα ἔλειπε τὸ βουητὸ τῆς μάχης, οὔτε κι' οἱ φωνᾶρες τῶν πολεμιστῶν καὶ μόνον πού τοὺς νεκροὺς δὲ γύμνωναν, ὅπως γινόταν τότες, ἀπὸ τ' ἄρματά τους. Κι' ὅταν ἔρθῃ ἡ καλὴ ὥρα γι' αὐτοὺς νὰ μὴ μποροῦν νὰ μεταχειρισθοῦν τὴν ξιφολόγη, τότε, ὦ χαρὰ τους! καὶ τρομάρα στὸν ἐχθρὸ, θὰ τοῦ ριχθοῦν μὲ τὰ μαχαίρια τους. Θὰ τὸν κτυπήσουν μὲ πάθος ὅπου μποροῦν, στὸ στήθος, στὸ πρόσωπο, στὶς πλάτες. "Α, εἶναι ἀκατάβλητοι ἐκεῖνες τὶς στιγμές. — Ὁ Ἀλεξιπτωτιστὴς πρέπει νὰ ἔχῃ ἀπέναντί του σκληρὸν ἀντίπαλο. "Ἐχει καλὸ σῶμα μὲ πλατεῖα στήθεια καὶ πλάτες, δυνατὰ μπράτσα, γερά πόδια. Καθένας τους εἶναι ἕνα κινούμενο ὄπλοστάσιο. Φέρνουν μαζί τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄπλο τους, τὶς σφαίρες, τὰ τρόφιμα, κι' ἕνα μικρὸν ὄλμο ἢ πολυθόλο κι' ἀκόμα μικρὲς μοτοσυκλέτες. Ὁ ἀντίπαλός τους θὰ πρέπει νὰ τοὺς κτυπήσῃ ὅταν ἀκόμα βρίσκονται στὸν ἀέρα ἢ μόλις θὰ ἔχουν πέσει στὴ γῆ. "Αμα σηκωθοῦν, εὐκόλα δὲν καταβάλλονται. Μιὰ πέτρα, μιὰ γούβα, ἕνα τίποτα, γίνεται γι' αὐτοὺς κάστρο ἄπαρτο. Πολὺ δύσκολο νὰ τοὺς ζυγώσῃς τότε. "Ενας τους ἔφαγε μιὰ σφαῖρα στὴ μύτη, κάτω ἀπὸ τὰ μάτια του. Γέμισε αἷματα. Ἐξακολούθησε νὰ μάχεται ἀπὸ τὸ πρῶν πού ἔπεσε ἀπὸ τ' ἀεροπλάνο ὡς τὸ βράδυ. Προφυλαγμένος κάπου, ἔρριχνε ἀδιάκοπα, σκουπίζοντας κάθε τόσο καὶ τὸ αἷμα τῆς πληγῆς του. Κάποιος ἄλλος, τὶς πρῶτες ἀκόμα ἡμέρες, μόνος του ἀπάνω σὲ μιὰ μοτοσυκλέτα, προχώρησε στὰ Χανιά. Περνοῦσε γρήγορα. Οἱ δικοὶ μας τὸν πέρασαν γιὰ χωροφύλακα καὶ τὸν ἄφηναν, ὅμως ἕνας Ἄγγλος πού τὸν εἶδε, τὸν κατάλαβε, κι' ἀμέσως τοῦ ἔρριξε καὶ τὸν σκότωσε. Εἶχε πιά φθάσει ὁ Γερμανὸς αὐτὸς μέσα στὴν πόλη, πῆγαινε σὰ νὰ ἔκανε τὸν περιπάτὸ του στὸ Βερολίνο. Κάποια κα-

καταστροφή θά ἔκανε ὅπου ἔφθανε, κάπου θά κρυβόταν καὶ θά περι-
μενε ἐνίσχυση ἀπὸ τ' ἀεροπλάνα καὶ ξαφνικά μιὰ καινούργια ἐστία
ἀντιστάσεως θά παρουσιαζόταν σὲ ἥσυχον ὡς τότε μέρος τῶν Χα-
νίων. "Ενας ἄλλος ἔπεσε στὸ Ἡράκλειον ἀπάνω στὴν ταρατσα μιᾶς
πολυκατοικίας. Τὸν πολεμοῦσαν τρεῖς ἡμέρες γιὰ νὰ τὸν σκοτώ-
σουν. "Εβαναν φωτιά στὸ σπίτι, τίποτα. Τὰ Γερμανικά ἀεροπλάνα
τοῦ ἔρριχναν τροφές καὶ πολεμοφόδια κι' ἔκαναν μὲ τὰ πυρὰ τους
μιὰ παράξ γύρω του. "Ὡσπου κάποιος χωροφύλακας τὸν πέτυχε μιὰ
στιγμὴ ἀκάλυπτο καὶ τὸν ξεμπερδεψε μὲ πολυβόλο. "Επεφταν μὲ
τὸ ἀλεξιπτώτο κι' ἄκουγαν τίς σφαῖρες νὰ βουίζουν γύρω τους,
ἔφθαναν στὴ γῆ καὶ βρίσκονταν ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους τους ποὺ
τοὺς περίμεναν πάνοπλοι, ἔτοιμοι νὰ τοὺς ἀφανίσουν. Μὰ αὐτοὶ ρί-
ζωναν ἀμέσως κάπου κι' ἀπὸ κεῖ χάμου προσπαθοῦσαν, ὄχι νὰ ξε-
φύγουν, ἀλλὰ πῶς νὰ μεγαλώσουν τὸν κύκλο τῆς δράσης τους, κα-
ταστρέφοντας τίς συγκοινωνίες καὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα τοῦ ἐχθροῦ
τους. "Εχουν βέβαια γερά σώματα, μὰ αὐτὸ δὲ φθάνει. Χρειαάζεται
καὶ μυαλό, ἀντίληψη ἐξαιρετική. Μέσα σὲ λίγα λεπτά — ἴσως δευ-
τερόλεπτα — πρέπει νὰ ἔχουν φέρει κάποιον ἀποτέλεσμα, οἱ κινήσεις
τους εἶναι μετρημένες. Λίγο νὰ διστάσουν εἶναι κι' αὐτοὶ χαμένοι
κι' ἡ δουλειὰ ὅλη χαλάει. "Ὁ ἀντίπαλός τους εἶναι κεῖ σιμά τους
καὶ τοὺς ξεμπερδεψε στὴ στιγμὴ. Οἱ ἀνώτεροί τους περιμένουν ἀπ'
αὐτοὺς κάτι. Περιμένουν τὴ δημιουργία μιᾶς ἐστίας ἀντιστάσεως,
ποὺ θά τὴν τροφοδοτήσουν σύντομα μὲ νέους πολεμιστὲς τὰ φιλικὰ
τους ἀεροπλάνα. Σκοπὸς τους δὲν εἶναι ἡ καταστροφή ἀπλῶς τοῦ
τάδε ἐχθρικοῦ στόχου. Μόνον αὐτὸ ὄχι. Μονάχοι, ἴσως μὲ σκοτωμέ-
νον τὸν ἀρχηγὸ τῆς οἰκίας τους, θά δράσουν ἀμέσως, ἀρχηγοὶ αὐ-
τοὶ καὶ στρατιῶτες, ριγμένοι στὸ ἐχθρικό ἔδαφος μακριὰ ἀπὸ τίς
γραμμὲς τους. Κι' αὐτοὶ (οἱ Ἀλεξιπτωτιστὲς) καταφέρνουν πολλὰ,
περισσότερα ἀπ' ὅ,τι συνηθίζεται στὸν πόλεμο. Τέτοιοι τοῦλάχιστον
φάνηκαν στὴν Κρήτη. Θερία. Χρειαζόνταν λοιπὸν ἄντρες νὰ τοὺς
κτυπήσουν. Καὶ τοὺς βρῆκαν στὴν Κρήτη. «Κά ρ τ ι σ τ ο ι μ ἐ ν
ἔ σ α ν καὶ κ α ρ τ ῖ σ τ ο ι ς ἐ μ ἄ χ ο ν τ ο». (Γεροὶ ἦσαν καὶ
μὲ γερούς κτυπιοῦνταν). Μὲ τέτοιους πολεμιστὲς, ὁ πόλεμος γίνε-
ται σκληρός. Κι' ὅταν οἱ ἀντίπαλοι ἔρχονται σὲ πάλῃ σῶμα πρὸς
σῶμα, καθὼς ἐδῶ στὴν Κρήτη πολλές φορές γίνηκε, τὰ κτυπήματα
δίνονται μὲ τὴ μεγαλύτερη δύναμη, οἱ πληγὲς ἀνοίγονται βαθεῖς
καὶ τὸ αἷμα τρέχει πολύ.

22 Ἰ ο υ ν ῖ ο υ 1941. — Πήραμε δελτία ἄρτου καὶ τροφίμων.
Τὰ μαγαζιά ἀνοίγουν, ἡ κίνηση ζωηρεύει. "Ὁ νοικοκύρης μου ἔπιασε
κάποιο μαγαζάκι καὶ πουλάει διάφορα καθὼς καὶ λαχανικά. Τί νὰ
κάνῃ ὁ ἄνθρωπος, πῶς θά ζήσῃ τὴν οἰκογένειά του. «Μπόρα εἶναι
καὶ θά περάσῃ» μᾶς λέει καὶ τὸ χαμόγελο δὲν τοῦ λείπει, τὸ ἀστεῖο
δὲν τὸ ξεχνάει. "Αγια Κρητικὴ ψυχὴ! Εἶδες τὸν πατέρα σου καὶ

τὴ μητέρα σου νὰ τοὺς σφάζουν μπροστὰ στὰ μάτια σου κάποιαν ἡμέρα φρικτὴ, μεγάλωσες μὲ τὰ δάκρυα τῆς ὀρφάνιας, δημιούργημα τοῦ ἑαυτοῦ σου, στερέωσες τ' ὄνομά σου στὴν ἀγορά, ἔφτιαξες λαμπρὴ τὴν οἰκογένειά σου. Κι' ὅταν πέρασαν τὰ πολλὰ χρόνια κι' ἔφθανε ἡ ὥρα νὰ πῆς «νῦν ἀπολύοις τὸν δοῦλον σου Δέσποτα», οἱ Μοῖρες θέλησαν νὰ ξαναρχίσῃς ἀπὸ τὴν ἀρχή, χωρὶς καὶ τώρα, καθὼς καὶ τότε ποὺ ἔσφαξαν τοὺς γονιούς σου, νὰ σοῦ ἔχει μείνει τίποτα, παρὰ ἡ ἀγάπη τῶν δικῶν σου, ἡ ἐκτίμηση τῶν φίλων σου καὶ ἡ μεγάλη σου καρδιά. Ἐμπρὸς λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀρχή, καλέ μου Γιάννη Κουφάκι. Ὁ Ρόντγυαρντ Κίπλινγκ τραγούδησε τὸν ἀληθινὸ ἄντρα, τραγούδι, ποὺ εἶναι τώρα καὶ τὸ δικό σου:

« Ἄν

Ἄν συντριμμένα νὰ θωρῆς
ὅσα σοῦ ἔχουν ρουφήξει τὴ ζωὴ σου
Καὶ πάλι νὰ ξαναρχινᾷς
νὰ χτίζῃς μ' ἔργαλεῖα πούναι φθαρμένα
.....

Ἄν ὅσα ἀπόχτησες μπορῆς
σ' ἓνα σωρὸ μαζί νὰ τὰ μαζέψῃς
Καὶ δίχως φόβο, μονομιᾶς
κορώνα ἢ γράμματα, ὅλα νὰ τὰ παίξῃς
Καὶ νὰ τὰ χάσῃς καὶ ἀπ' ἀρχῆς,
ἀτράνταχτος, νὰ ξεκινήσῃς πάλι
Καὶ νὰ μὴ βγάλῃς καὶ μιλιὰ
ποτέ γι' αὐτὸ τὸν ξαφνικὸ χαμό σου.

Ἄν νεῦρα καὶ καρδιά μπορῆς
καὶ σπλάχνα καὶ μυαλὸ καὶ ὅλα νὰ σφίξῃς
Νὰ σέ δουλέψουν ξαναρχῆς,
κι' ἄς εἶναι ἀπὸ πολὺν καιρὸ σωσμένα,
Καὶ νὰ κρατιέσαι πάντα ὀρθὸς
ὅταν δὲν σοῦχει τίποτα ἀπομείνει,
Παρὰ μονάχα ἡ θέληση,
κράζοντας σ' ὅλα αὐτά: «Βαστᾶτε».

Τότε Ἄντρας ἀληθινὸς θᾶσαι, παιδί μου.

(Μετάφρ. Ν. Καρθούνη)»

Στ' ἀλήθεια, καλὰ τὸ λές, μπόρα εἶναι καὶ θὰ περάσῃ. Ναι. Θὰ περάσῃ γιὰ σένα καλέ μου φίλε, γιὰ μᾶς, γιὰ τὰ Χανιά, γιὰ τὴν Κρήτη, γιὰ τὴν Ἑλλάδα. — Ὑστερα ἀπὸ δυὸ μῆνες ξαναβλέπω Ἀθηναϊκὴ ἔφημερίδα, τὴν ἔφεραν ἀεροπορικῶς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Σκύθουμε ὅλοι πάνω στὰ γράμματά της καὶ ρουφᾶμε τὶς εἰδήσεις της. Φυσικὰ ἔχουν γραφῆ γιὰ νὰ εἶναι δυσάρεστες γιὰ τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα. Μὰ μεις δὲν τὶς προσέχουμε. Διαθάζουμε τὶς ἀγγελίες, τὰ

προγράμματα τῶν θεάτρων καὶ τῶν κινηματογράφων. Κι' ἀπὸ χέρι σὲ χέρι τὸ φύλλο περνάει σ' ὄλους, τὰ χέρια τρέμουν, τὰ μάτια μελαγχολοῦν. Νοιώθουμε κοντὰ μας πνοὴ Ἀθήνας! — Στὰ περιβόλια ἐκτελέσθηκαν 33 πολῖτες, στὴ Χαλέπα ἔπιασαν ἄλλους, γιατί ἕνας Ἀλεξιπτωτιστῆς, ποῦ ἔπεσε κεῖ κοντὰ καὶ τραυματίσθηκε, ἔχασε τὸ πιστόλι του. Θέλουν νὰ βρεθῆ τὸ πιστόλι ὁπωσδήποτε ἄλλιῶς... Μαθαίνουμε πὼς στὶς ἐκτελέσεις ἐφαρμόζονται ἄλλες τιμές! ἕνας Γερμανὸς = 20 Ἑλληνες. Δηλαδή γιὰ κάθε σκοτωμένο Γερμανό, ποῦ βρίσκεται καὶ ποῦ ὁ θάνατός του ἀποδίδεται στοὺς πολῖτες (Γερμανὸ σκοτωμένο κατὰ τὴν κάθοδό του μὲ τὸ Ἀλεξιπτωτο κι' ὄχι σκοτωμένο μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης), νὰ τουφεκίζονται 20 Ἑλληνες στὴν περιφέρεια ὅπου βρίσκεται ὁ σκοτωμένος! Δὲ θὰ φύγη ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ αἱματόβρεκτος τύραννος, ὁ Λοχαγός. Αὐτὸς διοικεῖ ἐδῶ. Ἀδύνατος, κακοπρόσωπος, ἀπαίσιος. Ἔνας μὲ εἴκοση! Πίνει ἡ Κρητικὴ γῆ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν της κι' ἀπὸ τὰ ἔγκατά της ταράσσεται ὅλη. Πρὶν λίγες μέρες, μόλις φωτιά πολέμου μύρισε γύρω στὸν ἀέρα, ὠρθώθηκε περήφανη· «Εἶμα ἡ Κρητῆ». Μὲ χαμόγελο ἀντίκρουσε τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ σήκωσε στὰ χέρια της τὴ σπάθα. Καὶ κτύπησε μ' ὄρμη. Καθὼς ἐκεῖνη ξέρει. Συνέχιζε μιὰ ἱστορία. Τῆ δική της. Ἰστορία φοβερὴ, ματωμένη καὶ δοξασημένη. Ἐπτὰ ἡμέρες — ἀπὸ τὶς 20 ὡς τὶς 27 Μαΐου τοῦ 1941 — ἑπτὰ μόνον ἡμέρες ἔφθασαν νὰ τῆ μάθουν καλὰ κι' οἱ νέοι ἐπιδρομεῖς. Οἱ πολλοὶ τάφοι τους, τὰ σκληρὰ τους μέτρα, εἶναι γι' αὐτὸ μάρτυρές τους. Δὲν πρόκειται νὰ τὴν ξεχάσουν στὸν αἰῶνα. — Ἀχ! πότε θὰ ἔρθῃ ὁ τακτικὸς Γερμανικὸς στρατός, γιὰ νὰ φύγουν οἱ Ἀλεξιπτωτιστές, ἡ κατάρα αὐτῆ τοῦ τόπου. Ὅλος ὁ κόσμος τὸ εὐχεται ἀπὸ καρδιάς. Ὁ Ἀλεξιπτωτιστῆς Heinz Kolmann ἀπὸ τὸ Βερολίνο (Strasse S. A. No 24), ἔλεγε πὼς ἔλαβε μέρος στὴν ἐκτέλεση 24 πολιτῶν στὸ Γαλατᾶ. Μιλοῦσε σὰ νὰ διηγόταν μιὰ εὐχάριστη περιπέτειά του. Κι' ὅταν εἶδε γύρω του, στὰ πρόσωπα τῶν ἄλλων, νὰ ζωγραφίζεται ὁ πόνος, πρόσθεσε πὼς οἱ στρατιῶτες τοῦ ἀποσπάσματος ἔβλεπαν τὰ ὠχρὰ πρόσωπα τῶν μελλοθανάτων, τὰ τρομαγμένα μάτια ποῦ παρακαλοῦσαν τὸν οἶκτο καὶ τὸ ἔλεος, μὰ τί μπορούσαν νὰ κάνουν αὐτοί; οἱ διαταγὲς τῶν ἀνωτέρων τους ἦσαν ρητές, νὰ δείξουν στοὺς πολῖτες ὄχι ἀπλῶς μεγάλην αὐστηρότητα, ἀλλὰ πολλὴ σκληρότητα. Διαταγὲς ἀπάνθρωπες, ἐκτελεστὲς ἀσυγκίνητοι. Δυστυχισμένοι πολῖτες τῆς Κρήτης! — Μαθαίνουμε πὼς ἡ Γερμανία κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ρωσίας.

23 Ἰοῦνίου 1941. — Ὁ Ἀλεξιπτωτιστῆς Walter Gerricke (Βάλτερ) μᾶς ἐπεσκέφθη σήμερα πολὺ θυμωμένος. Τὰ ἔχει μὲ τοὺς Ἀγγλους. Κι' ἡ αἰτία εἶναι γιατί εἶπαν πὼς οἱ Γερμανοὶ Ἀλεξιπτωτιστὲς παίρνουν φάρμακα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προξενοῦν στὸν

οργανισμό τους τέτοιον ἐρέθισμό, πού ὄχι μόνον δὲν τοὺς ἐπιτρέπει
 ν' ἀντιληφθοῦν σαφῶς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν πού ὑπάρχει
 γύρω τους ὅταν πέσουν, ἀλλὰ τὸναντίον, διπλασιάζει τὴν δυνά-
 μεις τους πρὸς δράσιν. Ὁ Βάλτερ εἶναι πολὺ εὐχαριστημένος, γιατί,
 χάρις στοῦ φίλου μου Σπ. Θεολόγου, πού μεταφράζει ἀμέσως τὰ λό-
 για του, μπορεῖ νὰ μᾶς εἰπῆ πῶς ἔχει ἀκριβῶς τὸ ζήτημα τοῦτο.
 Ὁ Βάλτερ εἰρωνεύεται τοὺς Ἕλληνας, πῶς διαδίδουν τέτοια ψέ-
 ματα, γιατί δὲν ξέρουν πῶς νὰ δικαιολογήσουν τὸ πάθημά τους
 στὴν Κρήτη. Φυσικώτατα δὲ ὕστερα προσθέτει, πῶς μόνο γιὰ νὰ
 μποροῦν νὰ συνέρχωνται γρήγορα ἀπὸ τὴ ζάλη πού νοιώθουν κατὰ
 τὴν κάθοδόν τους ἀπὸ τ' ἀεροπλάνο, ἔχουν μαζί τους καὶ
 παίρνουν σκονάκια στρυχνίνης. Τέτοια σκονάκια
 ὁ Βάλτερ εἶχε μερικὰ ἀκόμα στὴν ἀπάνω τσέπη τοῦ χιτωνίου του
 καὶ τὰ δείχνει. Αὐτὰ μᾶς εἶπε ὁ Γερμανὸς Ἀλεξιπτωτιστὴς Βάλ-
 τερ. "Ἄς προσέξουμε. Εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ Ἀλεξιπτωτιστὲς, ὅταν
 ρίχνωνται ἀπὸ τὸ ἀεροπλάνο στὸ κενό, νοιώθουν κάποια ζάλη πού
 διαρκεῖ κ' ὅταν ἀκόμα βρεθοῦν κάτω στὸ χῶμα. Αὐτὸ βεβαίωσαν
 ὁ Πάουλ, ὁ Βάλτερ καὶ ὁ Φρίτς (Fritz - Zem - Schepkau Kreis B.
 Herfelt Deutschland) καὶ ἄλλοι. Κι' εἶναι ἀλήθεια ἀκόμα πῶς οἱ
 Ἀλεξιπτωτιστὲς στὴν Κρήτη, μόλις ἐπεφταν κ' ἀρχίζαν νὰ κτυ-
 πιοῦνται μὲ τὸν ἀντίπαλό τους, βρίσκονταν σὲ μιὰ κατάστασιν «ἐκ-
 τὸς ἑαυτοῦ». "Ἔτσι βεβαιώνουν ὅσοι βρέθηκαν μπροστά τους ἐκεῖ-
 νες τὶς στιγμὲς. Μήπως αὐτὸ ὀφειλόταν στὸ μεγάλο νέο τοῦ Βάλ-
 τερ «τὰ σκονάκια τῆς στρυχνίνης;» "Ἄς δοῦμε.
 Ὁ Ἀλεξιπτωτιστὴς φθάνει στὸ χῶμα, εἶναι ζαλισμένος. Γύρω του
 ξένο κ' ἐχθρικό ἔδαφος, ἄγνωστο κ' ἐπικίνδυνον. Σφαῖρες περ-
 νᾶν κοντὰ του, δίπλα του νεκροὶ σύντροφοι τῆς ὁμάδος του, κάπου
 μακρύτερα βλέπει νὰ κινιέται ἐναντίον του ὁ ἐχθρὸς. "Ὅσο νὰ εἶναι
 διδαγμένος καὶ μαθημένος κανένας, ὅσο νὰ εἶναι ἀποφασισμένος
 ν' ἀντιμετώπισῃ κάποια κακὴν κατάστασιν, εἶναι ἀνθρώπινο τὰ λίγα
 ἐκεῖνα πρῶτα δευτερόλεπτα νὰ αἰσθανθῆ κάτι, κάποιο τρεμούλια-
 σμα στὴν καρδιά, κάποιο μούδιασμα. Μὰ στὴν Κρήτη, ὅσοι ἀντί-
 κρουσαν τὸ Γερμανὸν Ἀλεξιπτωτιστὴν μόλις ἐπεσε, γνώρισαν ἀντί-
 θετα ἕναν ἄνθρωπον σὲ μιὰ ἀφύσικη ὑπερέξασιν, φλογισμένον καὶ
 ξαναμμένον. Τί λοιπὸν ἔφερεν μιὰ τέτοια καταπληκτικὴ (ἢ ἐπι-
 τραπῆ ἢ λέξι) μεταβολὴ τοῦ ἀτόμου; Ποιὰ ἐνέργεια; Μήπως ἡ
 ἀπάντησιν βρίσκειται στὸ «μυστικὸν» πού σήμερον μᾶς εἶπε ὁ Ἀλε-
 ξιπτωτιστὴς Βάλτερ;

25 Ἰουνίου 1941. — Παρακολουθοῦμε αὐτὲς τὶς ἡμέρας τὰ
 νέα γιὰ τὸν πόλεμον τῆς Γερμανίας καὶ Ρωσίας. Οἱ Ἀλεξιπτω-
 τιστὲς φεύγουν γρήγορα - γρήγορα γιὰ τὴν Γερμανίαν. Ἀδειάζουν τὰ
 περισσότερα σπίτια, μοιράζουν σ' ὄσους ξέρουν τὰ πράγματα πού
 δὲν μποροῦν νὰ πάρουν μαζί τους. "Ἀδίασε κ' ἡ ἀκρογιαλιά ἀπὸ

τά γυμνά τους κορμιά, ἔπαυσαν οἱ περίπατοι μὲ τὴ βάρκα στὴ θάλασσα, οἱ χαρὲς καὶ τὰ τραγούδια τους. Καθάρισαν οἱ δρόμοι ἀπὸ τὴν παρουσία τους, τὰ Χανιά ἀναπνέουν. Διατάχθηκε νὰ μεταφερθοῦν οἱ Δημόσιες ὑπηρεσίες στὸ κτίριο ὅπου ἡ Κλινικὴ Μελισσάκη. Στὸν τρίτο ὄροφο τοῦ κτιρίου τῆς Γενικῆς Διοικήσεως παρέμεινε ἡ Ἐφορεία, ἐπίσης τὰ Δικαστήρια ἔμειναν στὴν πτέρυγα ὅπου λειτουργοῦσαν καὶ προηγουμένως. Μὲ προκήρυξη τῆς Δημαρχίας Χανίων, ἐντολῆ τῆς Γερμανικῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως, ὑποχρεοῦνται ὅλοι οἱ ἄρρενες δημότες καὶ μὴ ἡλικίας 18-45 ἐτῶν νὰ ἐργασθοῦν στὰ δημόσια ἔργα ἐπὶ δύο ἡμέρες. Ἐξαιροῦνται οἱ προφανῶς ἀσθενεῖς μὲ καταβολὴ 100 δραχμῶν τὴν ἡμέρα στὸ Δῆμο Χανίων. Στὸ δρόμο ἀπὸ Ρέθυμνο στὰ Χανιά, Γερμανοὶ στρατιῶτες, ἐπιβάτες στὸ αὐτοκίνητο συγκοινωνίας, κατέβηκαν μπροστὰ στὸν τάφο τριῶν Ἀλεξιπρωτιστῶν, χαιρέτησαν, ὕστερα ὑποχρέωσαν ὅλους τοὺς ἐπιβάτες νὰ κατεβοῦν καὶ νὰ σταθοῦν προσοχῇ. Τέτοια γίνονται τακτικά.

26 Ἰ ο υ ν ῖ ο υ 1941. — Στὸ Γερμανικὸ Στρατοδικεῖο ἔστειλαν κάποιον Γερμανὸ Ἀξιωματικὸ, ποὺ κακοποίησε στοὺς ἀγροὺς ἓνα κορίτσι. Ὅσοι εἶδαμε τὸ μικρὸ πλάσμα, κοντούλικο, ἀδύνατο, λερωμένο, κουρελίδικο καὶ κακομοιρασμένο, ἄξιο γιὰ οἶκτο καὶ θλίψη, ἐλεῖνολογήσαμε τὸν κατηγορούμενο. Αὐτὸς ὅμως δὲν δικάζεται γιὰτὶ κακοποίησε τὸ κοριτσάκι, ἀλλὰ γιὰτὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴ θέση του. Καὶ τώρα κουβαλᾷ ἀπὸ μακρὰ τὴ δυστυχισμένη κόρη, στ' ἀπερίγραπτα χάλια ποὺ βρίσκεται, ὄχι γιὰ μιὰ στοιχειώδη ἱκανοποίηση καὶ προστασία, ἀλλὰ γιὰ νὰ εἰπῆ ποῦ καὶ πότε ἀκριβῶς ἔπαθε, ὡς ἐπιβεβαίωση ὅτι ὁ κατηγορούμενος δὲ βρισκόταν τὴν ὥρα ἐκείνη στὴ θέση του.

30 Ἰ ο υ ν ῖ ο υ 1941. — Οἱ μέρες περνᾶνε τώρα κάπως καλά. Πρῶτον, γιὰτὶ στὴ Ρωσία, οἱ Γερμανοὶ προχωροῦν δύσκολα, ἔχουν ἀρκετὲς ἀπώλειες καὶ δὲ μποροῦν νὰ καταφέρουν νὰ κυκλώσουν καὶ νὰ ἐκμηδενίσουν τὸ Ρωσικὸ στρατό. Δεύτερον, γιὰτὶ οἱ Ἀλεξιπρωτιστὲς φεύγουν ἀθρόα. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἔλεγε φεύγοντας «πάω νὰ γίνω μακαρίτης». Μὲ τί καρδιὰ πηγαίνουν στὴ νέα περιπέτειά τους! Κάποιος συνάδελφος κατῶρθωσε ν' ἀνακαλύψῃ σ' ἓνα σπίτι μερικὰ κλεμμένα πράγματά του. Ὅταν γύρεψε νὰ τὰ πάρῃ, κόντεψε νὰ ἔχῃ φασαρίες μὲ τοὺς Γερμανοὺς. Εἶπαν πῶς τὰ πράγματα ποὺ χαρίζουν αὐτοῖ, δὲν εἶναι ξένα, ἀλλὰ δικά τους κι' ἔχουν γι' αὐτὸ δικαίωμα νὰ τὰ κάνουν δῶρο σ' ὅποιον θέλουν. Θύμωσαν ἰδίως διότι ὑποστηρίχθηκε πῶς αὐτὰ ἦσαν κλεμμένα καὶ ὡς τέτοια ἔπρεπε νὰ γυρίσουν πίσω στὸν κύριό τους. Τὴν ἀποψὴ τους αὐτὴ τὴν ὑποστηρίζουν (ἅς ποῦμε τὴ φράση) καλῇ τῇ πίστει, γιὰτὶ θεωροῦν γιὰ λεία πολέμου τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν πάρει ἀπὸ τὰ σπίτια καὶ τὰ μαγαζιά καὶ συνεπῶς ἔγιναν δικά τους καὶ

δὲν εἶναι πλέον ξένα. Γιά τὸ λόγο αὐτὸ μποροῦν νὰ τὰ διαθέσουν ὅπως θέλουν, νὰ τὰ μοιράζου, νὰ τὰ παίρνουν μαζί τους, νὰ τὰ σπάζουν, νὰ τὰ καίνε, νὰ τὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν καὶ μόνο στὸν νοικοκύρη τους ἀπαγορεύεται ὀπωσδήποτε, καθὼς φαίνεται, νὰ τὰ ἐπιστρέψουν. Σημειωτέον πὼς οἱ Γερμανοὶ Ἀλεξιπτωτιστὲς ἔχουν δικαίωμα ἀπὸ τις πόλεις πὺ κυριεύουν νὰ παίρνουν ὅ,τι τοὺς ἀρέσει. Λένε πὼς ἔγινε συμφωνία Ἀμερικῆς, Ἀγγλίας, Ρωσίας καὶ Κίνας, ἡ Ἀμερικὴ θὰ ἐφοδιάζη τις ἄλλες Δυνάμεις μὲ ὅπλα. Ἀρχισε νὰ βγαίνει μιὰ τοπικὴ ἔφημερίδα, τὸ μισὸ φύλλο εἶναι γραμμένο στὰ Γερμανικά. Ραδιόφωνα ὑπάρχουν στὰ χωριά, λειτουργοῦν μὲ μπαταρίες, στὴν πόλη ἔχουν κρυμμένα δυὸ-τρία, ἀπ' αὐτὰ μαθαίνουμε τὰ νέα. Τὰ νέα τοῦ Λονδίνου! βροχούλα σὲ διψασμένη γῆ. Στὸ ταχυδρομεῖο, κατόπιν διαταγῆς τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς, γίνονται δεκτὰ μόνον δελτάρια γραμμένα στὴ γερμανικὴ γλῶσσα. Ἔστω. Γράφουμε ἀμέσως στοὺς δικούς μας.

3 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Ἐρχεται τακτικὸς Γερμανικὸς στρατός, οἱ Ἀλεξιπτωτιστὲς ὄλο καὶ λιγοστεύουν. Ἐν τούτοις μαθαίνουμε πὼς στὴν Τσικαλαρία ντουφέκισαν 15 πολίτες. Τὰ νέα ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴ Ρωσία, ἄλλοτε εἶναι εὐχάριστα, ἄλλοτε δυσάρεστα. Στὸ λιμανάκι τῶν Χανίων εἶναι τρία μεγάλα καΐκια, κόσμος ἀρκετὸς περιμένει ἐκεῖ, θέλει νὰ φύγη γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Χωρὶς ἄδεια ὅμως εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνο, οἱ Γερμανοὶ κτυπᾶνε, κοστίζει καὶ τὸ ταξίδι 2.000—4.000 δραχμὲς τὸ ἄτομο. Πιὸ εὐκόλο εἶναι νὰ φύγη κανεὶς χωρὶς ἄδεια ἀπὸ τις ἀκτὲς κατὰ τὸ Καστέλλι. Μὰ κι' ἐκεῖ πρέπει νὰ ἔχῃς μεγάλη τύχη, γιὰ τὴν τὰ καΐκια πὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἀπέναντι στεριά, τὴ Μάνη, μόλις κρυφὰ ξεφορτώνουν, φεύγουν ἀμέσως καὶ πρέπει νὰ εἶσαι ἐκεῖ κοντὰ νὰ πηδήσης μέσα. Ἀλλιῶς μπορεῖ νὰ περιμένῃς ἐκεῖ μάταια ἡμέρες, ὅπως πολλοὶ τὸ ἔπαθαν. Οἱ καπετανεῖοι φοβοῦνται πολὺ, γιὰ τὴν οἱ Γερμανοὶ ἔπιασαν κάποιον καὶ τὸν ντουφέκισαν μὲ τὴν πρόφαση πὼς μετᾶφερε Ἀγγλοὺς αἰχμαλώτους. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ φύγουμε μὲ ἄδεια τοῦ Γερμανικοῦ Λιμεναρχεῖου. Ὑστερα ἀπὸ δύο καὶ πλέον μῆνες, ἔλαβα γράμμα ἀπὸ τὸ σπίτι μου, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἡ χαρὰ μου εἶναι μεγάλη. Τὸ ἀπόγευμα πήγαμε περίπατο πέρα ἀπὸ τὴ Χαλέπα. Τὰ σπίτια τῆς παραλίας, ἀπὸ τοῦ Μπόλαρη πρὸς τὴ Χαλέπα, εἶναι σχεδὸν ἄθικτα ἀπὸ τις βόμβες. Σὲ ὅλα ὅμως εἶναι ἐγκατεστημένοι Γερμανοὶ. Τὸ σπίτι τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἔχει καὶ αὐτὸ καταληφθῆ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, σκοπὸς φυλάει στὴν πόρτα του. Κι' ἀπέναντι στὸ περιβολάκι τῆς μικρῆς πλατείας τὸ χάλκινο ἄγαλμα τοῦ Βενιζέλου, γιομάτο ζῶῃ, λὲς καὶ θέλει Ἐκεῖνος νὰ πηδήσῃ ἀπὸ τὸ βᾶθρο, μὲ τὴ μεταλλικὴ του φωνὴ νὰ μαζέψῃ τὰ πλήθη γύρω του, νὰ τὰ συναρπάσῃ καθὼς τότε, Ἀρχηγὸς τους πάλι νὰ γίνῃ, γιὰ νὰ διώξῃ τὸν ἐπιδρομέα ἀπὸ τὴν Κρήτη, ν' ἀρχίσῃ νέους

ἀγῶνες, ἐνδόξους σάν τούς παληούς, νά σαρωθῆ ὁ Γερμανὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μιά πνοή λείπει γι' αὐτό, ἢ πνοή Του, νά κἀνῆ τὸ ὕστατο χρέος πρὸς τὴν πατρίδα του.— Φθάσαμε στὴν Εὐαγγελίστρια, τί λαμπρὴ ἐκκλησία! Μιά βόμβα ἔχει καταστρέψει τὴ δεξιά πτέρυγα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ναοῦ, στὸν περίβολό του ἔχουν πέσει ἄλλες βόμβες.

5 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941.— Δώσαμε (ἐγὼ κι' ὁ φίλος Σπ. Θεολόγος) στὰ γραφεῖα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως αἴτηση γιὰ τὴν ἐπιστροφή μας στὴν Ἑλλάδα. Ὁ πρῶτος πίνακας τῶν προσώπων πού θά φύγουν γίνηκε, ἐμεῖς θά περιληφθοῦμε στὸ δεύτερο πίνακα. Ἐπιτρέπεται νά φεύγουν οἱ ἀποκλεισθέντες στὴν Κρήτη δημόσιοι ὑπάλληλοι κι' οἱ ναυαγοί. Ἄρχισε ἔλλειψη ψώμιου. Γνωστοί μας ἦρθαν ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο. Κι' ἐκεῖ, καθὼς καὶ στὴ Ρέθυμνο ἔγιναν τὰ ἴδια, ὅπως κι' ἐδῶ. Βομβαρδισμοὶ καὶ λεηλασία ὕστερα. Στὴ Ρέθυμνο πήρανε τ' ἄμφια τοῦ Μητροπολίτη. Τὰ χαρτιά τοῦ Ταμεῖου καὶ τῆς Ἐφορίας Ἡρακλείου, τὰ μάζεψαν σ' ἕνα κάρρο καὶ τὰ πέταξαν ἀνάκατα σ' ἕνα χωράφι. Προηγούμενος πήρανε τὸ κινίνο, τὸτσιγαρόχαρτο, τὰ χαρτόσημα. Κόλλες χαρτόσημα χρησιμοποιοῦν γιὰ σημειώσεις. Στὴ Ρέθυμνο, ὁ Νομάρχης κι' ὁ Διοικητὴς τῆς Χωροφυλακῆς ἐξαφανίσθηκαν, ἀσφαλῶς θά ἔπεσαν θύματα βόμβας. Στὸ Ἡράκλειο ἔγιναν ὁδομαχίες μὲ Ἀλεξιπτωτιστές, πού ἔπεσαν μέσα στὴν πόλη. Μεγάλη φθορὰ ἔκαμαν στοὺς ἐπιδρομεῖς οἱ ἄνδρες τοῦ Σχολείου Χωροφυλακῆς στὸ Ἡράκλειο καὶ στὴ Ρέθυμνο. Οἱ Γερμανοί, ἐκδικούμενοι, ντουφέκισαν μερικὰ παιδιά τοῦ Σχολείου, ὅταν κυρίεψαν τὸ Ἡράκλειο. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς στὸ Ἡράκλειο καὶ στὴ Ρέθυμνο οἱ δικοὶ μας εἶχαν ὑπερισχύσει καὶ ὀλίγες ἐστίες Ἀλεξιπτωτιστῶν εἶχαν μείνει, πού θά ἔσθιναν κι' αὐτὲς γρήγορα, ἀλλὰ ἔπεσαν τὰ Χανιά κι' ἡ Σούδα κι' ἀπὸ ἐκεῖ οἱ Γερμανοὶ προχώρησαν καὶ βοήθησαν τούς δικούς τους στὸ Ἡράκλειο καὶ στὴ Ρέθυμνο. Κάποια μέρα οἱ Γερμανοὶ ἄφησαν τὸ Ἡράκλειο χωρὶς ψωμί, γιατί μερικοὶ ἔδωσαν τρόφιμα στοὺς Ἀγγλοὺς αἰχμαλώτους, καὶ στὰ Χανιά δὲν ἐπιτρέπουν νά πηγαίνουν τρόφιμα στοὺς Ἀγγλοὺς αἰχμαλώτους, ἀλλὰ γυναῖκες, ἔχοντας τὴν ἄδεια νά πηγαίνουν τρόφιμα σὲ συγγενεῖς Ἑλληνας αἰχμαλώτους, κατορθώνουν καὶ δίνουν καὶ στοὺς Ἀγγλοὺς, καίτοι τὶς διώχνουν καὶ τὶς κτυποῦν. Ἄλλες φορὲς οἱ Γερμανοὶ τοὺς παίρνουν τὰ τρόφιμα ἢ τὰ σκορπίζουν στὸ χῶμα. Ἐνας ἄλλος πόλεμος γίνεται γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, πού καὶ κινδύνους ἔχει καὶ συγκινητικὸς εἶναι. Κι' ἕνα πολὺ δραματικὸ ἐπεισόδιο στὸ Ἡράκλειο. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Φώτιος ἀπέτρεψε δικούς μας στρατιῶτες νά σκοτώσουν δέκα Ἀλεξιπτωτιστές, πού εἶχαν πιάσει. Τούς παράλαβε ὁ Φώτιος νά τοὺς πᾶῃ στὶς στρατιωτικὲς Ἀρχές γιὰ νά κρατηθοῦν ὡς αἰχμάλωτοι πολέμου. Στὸ δρόμο, κάποιος ἀπὸ τοὺς Ἀλεξιπτωτιστές δὲν ἤθελε νά προχωρήσῃ,

κι' ὁ Φώτιος τὸν ἔσπρωξε καὶ τοῦ ἔδωσε τὰ χέρια. Ὅταν κυρίεψαν τὸ Ἡράκλειο οἱ Γερμανοί, ὁ Ἀλεξιπτωτιστὴς ἐκεῖνος κατήγγειλε τὸ Φώτιο ὅτι τὸν κακομεταχειρίσθηκε. Ἐνα ἀπόσπασμα Γερμανῶν πῆγε στὸ νεκροταφεῖο, ὅπου ἐκείνη τὴν ὥρα ὁ Φώτιος διάβαζε κάποιον νεκρό, τὸν ὑποχρέωσαν ν' ἀνοίξῃ τὸν τάφο του καὶ τὸν ντουφέκισαν. Ὁ Φώτιος, ὅταν ξμαθε πῶς τὸν ζητοῦσαν, δὲν κρύφθηκε, ἀλλὰ μόνον ὠρκίσε στὸ Εὐαγγέλιο τοὺς ἄλλους ποὺ ἦσαν μαζί του νὰ μὴ μαρτυρήσουν στοὺς Γερμανοὺς ἂν ἤξεραν τίποτα γιὰ τὴ δράση τῶν πολιτῶν ἐναντίον τους. Κάποιον ἄλλον παππᾶ, ποὺ τὸν φωτογράφησαν ἀπὸ ἀεροπλάνο τὸν καιρὸ ποὺ ὠπλισμένος κτυποῦσε τοὺς Ἀλεξιπτωτιστές, προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ τὸν πιάσουν, μὰ αὐτὸς ἔχει καταφύγει στὰ βουνά. Ξαναζωντανεῖ τὸ 1821, τὰ ράσσο κτυπᾶνε τὸν ἐχθρό, ματῶν οὐν.— Ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας, κατ' ἐντολὴν τοῦ Χίτλερ, ἔχει ἔρθει εἰδικὸς ἀπεσταλμένος καὶ κάνει αὐστηρὲς ἀνακρίσεις γιὰ τὴν τύχη τῶν Ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, ποὺ εἶχαν μεταφερθῆ στὴν Κρήτη καὶ δὲ βρέθηκαν, ὅταν μπῆκαν οἱ Γερμανοί. Φαίνεται πῶς στάλθηκαν ἐγκαίρως στὴν Αἴγυπτο.

6 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941.— Κυριακὴ ἀπόγευμα. Περίπατος στοῦ Μπόλαρη. Κόσμος κάθετα στὰ καφενεῖα. Ἀπὸ τοῦ Μπόλαρη πηγαίνοντας πρὸς τὴ Χαλέπα, κάτω ἀπὸ τὸ δρόμο πρὸς τὴ θάλασσα, ἐκεῖ στὶς πέτρες καὶ στὰ χῶματα, βρίσκεται χωμένος ἕνας στρατιώτης. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι Γερμανός, γιατί οἱ Γερμανοὶ τοὺς δικούς τους νεκροὺς τοὺς ἔχουν ἐνταφιάσει σὲ καλὰ νεκροταφεῖα. Ἐνα ξύλο εἶναι μπηγμένο στὸ μέρος ὅπου εἶναι χωμένος ὁ στρατιώτης, ἀπάνω του κρέμεται τὸ κράνος του, εἶναι Ἀγγλικῆς κατασκευῆς. Κόσμος περνáει ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ δρόμο— κάνει τὸν περίπατό του— ὅποιος ὅμως ξέρει, ρίχνει σπλαχνικὴ ματιὰ κάτω στὶς πέτρες. Πάνω ἀπὸ τὸ μνήμα, πολὺς ὁ θόρυθος τοῦ δρόμου, μὰ τὴ νύκτα τὸ ἀγαπημένο τοῦ νεκροῦ κῦμα θά τοῦ κρατάει καλὴ συντροφιά.

7 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941.— Ἀπὸ πληροφορίες καὶ συζητήσεις ποὺ ἔγιναν αὐτὸν τὸν καιρὸ, φανερὸ γίνεται πῶς ἡ σοβαρῶτερη αἰτία ἀνησυχίας στὶς τάξεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατεύματος, πρὶν νὰ καταληφθῇ ἡ Κρήτη, ἦταν τὸ ὅτι ὁ καθένας νόμιζε τὸν ἑαυτό του ἄξιο καὶ γενναῖο πολεμιστὴ ἴσως καὶ πατριώτη περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ἀπ' αὐτὸ σιγά-σιγά γεννήθηκε ἡ ἰδέα καὶ ρίζωσε στὸ μυαλό, εὐτύχως ὄχι ὅλων, πῶς στὴ μάχη δὲ θά ἔκαναν οἱ ἄλλοι τὸ καθήκόν τους ὅπως ἔπρεπε, καὶ τοῦτο τὸ ἀπόδιδαν σὲ διαφόρους λόγους (ἀπὸ προσωπικοὺς ὡς τοὺς πολιτικοὺς). Ἡ ἀμφιβολία αὐτὴ

δημιούργησε τόση σύγχυση, ώστε μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως σχεδόν εξέλειπε ή έμπιστοσύνη και φυσικά αυτό έφερε σοβαρό κλονισμό στην πειθαρχία, στη πιό μεγάλη άρετή του στρατιώτη. Τό δε πράγμα έφθασε σέ τέτοιο σημείο, ώστε μιá δλιγοήμερη δίκαιη τιμωρία στρατιώτου από τόν Άξιοματικό του, να παρεξηγιέται, και ανώτατος Άξιοματικός να καλή τούς Άξιοματικούς του Συντάγματος για να τούς συστήση να φέρνονται με τό καλό στους στρατιώτες γιατί ήσαν ευάισθητο! Τοúτο ξεφεύγει πιά τά νοητά όρια μιás «διαμάχης» όφειλομένης σέ πολιτικά αίτια, και θίγει ή μάλλον δημιουργεί μέσα στις τάξεις τών στρατιωτών κάποια «νέα κατάσταση», τόσο άγνωστη στον ένδοξο Έλληνικό στρατό, αλλά και τόσο επικίνδυνη για «στρατό», γιατί γίνεται άφορμή στο στρατιώτη να σχολιάζη τά μέτρα που παίρνει ό ανώτερός του, πράγμα που θά οδηγήση σέ όλέθρια άποτελέσματα. Σκέψεις κακές, σημειώνουμε. Γιατί τά πράγματα στην Κρήτη, καθώς γίνηκαν, έδειξαν σ' όλους αυτούς που άμφέβαλλαν, που δυσπιστούσαν, που κουνούσαν τό κεφάλι τους από άπαισιοδοξία, πόσο είχαν άδικο, πόσο ήσαν μακριά από την Έλληνική ψυχή. Όσοι άμφέβαλλαν και δυσπιστούσαν για τούς άλλους, μπροστά στον έχθρό γνώρισαν την πλάνη τους. Έκεί κατάλαθαν πως «τό πάθος» οδηγεί σέ άσχημες σκέψεις. Όταν στο πεδίο της μάχης, είδαν με τά μάτια τους, πως όλοι μαζί οι Έλληνες πολεμιστές ώρμησαν άκάθεκτοι κατά του έχθρου, μπροστά - μπροστά οι Άξιοματικοί, με την περίφημη πολεμική κραυγή « Ά έ ρ α Ά έ ρ α — καθώς μόλις προχθές στ' Άλθανικά βουνά — τότε, άχ! τότε, πόσα μάτια βούρκωσαν από μεγάλη συγκίνηση και χαρά, κι ήσαν κάποια στόματα, αυτά που ως τότε παραπονιόνταν, που φώναζαν από τόν ένθουσιασμό τους «γεια σας παιδιά μου είσαστε παλληκάρια». Έτσι γίνηκε. Κι' ούτε γράφω κάμμιά υπερβολή. Ναί. Στο πεδίο της μάχης οι Έλληνες πολεμιστές ώρθωσαν τό μεγάλο και άτιμητο πολεμικό τους στολίδι τήν ψυχή τους, και με την κραυγή «Άέρα, Άέρα» εκεί στο πεδίο της τιμής ξεπήδησε από τά παιδιά της Ελλάδος, τά παιδιά της Κρήτης, της Πελοποννήσου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας, ό Στρατός της Έλευθερίας, ό Στρατός που σήμερα στην Αίγυπτο όργανώνεται, ξεοπλίζεται και πυκνώνει όλοένα τις τάξεις του. Ό Στρατός της Έλευθερίας που θά λευθερώση από τούς κατακτητές την ώραία μας πατρίδα, την Ελλάδα. Τότε μπροστά απ' όλους θά προβαίνη Έκει ί ν η, οδηγώντας τό στρατό Της. Τά τύμπανα θά τονίζουν τόν ύμνο Της και τά χείλη θά ψάλλουν:

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη
τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψη,
ποῦ μὲ βία μετράει τὴ γῆ.
Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

9 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Περιμένουμε τὴν ἔγκριση τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν γιὰ τὴν ἀναχώρησή μας στὴν Ἀθήνα. Παρακολουθοῦμε μ' ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον τὰ νέα γιὰ τὸν πόλεμο τῆς Ρωσίας. Οἱ ἀντεπιθέσεις τῶν Ρώσων μᾶς δίνουν μεγάλη χαρά. Τὰ καλὰ νέα προσπαθοῦμε ὅλοι νὰ τὰ λέμε καὶ στοὺς Ἄγγλους αἰχμαλώτους, ποῦ φέρνουν οἱ Γερμανοὶ μέσα στὴν πόλη γιὰ νὰ κάνουνε διάφορες δουλειές. Μὲ νοήματα, μὲ μισόλογα, μαθαίνουνε κι' αὐτοὶ τί γίνεται ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη. Μερικὲς φορές οἱ φρουροὶ Γερμανοὶ εἶναι λυπημένοι, αὐτὸ τοὺς κάνει νὰ ὑποθέτουν πὼς τὰ νέα θὰ εἶναι εὐχάριστα γιὰ τοὺς συμμάχους καὶ χαίρονται γι' αὐτό. Τότε τὰ νοήματα κι' οἱ χειρονομίες γίνονται πιὸ τολμηρές. Διασκεδαστικὸ εἶναι νὰ παρακολουθῆ κανεὶς τοὺς Κρητικoὺς πὼς φέρνουν βόλτες — τάχα ἄσκοπα καὶ ἀμέριμνα — γύρω ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου δουλεύουν οἱ αἰχμάλωτοι Ἄγγλοι, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ βροῦν τὴν εὐκαιρία νὰ τοὺς πετάξουν τσιγάρα ἢ γλυκά. Πρέπει νὰ γίνεται αὐτὸ μὲ μεγάλη τέχνη, γιατί οἱ σκοποὶ δὲν ἀστειεύονται. Εἶδα νὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὸ δύσκολο αὐτὸ παιχνίδι τὰ παιδιὰ, κι' ἀκόμα εἶδα — κι' αὐτὸ πολὺ μὲ συνεκίνησε — λουστράκια νὰ θυσιάζουν τὸ φτωχὸ μεροδούλι τους γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Αὐτὰ πετυχαίνουν πολὺ πιὸ εὐκόλα νὰ πλησιάσουν τοὺς αἰχμαλώτους. — Χθὲς ἔφυγε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀλεξιπρωτιστῶν. Ὅλο ἔρχονται τακτικὰ Γερμανικὰ στρατεύματα, πολλοὶ ἄνδρες εἶναι μεγάλης ἡλικίας. Οἱ περισσότεροὶ εἶναι Αὐστριακοί. Μιλᾶν πολὺ. Δὲν περίμεναν τὸν πόλεμο μὲ τὴ Ρωσία. Ρωτᾶν ὅσους ἀπὸ μᾶς ξέρουν Γερμανικά, νὰ τοὺς ἐξηγήσουν γιατί πολεμᾶν μὲ τοὺς Ρώσους, ἀφοῦ ὡς χθὲς ὁ τύπος τους κι' οἱ ἀρχηγοὶ τους ἔλεγαν πὼς εἶναι οἱ καλύτεροὶ τους φίλοι. Μεταξὺ μας λέμε πὼς φαίνεται ὅτι δὲν γίνηκε καλὴ προπαγάνδα γιὰ τὸν νέον αὐτὸν πόλεμο, κι' αὐτὸ εἶναι μιὰ κάποια ἥττα τοῦ ἐχθροῦ, ἴσως μὲ σοβαρὲς συνέπειες γι' αὐτόν. Βγήκε ρητὴ διαταγὴ τῆς Γερμανικῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς νὰ παύσουν οἱ ἐκτελέσεις πολιτῶν ἄνευ λόγου καὶ δίκης. Ἀναπνέουμε. Παράκληση Ἐπιτροπῆς Χανιωτῶν μ' ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Δεσπότη νὰ παύσουν ὅπωςδήποτε οἱ ἐκτελέσεις, δὲν γίνηκε δεκτὴ. Εἶπαν οἱ Γερμανοὶ πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ τακτοποιηθοῦν προηγουμένως μερι-

κές υποθέσεις Ἀλεξιπτωτιστῶν καὶ κατοίκων. Τὸ πρᾶγμα δηλαδὴ θὰ ἔξη συνέχεια. Οἱ Γερμανοὶ ἀπαγόρευσαν νὰ ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τοὺς πολῖτες γιὰ τὴν ἐπιστροφή πραγμάτων πού τοὺς ἔχουν πάρει. Αὐτό, λένε, μπορεῖ νὰ γίνη μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ἀστυνομίας, ἀλλὰ μόνον ὅταν οἱ Γερμανοὶ φεύγουν. Ἄρχισε ἡ διανομὴ κριθαρένιου φωμιοῦ, εἶναι ἐλεῖνὸ στὴ γεύση καὶ στὴν ὄψη ἀκόμα. Τὸ μέγα ἐρώτημα στὰ Χανιά, ἰδίως μεταξὺ τῶν Δημοσίων ὑπαλλήλων, ἡ Κρήτη θὰ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, θὰ γίνη προσάρτηση στοῦ Γερμανικοῦ Κράτους, τί θὰ γίνη;

10 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σήμερα πῆρα τὴν ταυτότητά μου ἀπὸ τὴ Δημαρχία Χανίων, ἔχει ἀπάνω, ἀντὶ γιὰ φωτογραφία, τὸ δακτυλικό μου ἀποτύπωμα. Καλὲς εἰδήσεις, χαρὰ μας! Οἱ Ρῶσοι προχωροῦν στοῦ νότιο τομέα, στὴ Συρία γίνηκε ἀνακωχή, στὴν Ἰσπανδία ἀποβιβάσθηκαν Ἀμερικανοὶ στρατιῶτες. — Ἐνα ἀεροπλάνο φάνηκε πολὺ ψηλὰ στὸν οὐρανό, φαίνεται σὰν ἕνα μικρὸ ἄσπρο πουλί. Ὁ κόσμος μαζεύεται στὶς γωνιὲς τῶν δρόμων καὶ παρακολουθεῖ, προσπαθεῖ νὰ μαντεύσῃ τί εἶναι τὸ ἄσπρο πουλί, ἔχει κάποιαν ἐλπίδα. Σχόλια γίνονται. Γιὰ νὰ πετᾷ τόσο ψηλὰ, φαίνεται πὺς δὲ θέλει νὰ γνωρίσουν τὰ χρώματά του, λοιπὸν δὲ θὰ εἶναι φιλικὸ ἀεροπλάνο γιὰ τοὺς Γερμανοὺς, μήπως εἶναι Ἀγγλικὸ ἢ Ἑλληνικὸ; Μισόλογα ἀκούγονται, νοήματα γίνονται, μάτια μιᾶνε «στὸ καλό, ἐδῶ πάντα σὰς περιμένου!».— Λένε πὺς διαλύονται τὰ ἐδῶ στρατόπεδα τῶν Ἑλλήνων αἰχμαλώτων καὶ θὰ γυρῖσουν στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, ὅσοι κατάγονται ἀπὸ κεῖ. Μακάρι! ἄρκετὰ τράβηξαν τὰ καυμένα τὰ παιδιά, ἀπὸ πείνα, ἀπὸ δίψα καὶ σὲ σκληρὴ δουλειὰ ἀπὸ τὸ πρωῖ ὡς τὸ βράδυ μὲ ἀφόρητὴ ζέστη. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἦρθε κι' ἄλλο καράβι μὲ στρατιῶτες Κρήτες. Τοὺς ἄφησαν οἱ Γερμανοὶ νὰ βγοῦν, μὰ τοὺς πῆραν προηγουμένως τοὺς μανδύες τους, τὶς κουβέρτες, τὰ τρόφιμα, τὰ τσιγάρα τους. Μιὰ ἄλλη φορὰ δὲν τοὺς ἄφησαν νὰ βγοῦν, μὰ ὄσους ἔπιασαν στὶς βάρκες τοὺς βούτηξαν μέσα στὴ θάλασσα. Τοὺς κρατοῦσαν ἀπὸ τὸ σθέρκο μὲ τὸ κεφάλι μέσα στὸ νερό, τοὺς σήκωναν γιὰ λίγο νὰ πάρουν τὴν ἀναπνοή τους καὶ ξανά τοὺς ἔχωναν τὸ κεφάλι μέσα στὸ νερό. Ἄλλοι Γερμανοὶ εἶχαν βγάλει τὰ πιστόλια τους, ἔτοιμοι νὰ πυροβολήσουν ὅποιον ἔφερνε ἀντίσταση. Καὶ τὸ μαρτύριο αὐτὸ ἐξακολούθησε ἄρκετὴ ὥρα. Γιὰ νὰ γίνη μάθημα, εἶπαν οἱ Γερμανοὶ, σὲ ὄλους. Δὲν τοὺς θέλουν νὰ ἔρχονται στὴν Κρήτη. Ἀπανθρωπιὰ. Τί κακὸ ἔχουν κάνει οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ; Τὴν πατρίδα τους ὑπεράσπισαν καὶ γύριζαν τώρα στὸ σπιτάκι τους. Οἱ στρατιῶτες Ἴταλοι αἰχμάλωτοι, πού βρίσκονταν ἐδῶ, ἦσαν ἐνθουσιασμένοι ἀπὸ τὴν καλὴ συμπεριφορὰ τῶν Κρητῶν. Γιατί λοιπὸν τώρα γίνεται τόσο κακὸ; Μήπως ὁ Ἑλληνας στρατιώτης δὲν πολέμησε ἡρωικὰ τὸ Γερμανὸ στρατιώτη, καθὼς πολέμησε κι' αὐ-

τὸς ἐκεῖνον; Λησμονήθηκαν τόσα καὶ τόσα ἱστορικά παραδείγματα γενναιοφροσύνης τῶν νικητῶν στοὺς γενναίους ἀντιπάλους τους, γενναιοφροσύνης καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀτυχήσασαν ἀρετὴν. — Στὰ ξενοδοχεῖα τρῶνε κάθε φορὰ Γερμανοὶ στρατιῶτες, ἔτσι τὸ φαί σώνεται γρήγορα, ἂν καὶ ὑπάρχουν ἀπ' ἄλλα ἄφθονα, κρέας καὶ λαχανικά. Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν τὴ συνήθεια νὰ πίνουν ἄφθονες λεμονάδες, πρὶν τοῦ φαγητοῦ καὶ μετὰ τὸ φαγητό. Ὁ νοικοκύρης μᾶς λέει πὼς οἱ Γερμανοὶ, ὅταν ψωνίζουν ἀπὸ τὸ μαγαζί του, δίνουν πολλές φορές λιγώτερα χρήματα ἀπὸ τὴν ἀξία πού ἔχουν τὰ πράγματα πού παίρνουν, μερικές δὲ φορές ἐπιμένουν νὰ περνᾶνε τὰ μάρκα τους μὲ μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ ἐκείνη πού ἔχει ὀρισθῆ ἀπὸ τὶς Ἀρχές. Παρόμοια ἐπεισόδια γίνονται στὰ περισσότερα μαγαζιά. Κανεὶς ἔμπορος δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς φέρῃ ἀντίρρηση, ὁ νοικοκύρης λέει πολὺ ὀρθὰ «πάλι πού δὲν τὰ παίρνουν ἐντελῶς δωρεάν», καὶ ὁ καλὸς ἄνθρωπος γελάει μὲ τὴν καρδιά του. — Σήμερα τὸ ἀπόγεμα κάναμε μὲ τὸ φίλο μου Σπύρο Θεολόγο (μένουμε μαζὶ στὸ σπίτι) τὸν συνηθισμένο περιπάτο μᾶς ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι. Πιὸ πέρα, στὰ σφαγεῖα, φύλαγε φρουρὸς ἕνα ψηλὸ παιδί, ἡ καταγωγή του, καθὼς μᾶς εἶπε ὅταν τὸν πλησιάσαμε, κάπου ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Βιέννης. Τ' ὄμορφο κεφάλι του, κάποιο σγουρὸ μαλλὶ πού ἔπεφτε στὸ μέτωπό του, λὲς νὰ ζωντάνευε πίνακα τοῦ Μουρίλλο. Ἀκουμπῶντας στὸ ψηλὸ ραβδί του μὲ γυρισμένη τὴν πλάτη του στὴ θάλασσα, εἶχε τὸ βλέμμα του καρφωμένο πέρα, στ' ἀντικρινὰ βουνὰ τῆς Κρήτης, πού εἶχαν ἀκόμα ἄλυτα χιόνια στὶς κορφές τους. Μᾶς μίλησε γιομάτος νοσταλγία γιὰ τὴν ὄμορφη πατρίδα του. Στὴ θύμησή του ἔφερνε ἐκείνη τὴν ὥρα ἡ εἰκόνα τῶν ἀπέναντι βουνῶν, ποῖος ξέρει! Ἴσως κάποιο χωριουδάκι ἤρεμο στὰ ριζιά βουνοῦ, ἕνα λευκὸ καὶ καθαρὸ σπιτάκι χωμένο σὲ πρασινάδα καὶ τὸν ἑαυτὸ του σὲ κάποια ρεματιά μὲ τρεχούμενο νεράκι νὰ φυλάῃ τὰ ζωντανά του, ἔτσι, καλὴ ὥρα, καθὼς τώρα πού εἶναι ἀκουμπισμένος στὸ ψηλὸ ραβδί του μὲ τὰ δυὸ του χέρια καὶ τὸ κεφάλι γυρτό. Μᾶς μίλησε ἀκόμα γιὰ τὴν ἀπέραντη διαφορὰ πού χωρίζει τὸν Αὐστριακὸ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ. Χαρακτήρισε τὸν Γερμανὸ κακὸ καὶ σκληρό, λείπει ἀπὸ τὴν ψυχὴ του τὸ ἀνθρώπινο. Ὁ τρόπος τοῦ πολέμου τους τὸ φανερώνει. «Βλέπετε τὰ Χανιά σας» πρόσθεσε. Μὰ σὲ λίγο σώπασε καὶ δάγκωσε τὰ ὠραῖα χεῖλη, ἴσως μετάνιωσε γιὰ ὅσα εἶπε σὲ δυὸ ξένους, σὲ δυὸ τώρα ἔχθρους. Ἦταν τὸ ξέσπασμα μιᾶς ψυχῆς.

11 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σήμερα τὸ πρωὶ ἔφυγαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὅσοι ἦσαν γραμμένοι στὴν πρώτη κατάσταση. Ἐφυγαν μ' ἕνα μικρὸ καΐκι, θὰ πᾶνε στὶς πιὸ κοντινὲς ἀκτὲς τῆς Πελοποννήσου. Φυσάει κι' ἡ θάλασσα ἔχει κύμα, δὲ θὰ περάσουν καλά. Οἱ Γερμανοὶ φορτώνουν σὲ αὐτοκίνητα τὰ πράγματα ἀπὸ τὰ σπίτια, ὅπου μένουν, καὶ τὰ πηγαίνουν ἐπιπλα καὶ σκεύη πότε κατὰ τὸ Ἀκρω-

τήρι, πότε κατὰ τὸ Μάλεμε. Ὁ κόσμος, πού τὰ βλέπει, λυπᾶται, μὰ ἔχει πάντοτε κάποια ἐλπίδα, μήπως τὸ κουβάλημα αὐτὸ εἶναι ἀρχὴ ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τὴν Κρήτη. Πολλὲς συζητήσεις γίνονται γύρω στὸ ζήτημα αὐτό, πολλὲς ὑποθέσεις, μὰ καὶ πολλὲς εὐχές, νὰ ἦταν ἀλήθεια!

13 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Ἀπὸ χθὲς οἱ δημόσιες ὑπηρεσίαι μεταφέρονται στὰ νέα σχολεῖα, στὰ καινούργια κτίρια. Τὰ νέα σχολεῖα, στὸ κέντρο τῶν Χανίων, εἶναι οἰκήματα καλὰ κτισμένα, εὐρύχωρα, ἔχουν ὅλες τὶς ἀνάσεις. Ἀπέναντί τους εἶναι τὸ θαυμάσιο Γυμναστήριο τῶν Χανίων, εὐρυχωρότατο. Ὅλα αὐτά, σχολεῖα καὶ γυμναστήριο, ἔχουν γίνει μὲ ἔξοδα τῆς κυρίας Ἑλενας Βενιζέλου. Ἡ εὐγενικιά δωρήτρια θὰ εἶχε ὕψει τῆς τὸ ρητὸ «Νοῦς ὕγιης ἐν σώματι ὕγιει». Στὰ πρῶτα οἰκήματα τῶν σχολείων ἔχουν ἐγκατασταθῆ Γερμανικὲς ἀρχές, ὅπως τὸ Γερμανικὸ Λιμεναρχεῖο, στὸ Γυμναστήριο ἔχουν μαζεμένα τὰ λάφυρα, κανόνια, πολυβόλα, ὅπλα, πολεμοφόδια. Οἱ δημόσιες ὑπηρεσίαι ἐργάζονται πρῶτῃ, ἀπόγευμα. Οἱ Γερμανοὶ ἀδιαφοροῦν τελείως τί κάνουν οἱ Ἑλληνικὲς ὑπηρεσίαι. Κι' ὅποτε βρίσκουν εὐκαιρία φέρνονται ἐλεεινά. Ὁ Διοικητὴς Χωροφυλακῆς ἦταν ἔτοιμος ν' ἀναχωρήσῃ γιὰ νὰ ἐγκαταστήσῃ στὴν Κρήτη νέες Ἀστυνομικὲς Ἀρχές. Ξαφνικὰ τὸν φωνάζουν, τὸν κρατᾶν ἔξω στὸν ἥλιο ἀπὸ τὸ πρῶτῃ ὡς τὸ μεσημέρι, καὶ μετὰ τοῦ δίνουν διαταγὴ νὰ πάῃ νὰ θάψῃ ἕναν Ἑλληνα αἰχμάλωτο πού πέθανε. Δουλεῖα φυσικὰ τοῦ ἀρμοδίου τμήματος Χωροφυλακῆς τῆς περιφέρειας, ὅπου ὁ νεκρὸς, κι' ὄχι τοῦ Διοικητοῦ τῆς Χωροφυλακῆς. Φαίνεται πὼς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα δὲν ἐξαρτιόμαστε (οἱ δημόσιες ὑπηρεσίαι), ἔχει ἀπαγορευθῆ ρητῶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει ἐγκύκλιοι καὶ διαταγὲς ἐξ Ἀθηνῶν. Οὔτε καὶ πάλι οἱ ἴδιες ἐνέργειαι ἐφαρμόζονται ὁμοιόμορφα σ' ὅλους τοὺς νομοὺς τῶν Χανίων. Καθένας στὸ νομὸ του κάνει ὅ,τι θέλει, ἀρκεῖ νὰ μὴν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς Γερμανικὲς Ἀρχές. Ὅλες οἱ ἐλπίδες νὰ ἔρθῃ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, Γενικὸς Διοικητὴς καὶ νὰ συνεννοηθοῦμε μὲ τὸ Κέντρο, ἀποδεικνύονται μάταιες. Καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνῃ, ὅσο βρίσκεται στὴ θέσῃ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως ὁ Γ. Δασκαλάκης, πού κατῶρθωσε, γιὰτὶ εἶχε μείνει στὴ Γερμανία, νὰ τοποθετηθῆ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὴ θέσῃ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης. Μισθὸς 1500 μάρκα, δηλαδὴ κάπου 90.000 δραχμὲς τὸ μῆνα, ἔτσι δὲν βεβαιώνεται. Φέρνεται ὁ ἀνθρωπος αὐτὸς σάν ἕνος, πὼς δὲν ξέρει καλὰ τὰ Ἑλληνικά. Λέει, λόγου χάριν: «Ἐγὼ δὲν καταλαβομένος γίνεσαι», θέλει νὰ πῆ: δὲ μὲ καταλαβαίνεις. Δὲ δίνει σημασία γιὰ τοὺς ντούφεκισμοὺς πού γίνονται. Καμμιὰ συμπάθεια ἐκ μέρους του, καμμιὰ μεσολάβηση. Αὐτὸς νὰ εἶναι καλὰ καὶ νὰ χαίρεται τὰ ἀγαθὰ πού τοῦ χαρίζουν οἱ Γερμανοί. Περιφρονεῖ τὶς Ἑλληνικὲς δημόσιες ὑπηρεσίαι, ἔχει τὸ γραφεῖο του στὴ Γενικὴ Διοίκηση μαζί μὲ

τούς Γερμανούς, στους ύπαλλήλους φέρνεται αυταρχικώτατα, όμως μπροστά σ' ένα Γερμανό στρατιώτη, μέσα στο δρόμο, κάθεται προσοχή, αν τύχη να του μιλήση. Άλληλογραφεί με τίτλο «Γερμανική Στρατιωτική Διοίκησης - Γενικός Γραμματέας». Για να τον ιδίη κανείς χρειάζεται μεγάλη διαδικασία. Πρέπει να υποβληθῆ πρώτα αίτηση στο Νομάρχη, αν αυτός θεωρήσῃ τὸ ζήτημα σπουδαῖο, εισηγεῖται στο Γενικό Γραμματέα, αυτός πάλι ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τοῦ θέματος ἀποφασίζει ἂν θὰ δεχθῆ τὸν αἰτοῦντα προσωπικῶς ὁ ἴδιος ἢ θὰ τοῦ ἀπαντήσῃ ἐγγράφως. Ὅλες αὐτὲς οἱ διατυπώσεις ἀνακοινώθηκαν διὰ τῆς τοπικῆς Ἐφημερίδος σὲ συνεχῆ φύλλα τῆς. Ὅταν ὅμως τὸ πρῶτον διωρίσθη ἀπὸ τούς Γερμανούς ὡς Γενικός Γραμματέας, δὲν ἤθελε, δείχνοντας τότε μετριοφροσύνη, νὰ τὸν ἀποκαλοῦμε Γενικό Γραμματέα. Ὁ λόγος εἶναι γιατί ἀκόμα δὲν εἶχε στερεώσῃ τὴ θέση του κοντὰ στους Γερμανούς καθὼς γίνηκε ὑστερώτερα. Σοφὸ τὸ ρητὸ «Ἄρχῃ ἄνδρα δείκνυσι». Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ νὰ καλεῖται Κρητικός, οὐδὲ Ἕλληνας. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ κόσμου ἐδῶ. Ἀσφαλῶς καὶ ὁ κατακτητῆς δὲ θὰ ἤθελε νὰ εἶναι Γερμανός, γιατί πολλοὶ ἀγάπησαν τὴν προδοσίαν μὰ κανένας τούς προδότες. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση ἐργάζεται καὶ ὁ Νομάρχης Χανίων, Πεσμαλάγκερ λέγεται, εἶναι Αὐστριακὸς ἐγκαταστημένος ἀπὸ καιρὸ στὰ Χανιά. Φέρνεται πολὺ καλὰ, εὐκολύνει τὸν κόσμον, προσπαθεῖ νὰ σκεπάσῃ ἀταξίες πολιτῶν, πού δυνατὸν νὰ ἔχουν σοβαρὰς συνέπειες ἂν τίς μάθαινε ἡ Γερμανικὴ Στρατιωτικὴ Διοίκηση, ἀκόμα δίνει συμβουλές στους πολίτες. Τοῦ ἀξιζεῖ ἕνα «εἶθε».

14 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σήμερα ἀπὸ τὴ φάλαγγα ἐργασίας πῆρα βεβαίωση ἐργασίας δύο ἡμερῶν. Οἱ δρόμοι μέσα στὰ Χανιά φτιάχνονται καλὰ, ἔτσι σιγά-σιγά σβύνουν τὰ σημάδια τῆς καταστροφῆς των. Τὸ ἀπόγευμα ἔπесαν κανονιὲς κατὰ τὸ Ἄκρωτήρι. Τὸ βράδυ ἀργὰ οἱ Γερμανοὶ ἔρριχναν φωτοβολίδες στο Μάλεμε. Ἐνας δυνατὸς προβολέας φωτίζει κάθε μισὴ ὥρα τὴ θάλασσα, ἀρχίζει ἀκριβῶς στις 9 ἡ ὥρα κάθε βράδυ. Οἱ Γερμανικὲς ἀρχὲς ἔβγαλαν διαταγὴν, στὰ Γερμανικὰ γραμμμένα, νὰ τιμωρηθοῦν ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι Χανίων μὲ κράτηση τοῦ ½ τοῦ μισθοῦ των: α) διότι δύο χωροφύλακες βρισκόνταν σὲ ὥρα ἐργασίας στους καναπέδες μπροστὰ στὴ Γενικὴ Διοίκηση καὶ β) διότι σὲ κάποιον δρόμον ἦσαν μαζεμένα σκουπίδια καὶ δὲν τὰ εἶχε σηκώσει ἡ Δημαρχία. — Ἐνας Γερμανός, τρέχοντας μὲ τὴ μοτοσυκλέτα του τσακίσθηκε σ' ἕναν τοῖχον. Εὐτυχῶς πού τὸν εἶδαν μερικοὶ στρατιῶτες Γερμανοὶ, ἀλλίως θὰ κατηγοροῦντο γιὰ τὸ θάνατον τοῦ Γερμανοῦ αὐτοῦ Ἕλληνας πολίτης. — Ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμον Ἐλευθ. Βενιζέλου περνοῦσε μὲ ταχύτητα κάποιον αὐτοκίνητον μὲ Ἕλληνας στρατιῶτες αἰχμαλώτους. Ἐνας στρατιώτης, πού ἦταν ὀρθὸς στὴν πίσω μεριὰ τοῦ αὐτοκινήτου,

έπεσε στο δρόμο και σκοτώθηκε. Οί Γερμανοί τότε έβαλαν τους άλλους αιχμαλώτους ν' ανοίξουν ένα λάκκο στο πεζοδρόμιο κι' εκεί έθαψαν τὸ σκοτωμένο. Σὰ σκύλο. Πονετικοί Χριστιανοί άργότερα, με δυὸ κλαράκια έκαναν σταυρὸ και τὸν έβαναν μαζί με μιὰ μεγάλη πέτρα και τὸ δίκωχο τοῦ στρατιώτη στή θέση ὅπου ὁ νεκρός. Ἄνυποπτος ὁ κόσμος, πού περνοῦσε, έβλεπε στὸ μέρος εκείνο ένα τάφο. Μιὰ γυναίκα με μαῦρο μαντήλι στὸ κεφάλι έκλαιγε μουγγὰ τὸ νεκρὸ, ὅταν περνοῦσα. Οί Γερμανοί τους δικούς τους νεκρούς, τους έθαψαν σὲ νεκροταφεῖα με ὠραία ἀρχιτεκτονική.

16 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σήμερα, μετὰ τὸ μεσημέρι, τρομερὸς κρότος συγκλόνισε τὰ Χανιά. Ὁ κόσμος έτρεξε τρομαγμένος στὰ καταφύγια. Οί κρότοι έξακολούθησαν δυνατὰ ὡς τις 4 τὸ ἀπόγευμα, με διακοπὲς ὡς τὸ βράδυ. Πολὺς καπνὸς κατάμαυρος σκέπασε τὸν οὐρανὸ κατὰ τὴ Χρυσοπηγὴ και τὰ λιόφυτα. Ἐκεῖ ἦσαν ἀποθήκες πυρομαχικῶν, βενζίνες, πετρέλαια. Ἄκουσαμε και θόρυθο ἀεροπλάνων, μὰ δὲν τὰ εἶδαμε. Ἄργὰ τὸ ἀπόγευμα, ἡ Δημαρχία ἀνακοίνωσε πῶς, κατὰ πληροφορίες τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν, έγινε τυχαία έκρηξη τῶν πυρομαχικῶν, χωρὶς θύματα. Κανείς δὲν τὸ πιστεῦει. Διασκεδαστικὸ ἦταν πού οί Αὐστριακοί στρατιῶτες με τὸ μεγάλο κρότο βγήκαν έντρομοι στοὺς δρόμους κι' έλεγαν στοὺς Χανιωτὲς, κτυπώντας τὰ στήθεια τους «νὸν γκερμάνια, αούστρια, αούστρια, βιέννα, βιέννα». Οί καῦμένοι! φοβήθηκαν πῶς γινόταν επίθεση ἐναντίον τους. Ἐχουν μάθει τί βανδαλισμοὺς έκαναν οί Γερμανοί στὰ Χανιά και προπαντὸς έχουν ἰδεῖ τί έγινε στή δυστυχημένη πόλη. Φοβοῦνται μήπως τὰ πληρώσουν αὐτοί, ὅταν κάποτε θὰ έρθη ὁ καιρὸς τοῦ τελικοῦ λογαριασμοῦ. Ἀληθινὰ οί Κρήτες τὸ χρωστᾶν αὐτὸ στοὺς Γερμανοὺς. Λένε, ὅταν θὰ γίνη ἡ ἀνακώχῃ — εἶναι ἀπολύτως βέβαιοι γιὰ τὴ νίκη τῶν συμμάχων — μιὰ χάρη θὰ ζητήσουν. Νὰ πάη ένα ἀπόσπασμα ἀπὸ στρατιῶτες δικούς τους στή Γερμανία. Τίποτε άλλο. Μαθαίνουν πῶς οί Ρῶσοι ρίχνουν πετρέλαιο ἀπάνω στοὺς Γερμανοὺς και καίνε μηχανὲς και στρατιῶτες και γιομίζουν χαρὰ. Κακοὶ δὲν εἶναι, μὰ έχουν πολὺ, πάρα πολὺ, ὑποφέρει ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τοῦ Ἐθνους εκείνου. Κι' ἡ καρδιά τους μαύρισε ἀπὸ τὴν ὀδύνη. Πῶς μπορεῖ νὰ λησμονήσουν; Χρόνια θὰ έχουν περάσει κι' ὁ παπποῦς θὰ λήη στὰ ἐγγονάκια του τὴν παληὰ ζωὴ του:

«Μιὰ φορὰ κι' έναν καιρὸ, πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια παιδάκια μου, ἤρθε στὸν τόπο μας ὁ Γερμανός».

» — Ἄπὸ ποῦ ἤρθε παπποῦ;».

» — Ἄπὸ τὰ σκοτάδια τὰ κατάμαυρα, παιδιά μου. Ἐσφαξε, ἔκαψε τὰ σπίτια, ἀφάνισε τὸ βίος μας. Τότε χάσαμε κι' ἐμεῖς ὅλα ἔκαψε τὰ καλά και δυστυχήσαμε πολὺ. Με τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦλη πολέμησαν τὸν ἄγριο Γερμανὸ παλληκάρια ἀπὸ παντοῦ τῆς γῆς. Ἄπὸ

» τὴν Ἀγγλία, καὶ μακρύτερα ἀκόμα, ἀπὸ τῆς Νέας Ζηλανδίας, ἀπὸ τῆς
» Αὐστραλίας».

» — Παπποῦ, θὰ εἶναι καλοὶ αὐτοὶ ποὺ ἦρθαν ἀπὸ τόσο μακριὰ».

» — Εὐλογημένοι ἄνθρωποι παιδιὰ μου».

» — Πρέπει νὰ τοὺς ἀγαπᾶμε παπποῦ».

» — Τὰ παλιὰ χρόνια, ὅταν παιδάκι μου κι' ἐγὼ ἤμουνα μικροῦ-
» λης σὰν καὶ σὰς, καλὴ σας ὥρα, ἔλεγαν οἱ παππούληδες ἓνα σοφὸ
» λόγιο. Τὸ αἷμα, ποὺ χύνεται στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν Ἐλευθερία ἐνώ-
» νει σφικτὰ Ἐκείνους ποὺ γι' Αὐτὴν θυσιάσθηκαν. Καὶ δὲ μποροῦν
» νὰ χαλάσουν ποτέ τοὺς τέτοιοι δεσμοί, μὰ οὔτε καὶ πρέπει».

17 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Μιὰ ἀδυναμία τῶν Γερμανῶν, τρελλαί-
νονται γιὰ τ' αὐτὰ τῆς κόττας. Στὰ χωριά, μόλις βλέπουν κόττα,
βγάζουν τὸ πιστόλι τοὺς καὶ τὴ σκοτώνουν. Ὑστερα βρίσκουν τὸν
ἀφέντη της, τοῦ τὴ δίνουν ἔτσι σκοτωμένη, καὶ γυρεύουν τ' αὐτὰ της.
Ἐπὶ τὴν ἔξοδον καὶ τὸ ἔξοδος αὐτῶν κάποιος Γερμανός,
ἔγραψε σημείωμα σὲ μιὰ κοπέλλα «ἐγκὼ ἀγκαπῶ ἐσένα ντέκα αὐ-
γαίς», τῆς ἔγραψε δηλαδὴ πῶς τὴν ἀγαπᾶει τόσο πολὺ σὰν δέκα
αὐτὰ μαζί. Πολὺ πρωτότυπο μέτρο γιὰ τὸν ἔρωτα! — Τὶς ἡμέρες
αὐτὲς οἱ Χανιώτες ἀρχίζουν νὰ φτιάχνουν τὰ σπίτια τοὺς, ὅσα ἔχουν
πάθει μόνο βλάβες. Ἡ μεγάλη καταστροφή σκεπάζεται ἔτσι λίγο. —
Στὸ δρόμο περνᾶει μιὰ κηδεῖα, ἀκολουθοῦν μόνον οἱ ἄνδρες, οἱ γυ-
ναῖκες, κατὰ τὸ ἐδῶ ἔθιμο, μένουν στὸ σπίτι. — Σ' ἓνα χωριὸ τοῦ
Ἡρακλείου, τὸ ἔκτακτο Γερμανικὸ δικαστήριον καταδίκασε σὲ θά-
νατο δυὸ νέα παιδιά, γιατί ἔβαναν φωτιά σ' ἓνα ἀεροπλάνο, ποὺ
εἶχε πέσει τὶς ἡμέρες τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης. Ἐκτακτὸ Γερ-
μανικὸ δικαστήριον! Οἱ τύποι τηρήθησαν. Σ' ἄλλο χωριὸ, ἀπ' ἔξω
ἀπὸ τὰ Χανιά, ἀπὸ ἀκριτομήθιες γυναικῶν, ἀνακάλυψαν οἱ Γερ-
μανοὶ σ' ἓνα κτῆμα χωμένους ἔξι νεκροὺς Ἀλεξιπτωτιστῆς. Ἀμέσως
ἔπιασαν μερικοὺς ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ τοὺς ντουφέκισαν. Ὑστερα
ἔπιασαν τὴ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιά τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ κτήματος καὶ
τοὺς ἀπειλοῦσαν μὲ ντουφέκισμα, ἂν δὲν παρουσιασθῆ ὁ νοικοκύρης
ποὺ εἶχε φύγει στὰ βουνά. Τότε αὐτὸς παρουσιάσθηκε. Τὸν ἔφεραν
στὰ Χανιά καὶ τὸν πίεζαν νὰ μαρτυρήσῃ ποιοὶ ἄλλοι ἦσαν μαζί του
κατὰ τὸ φόνο τῶν Ἀλεξιπτωτιστῶν. Ἐκεῖνος τοὺς ἀπάντησε: «Κα-
νένας δὲν ἦταν μαζί μου, μόνος μου πίσω ἀπὸ τὸ παράθυρο σκό-
τωνά ἓνα-ἓνα ποὺ κατέβαινε, μιὰ καὶ στὸ κεφάλι. Ἐξὶ κατέβηκαν
— ἔξι κτύπησα. Ἐγὼ ἔκανα τὴ δουλειά μου, τώρα κάνετε καὶ σεῖς
τὴ δική σας». Οἱ Γερμανοὶ τὸν ἔβαναν κι' ἀνοίξε τὸ λάκκο του καὶ
τὸν ντουφέκισαν. Καὶ τὸ χῶμα σκέπασε ἓνα γίγαντα. Σκουπάκις ἢ
Στουπάκις, ἔτσι εἶπαν πῶς λεγόταν. Ἀληθινὰ οἱ Κρήτες χωρικοὶ, μὲ
τὰ λίγα ὄπλα ποὺ εἶχαν, πολέμησαν ἀγρία καὶ σκότωσαν πολλοὺς
Ἀλεξιπτωτιστῆς. Ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς ἔπεσαν μέσα σὲ χωράφια ἢ σὲ
χωριά, δὲ γλύτωσαν. Ἀπὸ κάθε γωνιά, πίσω ἀπὸ κάθε ἀγκωνάρι,

ἀπὸ κάθε δένδρο, περίμενε τὸν Ἀλεξιπτωτιστὴ τὸ κρητικὸ ντουφέκι, τὸ βόλι ποῦ δὲ λαθεύει. Ἔκαναν «π ὀ λ ε μ ο», τέτοιον πόλεμο ὅπως τὸν προκαλοῦσε ὁ ἐπιδρομεύς, ποῦ δὲν εἶχε ἔλεος γιὰ κανέναν. Τὸ κρητικὸ βόλι πρόφθαινε τὸν σκληρὸν αὐτὸν ἐπιδρομέα, ποῦ ἅμα ἔφθανε στὴ γῆ κτυποῦσε ὅποιον ἔβρισκε μπροστά του, δίχως νὰ κοιτάξῃ ἂν κρατοῦσε ὄπλο ἢ ὄχι. Πολεμικὸ μέτωπο δὲν ὑπῆρχε οὔτε κοντά, οὔτε μακρύτερα, κι' ὅμως ὁ ἐχθρὸς βρισκόταν ξαφνικὰ μπροστά στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους, φύτρωνε μέσα στὸ περιβόλι τους, στὸ χωράφι τους, στὶς ἐλιές τους, ἔπεφτε μπροστά στὸ δρόμο τους καὶ ξάπλωνε μὲ μιὰ ντουφεκιά στὸ χῶμα ὅποιον ἔβρισκε, ἤσυχους πολίτες. Σ' ἓνα τέτοιο κακό, οἱ Κρήτες ἀντίδρασαν καθὼς ἡ πολεμικὴ τους φύση τοὺς ὡδηγοῦσε. Κ τ ὕ π η σ α ν ἀ π ὸ π α ν τ ο ὕ κ α ἰ ὀ β ὀ π ὼ ς μ π ο ρ ο ὕ σ α ν . Ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ. Ἔκαναν πόλεμο; μᾶλλον ὑπεράσπιζαν τὴ ζωὴ τους. Αὐτὸς ποῦ βρισκόταν ἔτσι ξαφνικὰ μπροστά τους ἀρματωμένος, δὲν ἦταν ὁ ἐχθρὸς στὸν πόλεμο — ὁ πολεμιστὴς — καθὼς τὸν ἤξεραν οἱ χωρικοὶ τῆς Κρήτης ὡς τώρα τουλάχιστον· ὄχι· ἦ τ α ν ὁ ἄ ν θ ρ ω π ὸ ς π ο ὗ ἔ ρ χ ὴ τ α ν ν ἄ κ ἄ ν η τ ὸ κ α κ ὸ . Ἦταν πολεμικὸ μέτωπο πουθενὰ κοντά; εἶχε μήπως ὀχυρωθῆ γύρω τους ὁ τόπος; εἶχε γίνει ἀπόβραση ἀπὸ τὴ θάλασσα; ἦσαν πολεμικὰ καράβια Γερμανικὰ στὰ νερά τοῦ νησιοῦ τους; εἶχαν τώρα κοντὰ μιλήσει καθόλου πὼς μπορούσε νὰ γίνῃ τοῦτο; εἶχε ξαναγίνει τέτοιο ἄλλοτε; Τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά. Λοιπὸν πὼς μπορούσε ἐκείνη τὴ στιγμή νὰ δικαιολογηθῆ ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν ἀρματωμένων ἀνθρώπων στὰ χωράφια τους, στὰ λιόφυτα, στὴν αὐλή τους, ὡς πολεμιστῶν, ἀφοῦ μάλιστα ἔβθαναν ἄγριο λεπίδι σ' ὅποιον βρισκόταν κοντὰ τους; Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ νόμο, ἀπὸ διδασχὴ, ἀπὸ τὴ φύση, ἔχει μάθει πὼς πρέπει νὰ προσπαθήσῃ νὰ προστατεύσῃ, ὅπως μπορεῖ, τὴ ζωὴ του καὶ τὴν περιουσία του ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴ τοῦ ξένου, ποῦ θέλει μὲ βία καὶ δίχως νὰ ὑπάρχῃ ἀφορμὴ νὰ τοῦ τὴν ἀφαιρέσῃ. Αὐτὸ ἔκανε κι' ὁ πολίτης στὰ Κρητικὰ χωριά. Γιατὶ τέτοιος τοῦ παρουσιάσθηκε ὁ Γερμανὸς Ἀλεξιπτωτιστὴς, ἓνας ἄνθρωπος ὀπλισμένος ποῦ ἤθελε νὰ κἀνῃ κακό. Κοντὰ στοὺς ἄνδρες τους, οἱ γυναῖκες, ἄξιες κι' αὐτές, βοήθησαν ὅσο μπορούσαν. Κουβαλοῦσαν νερό, τροφές, σφαίρες. Κάποιοι πολίτης κτυποῦσε, ἔχοντας δίπλα του δύο ὄπλα, ὅταν ἔρριχνε μὲ τὸ ἓνα, ἢ γυναῖκα του ἐτοίμαζε τὸ ἄλλο, κι' ἔτσι δὲν ἔχανε καιρὸ καθόλου. Ξανάζησε τὶς ὄρες ἐκείνες, ἡ πολεμικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης. Εἶναι βέβαιο πὼς γενναία βοήθεια ἔδωσαν στὸ στρατό, οἱ πολίτες. Καὶ δὲν ἦσαν οἱ περισσότεροὶ νέοι. Ἡ νεολαία ἔχει μείνει στὴν Ἑλλάδα, δὲν τὴν ἀφήνουν νὰ γυρίσῃ στὰ σπίτια της, γιατί ὁ ἐχθρὸς φοβᾶται καὶ τώρα τὴ Μεραρχία τῆς Κρήτης νὰ κατέβῃ στὰ χωριά της. Σήμερα στὰ βουνὰ τῆς Κρήτης ἔχουν καταφύγει ἀρκετοὶ. Περιμένουν. Εἶναι μαζί τους καὶ Ἄγγλοι. Οἱ ἴδιοι οἱ Γερμανοὶ ὁμολο-

γούν πώς κατέχουν τις πόλεις και τὰ γύρω τους χωριά μονάχα και πώς δὲν τολμᾶν νὰ πᾶνε παραέξω, γιατί εἶναι μέγανος κίνδυνος. Ἀληθινὰ πολλή Κρητικὴ γῆ δὲν ἔχουν κάνει δική τους, δὲν ἀνήκει στοὺς κατακτητές. Θὰ χρειάζονταν γι' αὐτὸ πολλές μεραρχίες και τώρα μὲ τὸν πόλεμο στὴ Ρωσία δὲν ἔχουν διαθέσιμες. |

19 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Περιμένουμε ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή νὰ ὑπογραφοῦν οἱ ἄδειες ἀναχωρήσεως γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ δρᾶμα μας, καθὼς φαίνεται, ἐγγίζει στὸ τέρμα του. Μαθαίνουμε πὼς ὁ Βασιλεὺς μὲ τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως, ἔφυγαν τελευταῖοι ἀπὸ τὴν Κρήτη, μαζί δὲ και ὁ Διοικητὴς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

20 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σήμερα τὸ ἀπόγευμα (Κυριακὴ) στὸν μοναδικὸ κινηματογράφου, πού λειτουργεῖ γιὰ τοὺς Γερμανοὺς και μποροῦν νὰ πηγαίνουν και πολῖτες μὲ εἰσιτήριο, παίζεται ἕνα ἔργο μὲ ὑπόθεση παρμένη ἀπὸ τὴ Βιέννη, τὴ Βιέννη τοῦ παλαιοῦ καλοῦ καιροῦ. Ἀκούσαμε μερικὰ ἀπὸ τὰ παλιὰ βιεννέζικα βάλς. Οἱ στρατιῶτες πού παρακολουθοῦσαν τὸ ἔργο, σχεδὸν ὅλοι Αὐστριακοί, συνῶδευαν τὴ μουσικὴ τῶν βάλς, μὲ σιγανὸ γλυκὸ σφύριγμα και ρυθμικὸ κτύπημα τῶν ποδιῶν. Ὅταν ἔπαυε ἡ μουσικὴ, ἄκουγες μερικοὺς ν' ἀναστενάξουν. Γιατὶ τοὺς ξεσήκωσαν ἀπὸ τὴν ὠραία τους πατρίδα; Νὰ κάνουν τί;

22 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Ἐπὶ τέλους! Ὑστερα ἀπὸ μεγάλους κόπους, πήραμε τὴν ἄδεια ἀναχωρήσεως γιὰ τὴν Ἑλλάδα και τὴ θεωρήσαμε στὸ Γερμανικὸ Λιμεναρχεῖο Χανίων. Ἐκεῖ μᾶς εἶπαν πὼς πρέπει νὰ βροῦμε μόνοι μας τὸ καράβι και νὰ φύγουμε, δὲν ἦταν αὐτὸ δουλιὰ δική τους. Ἐτσι δὲν ξέροουμε πότε θὰ φύγουμε και ἂν θὰ φύγουμε. Πολλὰ λέγονται γιὰ τοὺς κινδύνους στὴ θάλασσα. Οἱ Ἀγγλοὶ δὲ χωρατεύουν. Οἱ Γερμανοὶ λένε, πὼς κάποιου ὑποβρύχιο βύθισε κοντὰ στὴ Κρήτη ἕνα καράβι μὲ στρατὸ και ὕστερα πολυβόλησε. Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ Γερμανοὶ στὸν πόλεμο μὲ τὴν Ἑλλάδα κτύπησαν τὰ πλωτὰ νοσοκομεῖα μᾶς κι' ὕστερα πολυβολοῦσαν τοὺς Ἑλληνας γιατροὺς και νοσοκόμους, πού, πεσμένοι στὴ θάλασσα, προσπαθοῦσαν νὰ γλυτώσουν τὴ ζωὴ τους.

23 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Σούδας θὰ φύγη αὔριο τὸ καράβι «Ἀρτεμις Πίττα» γιὰ τὸν Πειραιᾶ, θὰ τὸ συνοδεύη ἀεροπλάνο. Μὰ εἶναι ἀσφαλὴς αὕτὴ ἡ νηοπομπή; Ἴσως νὰ φύγουμε μὲ κάποιου καϊκι πού βρίσκεται στὸ λιμανάκι τῶν Χανίων.

24 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σήμερα εἶχαμε τρεξίματα γιὰ τὴν ἀναχώρηση. Τὸ καϊκι δὲ δέχεται ἐπιβάτες ἀπὸ δῶ, θὰ πάρη μόνον ἀπὸ τὴ Σούδα, ἔτσι διάταξαν οἱ Γερμανικὲς Ἀρχές. Ἐν τῷ μεταξύ μαθαίνουμε πὼς τὸ καράβι «Ἀρτεμις Πίττα» δὲν ἔφυγε, οὔτε θὰ φύγη σήμερα, ὅπως ἦταν ὀρισμένο. Ἡ αἰτία εἶναι πὼς φάνηκαν, καθὼς

λένε οί Γερμανοί, πολλά πολεμικά Ἀγγλικά, κατευθυνόμενα-πρὸς τὰ νερά τῆς Κρήτης. Ἔτσι ἀναβλήθηκε ἡ ἀναχώρηση τοῦ καραβιοῦ γιὰ αὔριο, θὰ τὸ συνοδεύη καὶ ἀντιτορπιλικό. Ἀποφασίζουμε μὲ τὸ φίλο μου Σπύρο Θεοχάρη νὰ φύγουμε ὅπωςδήποτε μὲ τὸ καράβι αὐτό. Ἐτοιμαζόμεστε. Οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ πιάνουν ὁμήρους, ἰδίως στὰ χωριά. Κακὸ σημάδι. Στὴ Γενικὴ Διοίκηση τοιχοκολλήθηκε πὼς ἐξαρτιόμαστε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ κάθε ἔγγραφο, πού θὰ ἔρχεται δῶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, θὰ θέτεται ὑπ' ὄψει τῆς Γερμανικῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως καὶ αὐτὴ θὰ διατάσῃ τὴν ἐκτέλεσή του, ἐφ' ὅσον θὰ κρίνῃ ὅτι μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ.

25 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Σηκώνουμε πολὺ πρωτὶ. Ἀπὸ τὸ παράθυρο βλέπω Γερμανοὺς στρατιῶτες νὰ κάνουν μπάνιο, ὅλα γίνονται μὲ τάξη, τοὺς ἐπιβλέπει κάποιος ἀνώτερός τους. Βγαίνουν ἀπὸ τὴ θάλασσα γρήγορα, μπαίνουν στὴ γραμμὴ κι' ὁ ἀνώτερος τοὺς μιλάει κάμποσο. Ὑστερα φεύγουν μὲ βῆμα, φοροῦν ὅλοι τους ἓνα κοντὸ παντελονάκι. Σὲ λίγο ἔρχεται τὸ ἀμαξάκι πού θὰ μὲ φέρῃ στὴ Σούδα. Ἀποχαιρετῶ τὴν οἰκογένεια τοῦ Γιάννη Κουφάκι, πού ἔμεινα στὸ σπίτι τους. Μὲ συγκίνηση θὰ θυμᾶμαι τοὺς καλοὺς καὶ εὐγενικοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους. Φεύγουμε μαζὶ μὲ τὸ φίλο Σπύρο Θεοχάρη. Στὴ Σούδα χωριζόμαστε μὲ συγκίνηση ἀπὸ τὸ συνάδελφο Τάκη Καλαφάτη, πού εἶχε ἔρθει μαζὶ. Περάσαμε ἀλησμόνητες ὥρες στὰ Χανιά. Μὲ τὴν καρδιά μας εὐχόμεστε καλὴν ἀντάμωση σὲ καλύτερες ὥρες «μὲ τὴ νίκη». Ὁρα 9η πρωινὴ στὴ Σούδα. Ἐχουν ἐδῶ καὶ κάμποσους αἰχμαλώτους γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρουν ἄλλοῦ. Φρουροὶ σ' ὅλες τὶς μεριές ζητᾶν νὰ βλέπουν τὴν ἀδεια ἀναχωρήσεως. Μιά βενζίνα μᾶς φέρνει στὸ καράβι «Ἀρτεμις Πίττα». Ἐχουν ἀνεβασμένη τὴ σκάλα τοῦ καραβιοῦ ἀπὸ χθὲς πού περίμεναν νὰ φύγουν ὥρα μὲ τὴν ὥρα καὶ γι' αὐτὸ ἀνεβαίνουμε μὲ ἀνεμόσκαλα, πού εἶναι κρεμασμένη στὸ πλευρὸ τοῦ καραβιοῦ. Τὰ πράγματα ἀνεβάζονται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐπιβάτες μὲ σχοινιά, μεγάλος κόπος καὶ κίνδυνος νὰ πέσουν στὴ θάλασσα. Στὸ καράβι μέσα βρίσκουμε κόσμο, γυναῖκες καὶ παιδιά. Εἶναι ὑπάλληλοι, ναυαγοί, οἰκογένειες φονευθέντων Ἀξιωματικῶν κατὰ τὴ μάχη τῆς Κρήτης. Πολλοὶ ἔχουν στὸ καράβι μέσα ἀπὸ χθὲς τὸ πρωτὶ. Μετὰ ἀπὸ μᾶς ἔρχονται καὶ ἄλλοι. Μπαίνουν καὶ μερικοὶ Γερμανοὶ ὀπλισμένοι. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἔχει τὸ γενικὸ πρόσταγμα. Ὁ πλοίαρχος καὶ τὸ πλήρωμα εἶναι Ἕλληνες. Ὅπου ἀκουμπίσης μέσα σ' αὐτὸ τὸ καράβι, μαυρίζεις καὶ λερώνεσαι, μόλις παίρνει τὰ 6 μίλλια τὴν ὥρα. Στὸ κύτος του δουλεύει ἡ τρόμπα ἀδιάκοπα, βγάζει τὰ νερά πού ὀλοένα μπαίνουν μέσα ἀπὸ τὰ σαραβαλιασμένα πλευρά του, ὑπάρχει καὶ ὁ φόβος μήπως πέσουν τὰ τσιμέντα μὲ τὰ ὁποῖα ἔχουν φράξει τρύπες καὶ χάσματα πού τραξενήθηκαν ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμούς. Μ' ἓνα τέτοιο σαράβαλο θὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν Κρήτη γιὰ τὸν Πειραιᾶ, περ-

νῶντας ἀνήσυχη κι' ἐπικίνδυνη θάλασσα. Μέσα στὰ ὅλα, τὸν κα-
πὸ νὰ δοῦμε μονάχα τοῦ σπιτιοῦ μας. Στὸ λιμάνι τῆς Σούδας εἶναι
βυθισμένα κάμποσα ἐμπορικά, κι' ἕνα Ἑλληνικὸ ἀντιτορπιλικό,
φαίνονται μόνο τὰ φουγάρα του, βυθίστηκε λένε ἀπὸ ἀτύχημα, τὸ
κτύπησε τὸ ἐμπορικὸ πού συνώδευε σὲ γηοπομπή. Μᾶς μοιράζουν
σωσίβια, τὰ προβάρουμε. Ἀχρείαστα νὰ εἶναι, ψιθυρίζουμε. Οἱ Γερ-
μανοὶ στρατιῶτες τὰ φορᾶν. Στὶς 4 τὸ ἀπόγευμα ξεκινᾶμε. Κάνουμε
τὸ σταυρὸ μας κι' εὐχόμεσαστε μεταξύ μας «καλὸ ταξίδι». Μὲ ποιὲς
ἐλπίδες ἔφυγα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ πῶς γυρίζω! Δὲν εἶμαι μέσα
στὸ καράβι τὸ χρυσό, μὲ τὸ τραγούδι τῆς χαρᾶς στὸ στόμα. Αὐτοὶ
πού μπῆκαν στὴν Ἀθήνα μὲ τὸ βαρὺ τους καὶ σκληρὸ βῆμα, δὲν
ἔφυγαν ἀκόμα. Τὸ φῶς τῆς σκοτεινιάζει καὶ τώρα ὁ κουρνιαχτός
τους. Προχωροῦμε. Μπροστὰ μας πηγαίνει ἕνα μεγάλο Ἴταλικὸ
ἐμπορικὸ μὲ αἰχμαλώτους Ἄγγλους καὶ Ἑλληνες. Ὅλοι τους
εἶναι ἔκτεθειμένοι στὸν ἥλιο, πού εἶναι τόσο δυνατός. Πίσω ἀπὸ μᾶς
ἀκολουθοῦν δυὸ ἄλλα ἐμπορικά, φαίνεται πῶς ἔχουν φορτίο. Δυὸ
Ἴταλικά ἀντιτορπιλικά, δεξιὰ κι' ἀριστερά μας, προπορεύονται
καὶ ψάχνουν, στὸν ἀέρα ἕνα Γερμανικὸ ἀεροπλάνο κάνει μεγάλες
βόλτες ὀλοτρόγυρα. Προχωροῦμε ἀργά, ἡ θάλασσα εἶναι ἡσυχη.
Μακραίνει ὀλοένα ἡ στεριά, ἀργά-ἀργά χάνεται ἀπὸ τὰ μάτια,
πού δὲν παύουν νὰ τὸ κοιτάζουν, τὸ πολὺπαθο νησί. Ὁ ἥλιος, βα-
σιλεύοντας, χρυσώνει τὶς κορφές τῶν βουνῶν του. Ἡ εἰκόνα τούτη
φέρει στὸ νοῦ μου τοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ:

«Ἀπ' τὸ γαλάζιο πέλαγος σὲ ξαγναντεύω, Κρήτη!
Τοῦ δειλinoῦ τὰ σύννεφα χρυσὸ σοῦ πλέκουν στέμμα
Κι' ὁ ἥλιος, βασιλεύοντας κατὰ τὸν Ψηλορείτη,
σιμῖγει τὸ αἷμα τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὸ δικό σου τὸ αἷμα».

Π. Νιρβάνα: «Κρήτη»

Σκοτεινιάζει. Ἡ ὥρα δέκα. Ἀπόλυτη ἡσυχία, δὲν ἀκούγεται
παρὰ μόνο τὸ ρυθμικὸ δούλεμα τῆς μηχανῆς τοῦ καραβιοῦ. Κι' ὅμως
οἱ καρδιές κτυποῦν γρήγορα. Δὲν ξεχνᾶμε πῶς τὰ ὑποβρύχια ἐπιτί-
θενται προπαντός τῆ νύκτα.

26 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Περρασμένα μεσάνυκτα. Νυκτιὰ ὀλό-
φωτη. Ξαπλωμένος κάπου, βλέπω τὴ θάλασσα καὶ μὲ ἠροσιζει τὸ
ἀεράκι. Θὰ ἔλεγα θαῦμα! ἂν ἦσαν ἄλλες οἱ περιστάσεις. Πρὶν ξη-
μερώσει καλά, πλησιάζουμε τὴ Μήλο. Πάει, δὲ θὰ συναντήσουμε τὸν
Ἄγγλικὸ στόλο, ὅπως μερικοὶ ἔλπιζαν, γιὰ νὰ μᾶς τραθήξῃ γιὰ
τὴν Αἴγυπτο. Παρακολουθοῦμε μιὰ θαυμασία ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου.
Ἀρχίζει νὰ ἔχῃ λίγο θάλασσα. Τὰ δύο ἀντιτορπιλικά καὶ τὸ ἀερο-
πλάνο, πού μᾶς συνοδεύουν, ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν τὶς βόλτες

τους. Στις 10 και μισή ακριβώς, τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μας ἀντιτορπιλικὸ μᾶς πλησιάζει. Ἀσυνήθιστη κίνηση γίνεται πάνω στὸ πολεμικὸ, οἱ Ἴταλοι ἔχουν φορέσει τὰ σωσίδια τους. Ὅταν τὸ Ἴταλικὸ πολεμικὸ ἔρχεται σχεδὸν δίπλα μας, ἕνας Γερμανὸς ἀπὸ τὴ γέφυρα τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ φωνάζει μ' ἕνα τηλεβόα μερικὰ λόγια στὸ Γερμανό, ποῦ ἔχει τὸ γενικὸ πρόσταγμα στὸ καράβι μας. Ἀμέσως μᾶς λένε νὰ φορέσουμε τὰ σωσίδια μας. Ταραχὴ. Κάτι συμβαίνει, ὑποβρύχιο! Φορᾶμε τὰ σωσίδια, βγαίνουμε τὰ σακάκια μας, μερικοὶ βγαίνουν καὶ τὰ παπούτσια τους. Εἴμαστε ἔτοιμοι. Μὲ τὸ πρῶτο θὰ πέσουμε στὴ θάλασσα, ποῦ τὸ κύμα τῆς ἔχει δυναμώσει τώρα. Οἱ γυναῖκες κλαῖνε, ἕνα κοριστακι ἐπαναλαμβάνει ἀδιάκοπα: «Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν», τὸ λέει μὲ δυνατὴ φωνή. Στὰ χεῖλη μας φθάνει ἡ προσευχή: «Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκραξα, καὶ εἰσήκουσέν μου». Τὸ ἀντιτορπιλικὸ, ἀφοῦ μᾶς εἰδοποίησε, σπεύδει ταχύτατα πρὸς τὴν ἀριστερὰ πλευρὰ μας πίσω στὸ βάθος, ἐκεῖ ὅπου εἶναι τώρα καὶ τὸ ἄλλο πολεμικὸ. Ψάχνουν καὶ τὰ δύο, ἔχουν ἀναπτύξει ὅλη τὴν ταχύτητά τους, τὸ ἀεροπλάνο κάνει ἀπὸ πάνω τους μικροὺς γύρους. Παρακολουθοῦμε μὲ ἀγωνία. Ἐκεῖ θὰ εἶναι ὁ κίνδυνος, ἡ παρουσία τοῦ ὑποβρυχίου. Εἴμαστε ὄλο μάτια, μήπως προφθάσουμε νὰ ἰδοῦμε τὴν κατεύθυνση τῆς τορπίλλης, νὰ ριχθοῦμε ἐγκαίρως στὴ θάλασσα. Ποιὸ ἀπὸ τὰ τέσσερα πλοῖα τῆς νηοπομπῆς θὰ γίνῃ ὁ στόχος; Ἀκούγονται χίλιες γνώμες. Πὼς τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο καράβι κάθε νηοπομπῆς κινδυνεύει περισσότερο, πὼς αὐτὰ τὰ δυὸ θὰ εἶναι τὸ σημάδι. Σχεδὸν προεξοφλεῖται ἡ τύχη τῶν δυὸ αὐτῶν καραβιῶν, ἴσως γιατί τὸ δικό μας εἶναι δεύτερο στὴ νηοπομπή. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖα μας ἀλλάζουν πορεία πρὸς τὰ δεξιὰ. Μακραίνουμε, μὰ πολὺ λίγο, ἀπὸ τὸν κίνδυνο. Πλέουμε τόσο ἀργά! Τώρα ἔτυχε κι' αὐτό, τώρα ποῦ φθάνουμε! Στις 11 ἡ ὥρα, φαίνεται πὼς ὁ κίνδυνος πέρασε. Τὸ ἕνα ἀντιτορπιλικὸ παίρνει πάλι θέση δεξιὰ καὶ ἀρχίζει νὰ ψάχνῃ στὸ βάθος μπροστά. Στὸ καράβι μας παύουν σιγά-σιγά οἱ προσευχὲς τῶν γυναικῶν κι' οἱ φωνές. Βγάζουμε τὰ σωσίδια κι' ἡσυχάζουμε. Τὸ ἀπόγευμα διακρίνουμε στερεὰ γῆ. Περαισμένες πέντε (ἀπόγευμα) περνᾶμε μπροστὰ στὶς παραθαλάσσιες ἐξοχὲς τῆς Ἀθήνας. Καβούρι, Γλυφάδα, Φάληρο. Πόση ἡ χαρὰ μας! Μὲ συγκίνηση βλέπουμε στὸ βάθος τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὸ Λυκαθητιό, τυλιγμένα στὸ χρυσὸ φῶς τοῦ Ἀττικοῦ ἡλίου. Ἕνας-ἕνας κάνουμε τὸ σταυρὸ μας. Λέγαμε πὼς δὲ θὰ μᾶς ἄφηναν νὰ γυρίσουμε, λέγαμε πὼς δὲ θὰ ξαναβλέπαμε τὴν Ἀθήνα μας. Καὶ νὰ Τὴν, μπροστά! Αὐτὸς ὁ γυρισμὸς παύει νὰ εἶναι ὄνειρο μόνον. Εὐλογοῦμε τὸν καλὸ Θεό. Στις 7 ἡ ὥρα, ρίχνουμε ἄγκυρα ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιῶς. Κακὴ εἶδηση. Μέσα στὸ λιμάνι θὰ μποῦμε αὔριο τὸ πρωῖ. Τί κρίμα! Νὰ εἶναι τόσο κοντὰ τὸ σπίτι σου καὶ νὰ μὴ μπορῆς νὰ πᾶς. Χωρὶς φαῖ, χωρὶς ψωμί, κα-

θόμαστε ὅπως - ὅπως σὲ μιὰ ἄκρη. Καὶ στὰ τελευταῖα ἀκόμα θὰ ἔχουμε τὰ βάσανά μας. Μὰ θὰ περάση κι' αὐτό.

27 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Πολὺ πρῶτῃ εἴμαστε στὸ πόδι. Βλέπουμε τὸ μεγάλο Ἰταλικὸ ἐμπορικὸ μὲ τοὺς Ἄγγλους κι' Ἑλλήνες αἰχμαλώτους, πού φθάσαμε δῶ χθὲς μαζί ἀπὸ τὴν Κρήτη, νὰ φεύγη μὲ δυὸ ἄλλα καράβια, πηγαίνουν στὴ Θεσσαλονίκη. Τὴ νηοπομπὴ συνοδεύουν τὰ δυὸ Ἰταλικά ἀντιτορπιλλικά. Μερικοὶ βαρκάρηδες μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν ἔλλειψη τροφίμων, γιὰ τὴν ἀκρίβεια τους, γιὰ τὴ «μαύρη ἀγορὰ» πού γίνεται. Ὁ καπετάνιος ἔχει βγῆ ἔξω ἀπὸ τὸ βράδυ καὶ τὸν περιμένουμε νὰ γυρίσῃ γιὰ νὰ μποῦμε στὸ λιμάνι. Κι' οἱ Γερμανοὶ πού ἦσαν μέσα στὸ καράβι, βγήκαν ἔξω ἀπὸ βραδύς. Περιμένουμε, οἱ ὄρες περνᾶνε. Ὁ ἥλιος καίει, ἔχουν πάρει καὶ τὶς τέντες. Εἶναι ἡ ὥρα δέκα περασμένες, περπατᾶμε πέρα - δῶθε μέσα στὸν ἥλιο καὶ τὶς καυτὲς λαμαρίνες. Πότε ἀγριεύουμε, πότε ἀπελπίζομαστε. Τί, μᾶς ξέχασαν ἐδῶ πέρα! Φωνάζουμε, οἱ γυναῖκες περισσότερο ἀπ' ὄλους, τὰ μικρὰ παιδιὰ πεινᾶνε καὶ γυρεύουν ψωμί. Λέμε πὼς ἴσως, ἐπειδὴ εἶναι Κυριακὴ σήμερα, οἱ Γερμανοὶ νὰ μὴ πηγαίνουν ἐνωρὶς στὰ γραφεῖα τους, πὼς ὁ καπετάνιος νὰ παρακοιμήθηκε στὸ σπῖτι του. Μαθαίνουμε πὼς κάποιον ἄλλο καράβι ἔμεινε δῶ τρεῖς ὀλόκληρες ἡμέρες ὥσπου νὰ προχωρήσῃ μέσα στὸ λιμάνι. Βασανίζομαστε μὲ τὴν ἰδέα πὼς μπορεῖ νὰ μᾶς τύχη τὸ ἴδιο. Τόσο κοντὰ καὶ νὰ μὴ μπορῆς νὰ βγῆς ἔξω! Ἀπελπισία! Μέσα σ' αὐτὸν τὸ θόρυβο καὶ τὶς φωνές, δυὸ γυναῖκες — ἡ μάννα τοῦ σκοτωμένου Ἀξιωματικοῦ κι' ἡ γυναῖκα του (τοῦ Ταγματάρχου Κ.) — κάθονται μόνες, μέσα στὸν ἥλιο μ' ἓνα μαντήλι μαῦρο στὸ κεφάλι, σκυφτές, βουβές, συντροφιά μὲ τὴ λύπη καὶ τὸν πόνο τους γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ μονάκριβου παιδιοῦ καὶ τοῦ καλοῦ συζύγου, δὲ βλέπουν κανέναν, δὲν ἀκοῦνε κανέναν, κοιτάζουν κάπου γιὰ μᾶς πουθενά, γι' αὐτὲς ἐκεῖ εἶναι ἡ εἰκόνα ἐκείνου, τοῦ πολυαγαπημένου. Δὲν τὶς νοιάζει πότε θὰ βγοῦν ἔξω κι' ἂν θὰ βγοῦν, αὐτὲς τὸν κόσμον τους, πού ἦταν ὁ καλὸς τους, τὸν ἄφησαν πίσω ἐκεῖ στὴν Κρήτη. Τὸν ἀγαποῦσαν ὅλοι στὸ νησί, τὸν καλὸ ταγματάρχη. «Σὰν σήμερα πέρυσι πηγαίναμε ἐκεῖ μαζί!», ψιθυρίζει ἡ γρηά μάννα καὶ δακρύζει. Καὶ βλέποντας ἐμένα νὰ τὴν κοιτάζω, μοῦ λέει μὲ περισσὴ θλίψη «αὐτὸν μόνον εἶχα, πὼς τὸν ἔχασα!». — Κάποια βενζίνα πλησιάζει, παρακαλοῦμε αὐτοὺς πού εἶναι μέσα νὰ εἰδοποιήσουν στὸ λιμάνι γιὰ μᾶς. Κατὰ τὶς 11, ἔρχεται ὁ καπετάνιος, φρέσκος φρέσκος μὲ καινούργια ροῦχα, τί ἀνάγκη εἶχε, ἐμεῖς ἄς περιμέναμε. Δίνει διαταγὴ ἀναχωρήσεως γιὰ τὸ λιμάνι, ἡ ἄγκυρα σηκώνεται, τὸ καράβι βάνει ἐμπρός. Μόνο πού δὲ φωνάζουμε ζήτω ἀπὸ τὴν χαρὰ μας. Προχωροῦμε. Καράβια βυθισμένα, ἀποθηκὲς καμένες στὴν παραλία, καταστραμμένα σιλό καὶ γερανοί. Ἀπὸ τὸ φορηγὸ, πού ἔπαθε τὴν τρομερὴ ἔκρηξη στὸ λιμάνι,

πριν φύγω για την Κρήτη, απομένουν σκόρπιες τώρα μερικές λαμαρίνες. Πλησιάζει μεσημέρι, πλευρίζουμε στην άκτι Τζελέπη. Βλέπουμε κόσμο, άστυφύλακες, τράμ, ταξί! Όνειρο; Είμαστε στον Πειραιά. Σε μισή ώρα οι διατυπώσεις τελειώνουν, οι Γερμανοί είναι πάντοτε γρήγοροι, αποβιβαζόμαστε. Οι Γερμανοί κρατάν τους ναυαγούς. Ο επί του ελέγχου Γερμανός, διαθάζοντας την άδεια αναχωρήσεως από την Κρήτη, ρωτάει αυστηρά πώς βρεθήκαμε στην Κρήτη ανώτεροι υπάλληλοι του Κέντρου. Εύτυχως γλυτώνουμε και απ' αυτόν με κάποια δικαιολογία. Φεύγουμε. Βαδίζουμε προς τον ηλεκτρικό σταθμό Πειραιώς. Είμαστε γιομάτοι συγκίνηση, τὰ πόδια μας τρέμουν, τὰ μάτια μας λάμπουν και κοιτάζουμε γύρω σὰ νὰ πατάμε πρώτη φορά στη γῆ. Βαθειά - βαθειά στην καρδιά μας κρύβεται τὸ δράμα τῆς Κρήτης. Πόσο ἥσυχα και ἀδιάφορα περνᾶν ἀπὸ κοντὰ μας αὐτοὶ οἱ Πειραιῶτες! Τοῦτο, τὸ φυσικὸ πρᾶγμα, κάνει σὲ μᾶς παράξενη ἐντύπωση. Μ' ἓνα ταξί προχωροῦμε στην Ἀθήνα. Περνάμε τοὺς δρόμους γρήγορα - γρήγορα. Οἱ ἀναμνήσεις μᾶς κυκλώνουν. Ἀθήνα και πάλι Ἀθήνα. Ἡ βαρειὰ ἀλυσίδα τῆς σκλαθιάς σὲ τυλίγει, ὁμορφὴ πόλη. Ὁ Ἄγγλος ποιητής, πού ἔγινε τόσο δικός μας, ὁ Βύρων, θὰ μπορούσε και σήμερα νὰ ἔγραφε, καθὼς τότε:

«Και τί νάχη ἐδῶ ἄλλο ποιητής, παρά μόνο
για τοὺς Ἕλληνες πίκρα, για τὴ χώρα τους πόνο!».

Περνάμε ἀπὸ τὴν πλατεία τοῦ Συντάγματος. Στὰ παλῆὰ Ἀνάκτορα κυματίζει ἡ Ἑλληνικὴ Σημαία. Μεγάλῃ ἡ συγκίνησή μας. Νὰ Ἑλλάδα! Σε λίγο, φθάνω στὸ σπίτι μου, βλέπω τοὺς δικούς μου, χαρὲς και δάκρυα. Μερικὲς στιγμὲς ἀργότερα διηγούμαι «τί ἔγινε στην Κρήτη». Εἶναι πιά τὰ περασμένα! Ἦρθα καλά; δόξα σοι.

28 Ἰ ο υ λ ί ο υ 1941. — Εἶμαι στὸ σπίτι μου, κοντὰ στοὺς δικούς μου. Κλείνω τὸ ἡμερολόγιό μου. Ἐγραφα τὰ γεγονότα κάθε ἡμέρα — πρωτὶ, ἀπόγευμα, βράδυ — ἀπὸ δική μου ἀντίληψη ἔξω ἀπὸ λίγα (στὸ Γο Κεφάλαιο), πού ἄκουσα ἀπὸ σοβαροὺς και ἀξιοπίστους αὐτόπτες. Τ' ἄκουσα δὲ και αὐτά, ἄς σημειωθῆ, λίγες ἡμέρες ἀφ' ὅτου γίνηκαν, ὅταν και ὁ λίγος χρόνος, πού εἶχε περάσει ἀπὸ τὰ συμβάντα ἐκεῖνα, ἦταν ἀκόμα «χθές». Πάντως ἔκανα ὅσο μπορούσα ἔλεγχο τῶν εἰδήσεων για γεγονότα, πού ὁ ἴδιος δὲν ἀντιλήφθηκα. Μερικὲς ἡμέρες, πού δὲν εἶχαν ἐνδιαφέρον, δὲν ἐκράτησα σημειώσεις. Βέβαια, ἡ φιλοδοξία μου δὲν ἦταν, ὅταν πῆγαινα στην Κρήτη, νὰ γράψω ἓνα ἡμερολόγιο συμβάντων. Τότε, μόνος μου πόθος, στρατιώτης κι ἐγὼ τῆς πατρίδος μου, πονῶντας για τὰ δεινὰ τῆς, ἦταν νὰ ἐξακολουθήσω με πίστη νὰ τὴν ὑπηρετῶ στὸ ἐλεύθερο ἀκόμα ἔδαφός τῆς. Μ' ἂν αὐτὸ δὲ γίνηκε, τί φταίω; Ἐγὼ προσπά-

θησα, μόλις μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, χωρίς δισταγμούς. Ποιὸς μπο-
ροῦσε νὰ φαντασθῆ πὼς κι' ἡ Κρήτη θὰ ἔπεφτε στὰ χέρια τοῦ
ἐχθροῦ!!

«ἦ πολλά βροτοῖς ἔστιν ἰδοῦσιν γνῶναι·
πρὶν ἰδεῖν δ', οὐδεὶς μάντις τῶν μελλόντων, ὅτι πράξει».

Σοφοκλῆ - Αἴας.

(Μετάφραση: Ἀληθινά, πολλὰ μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ μά-
θουν, ὅταν τὰ ἰδοῦν· μὰ κανένας, πρὶν ἰδῆ, γιὰ τὰ μελλούμενα δὲν
εἶναι μάντης, οὔτε καὶ γιὰ τὴν τύχη, ποῦ τὸν περιμένει).

3/2

12-5

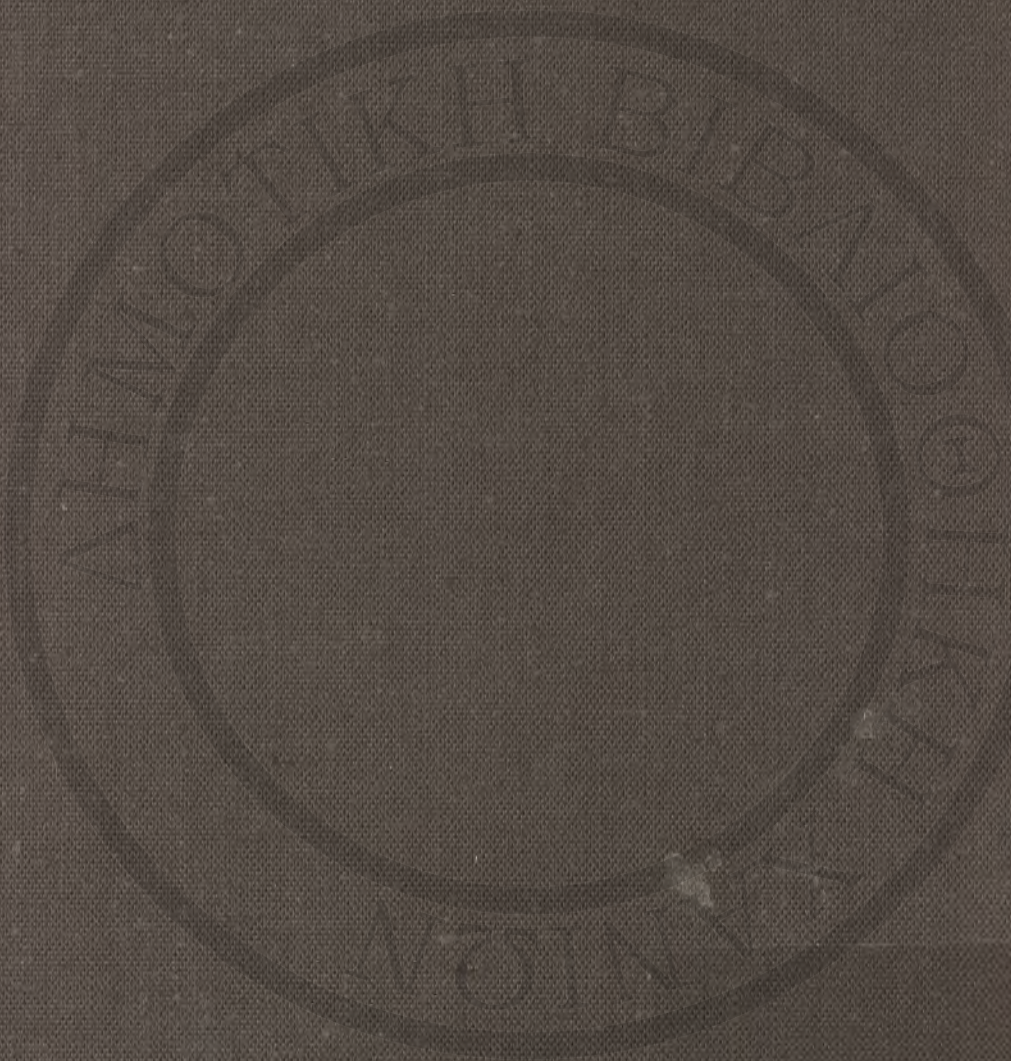
18-4

3-9

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

